Кирило Трильовський

Др Кирило Трильовський

Кирило Трильовський

З мого життя

Kyrylo Trylowsky

From My Life

Canadian Institute of Ukrainian Studies
TAKSON Publishing House
Kyiv – Edmonton – Toronto
1999

Кирило Трильовський

З мого життя

Канадський Інститут Українських Студій
Видавництво ТАКСОН
Київ – Едмонтон – Торонто
1999

В українську історію Кирило Трильовський (1864–1941) увійшов насамперед як засновник січового-стрілецького руху перед Першою світовою війною на Гуцульщині та Покутті, з якого постала організація Українських Січових Стрільців. Однак це не вичерпує багатогранної подвижницької праці видатного діяча українського національного руху. Він був одним із найдіяльніших і найпопулярніших лідерів Русько-Української Радикальної партії, обирався до Палати Послів Державної Ради — парляменту Австро-Угорщини, згодом увійшов до Української Національної Ради — законодавчого органу Західньо-Української Народньої Республіки. Спогади почав писати в останні роки життя, працював над ними під час більшовицької окупації 1939 року, але завершити не встиг. Зберіг і передав записи до друку його син Петро Трильовський.

Друковано в Україні
Printed in Ukraine

ISBN 1-8955-71-30-8

Кирило Трильовський: біографічний нарис

Серед когорти видатних діячів українського національного руху постать Кирила Трильовського посідає особливе місце. "Батьком Кирилом" називали його на Гуцульщині та Покутті – красномовне свідчення народної любови й поваги. В українську історію Кирило Трильовський увійшов насамперед як організатор січового-стрілецького руху. Та це лише одна зі сторінок його багатогранної подвижницької праці, значення якої важко переоцінити. Життю та діяльності "січового Батька" на Прикарпатті присвячено цілу низку спогадів і статтей[1]. Мета цього нарису – простежити життєвий шлях Кирила

[1] Гей, там на горі "Січ" іде!.. Пропам'ятна книга "Січей". Зібрав й упорядкував Петро Трильовський. – Едмонтон, 1965. – 432 с.; *Марунчак Г.* Січовий рух Покуття й Городенщини / Городенщина. Історично-мемуарний збірник. (Український архів НТШ. – Т.XXXIII). – Ню-Йорк; Торонто; Вінніпеґ, 1978. – С.290–302; *Трильовський П.* Товариство "Січі" в Коломиї / Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статтей про недавнє минуле. (Український архів НТШ. – Т.46). – Філадельфія: Видання Комітету Коломиян. – С.455–459; *Левицький К.* Кирило Трильовський. В кн.: Українські політики. Сильветки наших давніх послів і політичних діячів. – Ч.2. – Львів, 1937. – С.117–119; *Арсенич П.* Засновник "Січі" на Покутті / Дзвін, 1992. №3-4. – С.139–141; *Його ж.* Основник "Січі" Кирило Трильовський // Гуцульщина. 1993. – № 7. – С.1–14.

Трильовського на тлі суспільно-політичних процесів Галицької України кінця XIX – першої чверти XX століття, активним учасником і вагомим чинником яких він був.

Кирило Трильовський народився 6 травня 1864 року в селі Богутині Золочівського повіту в сім'ї греко-католицького священика Йосифа Трильовського, який згодом перейняв парохію в Будилові на Снятинщині. До гімназії ходив спочатку в Золочеві, а потім у Коломиї. В гімназії він зорганізував таємний гурток і бібліотеку[2]. Потім студіював право в Чернівецькому та Львівському університетах (здобув докторат), водночас беручи активну участь в організованому житті української молоді. Студентом Кирило Трильовський вступає до Русько-Української Радикальної партії. Тут сформувалися його ідейно-політичні погляди та визначився напрямок подальшого життєвого шляху. Незабаром молодий правник стає одним із найдіяльніших і найпопулярніших лідерів партії. На сьомому з'їзді РУРП наприкінці жовтня 1898 року його разом з Іваном Франком і Михайлом Павликом обирають до її Головної Управи[3].

Як писав Матвій Стахів, соціалісти-радикали "проорали всю галицьку землю, і вона поволі стала родючою до українського національного руху"[4]. Це була не тільки пропаґанда соціялістичних ідей, а й утілення сформульованого Драгомановим морально-політичного імперативу –

---

[2] *Арсенич П.* Засновник "Січі" на Покутті... – С.139.

[3] *Стахів М.* Проти хвиль. Історичний розвиток українського соціялістичного руху на західних українських землях. – Львів, 1934. – С.87–88.

[4] *Там само.* – С.72.

систематичної культурно-освітньої, суспільної та господарської праці, "з українською одежею – *українством*"[5]. Терен, де діяв сам Кирило Трильовський – Гуцульщина й Покуття – вирізнявся серед інших місцевостей Галичини надзвичайною злиденністю тамтешнього українського селянства. Саме там ідеї радикалів мали особливо сприятливий ґрунт.

Відкривши адвокатську канцелярію в Коломиї, а пізніше – в Яблоневі, Трильовський присвятив себе організаційній, культурно-просвітній та аґітаційній роботі серед місцевого люду, побувавши майже в кожному, навіть найвіддаленішому селі Гуцульщини й Покуття. Закладав там осередки "Народних Спілок", бібліотеки, читальні "Просвіти".

Долаючи неосвіченість, інертність і національну несвідомість соціяльно пригнобленого галицько-українського селянства, Трильовський спрямовував свою аґітацію на становлення його як політичного чинника: "Поза браком політичної освіти походить у більшості нашого селянства та сумна проява, котру треба назвати: політичною безхарактерностию... Нам треба партий! Бо без партий нема політичного життя, нема поступу, бо без партий застій, політична гниль і безнадійність..."[6]. Невтомна пропаґандивна робота Трильовського та його товаришів серед місцевого селянства дала свої результати – популярність

---

[5] *Лисяк-Рудницький І.* Перша українська політична програма: "Переднє слово" до "Громади" Михайла Драгоманова // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: В 2 т. / Відп. ред. Ф.Сисин, упор. Я.Грицак. – К: Основи, 1994. – Т.І. – С.359.

[6] *Трильовський К. (Кирило).* Селяни, уважайте добре на кого здаєте свою долю, свою будучність! – Коломия, друковано накладом Д-ра Трильовського, 1909. – С.4.

радикальної партії, яку на Покутті та Гуцульщині часто ототожнювали з іменем Трильовського, швидко зростала.

Наприкінці 1899 року в селі Усті Трильовський разом із селянином Дмитром Соляничем здійснив першу спробу створити спортивно-пожежну організацію[7]. Та галицьке намісництво відмовилося тоді реєструвати товариство через один із параграфів статуту, яким передбачалося право членів товариства носити відзнаки – вимагаючи на це окремого дозволу. Трильовський викреслив це положення зі статуту, і 5 травня 1900 року стало днем створення в Заваллі Снятинського повіту першого в Галичині українського пожарничо-гімнастичного товариства "Січ". Заснувавши згодом декілька подібних осередків у Снятинському та Коломийському повітах, Трильовський і його помічники поклали початок українському січовому руху на Покутті та Гуцульщині. Крім офіційно окресленого завдання – забезпечувати пожежну охорону та розвиток фізичного здоров'я молоді, – "Січі" спрямовували свою діяльність на поширення освіти, організацію товариського життя, влаштовували імпрези, показові виступи. Перші роки "Січі" перебували під патронатом радикальної партії, на головних уборах січовиків видніли літери Р і П – абревіятура радикалів. Згодом, із масовим поширенням руху на цілу Галичину, цей партійний аспект поступово стирався.

Кирило Трильовський не тільки став засновником "Січей", але надав їм організаційної форми та змісту, особисто складав пісні та марші, видавав роз'яснювальну

---

[7] *Трильовський К.* З мого життя... (Уривок із спогадів). / Гей, там на горі "Січ" іде!.. – С.15.

літературу, влаштовував січові свята. Впровадивши військово-козацькі ранґи та термінологію, сприяв розповсюдженню серед народу давніх традицій. Віками гноблений чужинцями український селянин почав усвідомлювати себе приналежним до великої культурної нації з власною історією. "Січ" відкидала рабську психологію, вчила єдности, впевнености у власних силах, поборювала т. зв. антимілітаристичний комплекс галицького селянина.

Формальний характер пожежної організації відкривав "Січам" леґальну дорогу під австрійським законом. Та місцева адміністрація добре усвідомлювала національно-консолідаційне визвольне спрямування січового руху. Крім постійних перешкод у реєстрації місцевих організацій, почалися переслідування й арешти їхніх членів, репресії проти сільських громад. Погрожували й самому "січовому Батькові". Польська судова влада зінспірувала процес, у якому Трильовського обвинувачено в тому, що на зборах "Січі" в Борщеві нахвалявся стати Руським королем, а неписьменного Яцка Войчука зробити своїм заступником[8]. Та вирок Трильовському за буцімто вчинену державну зраду був скасований апеляційним судом у Відні.

Великою заслугою "Січей" стало залучення до національного руху молодого покоління галицьких українців. Доти робота патріотів на селі здебільша обмежувалася заснуванням читалень, що їх відвідували переважно

---

[8] *Трильовський К.* "Проч із шляхтою! Проч із єї посіпаками!" (З стенографічного протоколу Державної Ради у Відні з 22 липня 1907 р.). — Львів, 1908. — С.28–29.

старші люди. Молодь хоч горнулася до цих національних осередків, та не знаходила в них "корму духовного"[9]. Саме "Січі" стали тим формуванням, де молодь знайшла вихід своїй бурхливій енерґії, гартувала волю та дух. Виховній роботі з молоддю приділяв увагу "січовий Батько" – його помешкання в Коломиї стало своєрідним таємним політичним клюбом, де Трильовський особисто приймав гімназійну та січову молодь у члени радикальної партії[10].

Сучасники постійно дорікали Трильовському та його партійним побратимам за їхню "антирелігійність". Така спрямованість радикалів була в першу чергу вислідом духовної революції, яку переживав український національний рух на зламі століть. Із рук священичої ієрархії політичний провід переходить до світської інтеліґенції, яка відкидала патріярхальні традиції попередників та зашкарублий консерватизм[11]. Тому вістря антиклерикалізму Кирила Трильовського було направлене не проти самої релігії, а насамперед проти тих священиків, які в жахливий спосіб використовували релігійні почування селянства[12]. Але навіть намагання Трильовського надати "Січам" суто світського характеру церковний клір сприйняв як відступництво, обзиваючи

---

[9] *Марунчак Г.* Січовий рух Покуття й Городенщини. / Городенщина. Історично-мемуарний збірник... – С.294.

[10] *Зварич П.* Спомини. 1877–1904. – Вінніпеґ: Тризуб, 1976. – С.50–52.

[11] *Шлемкевич М.* Галичанство / Життя і мислі. Книга 3. – Нью-Йорк; Торонто: Вид-во "Ключі", 1956. – С.49.

[12] *Ломацький М.* "Січі" на Гуцульщині / Гей там на горі "Січ" іде!.. – С.143.

радикалів безбожниками[13]. Від цього відвертого протистояння страждали обидві сторони.

На той час Покуття було твердинею москвофільства в Галичині. В Коломиї працював і його лідер – крайовий адвокат Володимир Дудикевич, діяльність якого підтримувала царська Росія та толерували місцеві польські чиновники. В результаті наполегливої просвітньо-політичної агітації радикалів і діяльности "Січей" найактивніше селянство щораз більше відверталося від москвофільства[14].

Справжнім тріюмфом Трильовського стало обрання його 1907 року до Палати Послів Державної Ради у Відні, як кандидата від радикальної партії. Трильовський отримав тоді близько 44 тисяч голосів, перемігши у двох округах[15]. Здобувши посольські мандати, він зрікся одного з них на користь свого заступника, товариша по партії Миколи Лагодинського. Дудикевич тоді набрав заледве чотири тисячі голосів – це був справжній крах москвофільства на Прикарпатті. 1911 року Трильовського вдруге обирають до парляменту, а два роки пізніше – до Галицького сойму.

Промови Трильовського в Державній Раді, в яких він викривав зловживання місцевої польської адміністрації в Галичині, мали широкий суспільний резонанс. Відкидаючи поширений міт про особливу льояльність

---

[13] *Романюк М.* Гімназійні образки / "Над Прутом у лузі...". Коломия в спогадах. За ред. З.Книша. – Торонто: Видання комітету покутян "Срібна сурма", 1962. – С.56–57.

[14] *Коверко М.* В ремісничій школі. / Там само. – С.89; 93.

[15] Громадський голос (Львів). 21 травня 1907 р. – С.1.

галицьких українців до цісарських властей, в одному зі своїх численних виступів посол заявив: "Руский нарід вже не той, що 1849 року організував міліцію в обороні Австриї проти Мадяр. Руский нарід займає ся політикою, публичними справами..."[16].

Після замаху на графа Потоцького Трильовський, виступаючи в парляменті, повідомив, що українці Східньої Галичини сприйняли вчинок Мирослава Січинського із захопленням, як свідчення того, що народньому терпінню настав край. Далі, від імени радикальної фракції Руського Клюбу звинуватив у відступництві митрополита Шептицького, який засудив атентат[17]. Цей епізод виявив неабияку поляризацію серед політичного проводу українського національного руху щодо розуміння напрямків подальшої боротьби. Президія українського парляментарного клюбу, де переважали націонал-демократи, оцінила вбивство намісника "як страшний акт насильства"[18]. Через невдоволення українського студентства цією заявою пленум клюбу в додатковому комунікаті мусив визнати, що акт Січинського був результатом панівної системи в Галичині, довголітнього гніту й сваволі адміністрації[19].

На парляментському форумі Трильовський продовжує і боротьбу за права "Січей". У червні 1908 року він разом із Томою Масариком, майбутнім президентом Чехо-

---

[16] *Трильовський К.* Чи давати Австриї рекрута!! (Промова виголошена в австрійській Державній Раді 15 березня 1909 р.). – Коломия, 1909. – С.8.

[17] *Демкович-Добрянський М.* Потоцький і Бобжинський, цісарські намісники Галичини 1903–1913. Рим, 1987. – С.37–39.

[18] *Там само.* – С.40.

[19] *Там само.*

Словаччини, влаштував у Відні віче на захист січового руху. Згодом, після виступів із цього питання в Державній Раді, зустрівся з новим намісником Галичини Бобжинським і домовився про повну леґітимацію "Січей"[20].

Тим часом січовий рух, охопивши все Покуття, швидко поширився на Буковину та на цілу Галичину й поступово набув характеру масового. Довгий час "Січі" не мали єдиного організаційного та керівного центру, і за потреби місцеві діячі просили поради та вказівок просто в "січового Батька". 19 квітня 1908 року в Станиславові делеґати всіх "Січей" обрали центральну управу – Головний Січовий Комітет на чолі з Кирилом Трильовським. Українські січовики налагоджували тісні зв'язки та обмін делеґаціями з аналогічними організаціями словаків та хорватів. Від 1912 року Трильовський стає Генеральним Отаманом об'єднання "Січей" – Українського Січового Комітету, при якому 1913 року було засновано парамілітарну організацію Українських Січових Стрільців.

Одразу після початку світової війни Кирило Трильовський увійшов до складу Головної Української Ради (ГУР), яка 6 серпня 1914 року обрала його начальником організаційної секції Бойової Управи Українських Січових Стрільців. Згодом "січовий Батько" стає членом Загальної Української Ради (ЗУР).

Кульмінацією визвольних змагань галицьких українців першої чверти XX століття стало утворення Західно-Української Народньої Республіки. На правах колишнього

---

[20] *Леник В.* Українська організована молодь. Молодечі організації від початків до 1914 р. – Мюнхен, Львів, 1994. – С.115.

українського посла до австрійської Державної Ради Кирило Трильовський увійшов до законодавчого органу молодої республіки – Української Національної Ради, перші тижні перебувавши в складі її віденської делеґації. Та напередодні листопадового зриву він повернувся в Галичину[21] й залучився до праці над розбудовою української держави. Трильовський був одним із найактивніших промовців на засіданнях УНРади[22], як заступник голови Тіснішого Організаційного Комітету Окружної Національної Ради в Коломиї[23] він постійно відвідує міста й села Покуття, виступає на вічах та зборах.

У воєнні роки галицько-українські політичні партії, делеґувавши своїх представників до міжпартійних ГУР, а пізніше ЗУР, фактично припинили організовану діяльність у низових ланках. Лідери радикалів Микола Лагодинський та Лев Бачинський, діючи узгоджено з націонал-демократами, в серпні 1918 року навіть пропонували розв'язати партію. Тому Трильовський разом зі своїми однодумцями Грицем Дувіряком і Петром Шекерик-Дониківим, відновивши на початку 1919 року видання радикальної газети "Громадський голос" у Коломиї, створили там селянсько-радикальний клюб, який реорганізувався в однойменну партію. Трильовський обійняв тоді посаду голови новоствореної партії.

---

[21] *Трильовський К.* Мої перші дні у З.У.Н.Р. // Літопис Червоної Калини. 1936. – Ч.11. – С.18-19.

[22] *Цегельський Л.* Від леґенд до правди. Спомини про події в Україні зв'язані з першим Листопадом 1918 р. – Ню-Йорк; Філадельфія: Вид-во "Булава". – С.216.

[23] Покутський Вістник (Коломия). 17 листопада 1918 р. – С.3.

Виїхавши разом із Павлом Лавруком та Грицем Дувіряком до Вінниці на засідання комісій Трудового Конґресу, делеґати привезли звідти 27 вагонів харчів для населення Галичини[24]. Згодом Трильовський виїхав до Відня в дипломатичних справах ЗУНР.

На останньому засіданні четвертої сесії УНРади Трильовського було обрано до обласної земельної комісії, яка мала би провадити аґрарну реформу. Та швидка поразка ЗУНР в українсько-польській війні змушує більшість галицьких політичних лідерів покинути рідну землю. Трильовський опиняється у Відні, де його залучено до роботи в Кодифікаційній Комісії при екзильному уряді Петрушевича. Як представник селянсько-радикальної партії Східньої Галичини він увійшов до Виконавчого Комітету Всеукраїнської Національної Ради, створеної у Відні в січні 1921 року[25]. Брав участь у громадському й культурному житті української еміґрації, дописуючи до української преси США та Канади. Тоді ж, аби паралізувати вплив комуністів на українське робітництво, заснував у Відні робітничо-руханкове товариство "Січ", із делеґатами якого виїздив на Другу Міжнародню Робітничу Олімпіяду до Праги[26].

Повернувшися з еміґрації до Галичини наприкінці 1927 року, Трильовський відкрив разом з Іваном

---

[24] Громадський голос (Коломия). 22 березня 1919 р. – С.3.

[25] Євген Коновалець і його доба. Видання фундації ім. Є.Коновальця. – Мюнхен, 1974 – С.270–271.

[26] *Трильовський К.* З мого життя... (Уривок із спогадів) // Гей, там на горі "Січ" іде!.. – С.64.

Турянським адвокатську канцелярію в Коломиї[27]. Відтак, не заанґажувавшись у радикальній партії, яка дещо змінила ідейну орієнтацію, висунув свою незалежну кандидатуру на виборах до польського сойму. Та ниву, яку "орав" на Покутті в передвоєнні роки "батько Кирило", вже засівали інші... Під час передвиборної аґітації у місцевостях, де колись його з нетерпінням чекали й зустрічали як героя, Трильовський тепер наштовхується на стіну нерозуміння та скептицизму[28].

Після цієї невдачі Трильовський не брав більше участи в політичному житті, хоча постійно цікавився ним. Переїхав до Гвіздця, де провадив адвокатську практику. У міжвоєнний час відновив свою публіцистичну діяльність. За життя Кирило Трильовський під своїм прізвищем та псевдонімами Гайдамака, Гриць Покотило, Кирило, Клим Обух, Приятель, Радикал, Січовий батько, Снятинчук[29] опублікував багато статтей, поезій і січових пісень, видав низку брошур, січових співаників тощо. Був також автором історичних нарисів: "Про велику Французьку революцію"; "Російська цариця Катерина II"; "Боротьба італійців за свободу та соборність". Редаґував місячники "Громада", "Зоря", двотижневик "Хлопська правда", календарі "Запорожець", "Отаман", був співредактором інших радикальних видань.

Після приходу радянської влади до Галичини, переживши обшук і допити в НКВД, Трильовський мусив

[27] Коломийські Вісти. Тижневик для українського народу Покуття (Коломия). 27 грудня 1927 р. (Ч.18). – С.4.

[28] *Там само,* 6 січня 1928 р. (Ч.1). – С.1.

[29] *Арсенич П.* Засновник "Січі" на Покутті... – С.139.

тимчасово припинити всяку діяльність. Родина Трильовського була в списках осіб, що їх планувалося вивезти[30]. Та невдовзі почалася німецька окупація...

У новоствореному коломийському часописі "Воля Покуття" друкувалася стаття Трильовського "Україна і Московщина", в якій автор подав історичну ретроспективу військової, політичної та культурної експансії Росії проти українського народу, описав наслідки дворічного господарювання більшовиків у Галичині, жахливі звірства НКВД перед відступом[31]. Публікація статті закінчилася 19 жовтня 1941 року. Того самого дня Трильовського не стало...

У величавому похороні, який відбувся в окупованій мадярськими військами Коломиї 21 жовтня, взяли участь цілі маси селян з близьких та далеких сіл Покуття. Його улюблений баленецький хор і оркестра віддали йому останній січовий салют від імени всієї Галичини[32].

Кожне покоління патріотів висуває своїх героїв, які уособлють його епоху. Вчорашні лідери поступаються місцем наступним – і лише час визначає, кому залишитися на сторінках історії свого народу. Але є такі особистості, котрі завдяки своїй енерґійній вдачі, вмінню повести за собою, були б на перших ролях у всі часи. Такий Кирило Трильовський. Не все однозначне в ідеях та вчинках цієї

---

[30] *Трильовський П.* Як я те бачив... / Гей, там на горі "Січ" іде!.. – С.269.

[31] *Трильовський К.* Україна і Московщина. // Воля Покуття. Вісник Коломийської округи, 1941. – 28 вересня (С.4–5); 12 жовтня (С.2–3); 19 жовтня (С.3–4).

[32] *Там само,* 26 жовтня. – С.5; Марунчак Г. Січовий рух Покуття й Городенщини. // Городенщина... – С.301.

непересічної постаті. Романтична та неспокійна натура “Батька Кирила”, його безкомпромісність і максималізм були відбитком переломної та драматичної епохи пробудження українського народу, служінню якому й присвятив він своє життя до останньої хвилі.

Олег Павлишин,
науковий працівник Інституту історичних досліджень
Львівського університету

Кирило Трильовський

З мого життя

Кілька слів від упорядника

Мій батько д-р Кирило Трильовський зволікав із написанням своїх спогадів. То на погане здоров'я нарікав, то на те, що не може користуватися бібліотекою НТШ у Львові, щоби зі старих річників газет пригадувати події, учасником чи свідком яких був.

Так минали роки, й аж у 1937 році на настирливі прохання родини і приятелів він почав писати спогади. Вони далеко не закінчені, але добре, що взагалі щось залишив.

Дуже тяжко доводилося батькові писати спогади під большевицькою окупацією: докучали йому не лише погіршене здоров'я і матеріяльна скрута, але найбільше велика душевна депресія – старий парляментарист-демократ кінчав свій вік під диктатурою! Старався передати на папір усе те, що затямив, маючи під рукою дещо потрібного з давніх матеріялів.

При цій нагоді варто згадати про своєрідне чудо: коли 22 жовтня 1939 року, під час "виборів" до т.зв. Народніх Зборів у Львові НКВД робило трус у мешканні батьків у Коломиї і сконфіскувало кілька книжок, то зшитків зі спогадами, що лежали на столі, ані рушило!

У книзі “Січей” – “Гей, там на горі “Січ” іде!”, – яка вийшла в 1965 році в Едмонтоні (Канада), є лише уривок зі спогадів, а тут передаю доповнення, що висвітлюють події з батькового особистого і громадського життя.

Петро Трильовський

Едмонтон, березень 1981 р.

Моєю найприємнішою лектурою є чужі спогади, зокрема історичні. Вони для мене дуже повчальні. Пишучи ті спогади, багато авторів не додержувалися якогось систематичного порядку, а раз-у-раз збочували. То й я такої безсистемности додержуюся. Хочу писати про дух тих років, які я переживав, віддати, сказати б, запах атмосфери тих часів, про які розказую. Може, це легше вдасться мені при описі моїх дитячих і хлоп'ячих літ, ніж пізніших, коли я кинувся "в круговорот случаїв і подій", за висловом Івана Франка. Ця фраза дуже сподобалася Микольцеві Ганкевичеві, мойому приятелеві зі студентських часів і пізнішому провідникові української соціялдемократичної партії. Він часто уживав тої фрази у своїх промовах.

Отже, хай читачі цих спогадів не дивуються всячині, яку я тут написав, бо, перечитавши багато чужих спогадів, я переконався, що це є найдоцільніша система: і читача не втомляє, і дає по змозі правильний погляд не лише на самі події, але й на кольорит, на дух того часу.

А втім, як каже Шекспір у своїй "Бурі": "Те, що сталося, є вступом...". Так! Воно є вступом до пізніших подій, які

тим легше можна зрозуміти, коли знаєш те, що їм передувало.

Гарно написані спогади такої незвичайної людини, як пок. д-р Євген Олесницький, на жаль, не можуть бути для мене зразком. Він написав радше політичну історію свого часу, але майже поминув своє особисте життя і не представив подій, що виразніше характеризували б тодішні часи. Наприклад, він побіжно згадує про студентську мандрівку в 1885 році, учасники якої гостювали і в домі його батьків на Поділлі. Брав у ній участь славний тоді наддніпрянець Арабажин, якого вислала Стара громада в Києві, м.і. В.Антонович. Арабажин був великим егоцентриком. Розсварившись зі всіма наддніпрянськими групами, він став, мабуть, співробітником петербурзького журналу "Вестник Европы". Помер по першій війні професором російської літератури в університеті в Гельсінкі, столиці Фінляндії. Здається, що з тою мандрівкою їхав і другий такий, як Арабажин, бесідник-ентузіяст Кирило Устиянович. У часах по моїй гімназійній матурі я дуже любив студентські мандрівки і під час військової служби у Відні 1885 року був душею з такою мандрівкою, що їхала тоді з Тернополя до Заліщик. Слідкуючи за тою мандрівкою, я забігав із касарні на Лявдонґассе до товариства студентів "Січ", щоби вичитувати про неї у львівському "Ділі". Одначе аж по приїзді "січовиків" осінню до Відня я зміг довідатися про ту мандрівку докладніше.

Я народився 6 травня 1864 року в селі Богутині Зборівського повіту, де мій батько Йосиф був капеляном (помічником) пароха. Батько мій був сином о.Йосифа Трильовського, декана Белзької округи, але пароха, мабуть, у селі Себечів. Мій дід о.Йосиф помер у 1885 році на холеру. Тоді помер і його син богослов Теофіл та дочка Емілія. Здається, що й моя бабуня, жінка о.декана, також стала жертвою тієї епідемії.

Дід мого батька о.Іван також був белзьким деканом. Тіточним братом мого батька був о.Леон Ковшевич з Ульвівка, який враз із Теклею Дольницькою (жінкою о.Андрія, пароха у Хильчицях) держав мене до хреста. Сестра о.Ковшевича вийшла заміж за о.Калитовського і мала синів, проф. Омеляна, о.Василя та д-ра Єроніма, адвоката в Стрию.

З початком 1865 року мій батько переніся з Богутина на другу "капелянію" – Острів, сільце коло вузлової залізничної станції Красне й містечка Бузьк, де була резиденція графів Бадені. Острів лежить при спливі двох річок – Гологірки і Полтви. Полтва пливе серединою Львова, під міським театром, через Гетьманські Вали і вулицю Академічну. Я ще пам'ятаю, як та Полтва не була замурована.

Попівський дім (плебанія) був невеликий, мав три кімнати, середня з них зі скляними дверми. З кухні виходилося до сіней, а з них напроти до т.зв. канцелярії. Наліво з сіней були двері надвір, а направо – до "комина". Це була особливість старих парохіяльних домів – справжній

комин, у якім на поперечках завішували для вудження свинину (шинки, ковбаси, солонину), а також цибулю-"димку", що всаджена в землю, мала рости не вгору, а вширш. Одного разу мене, малого хлопця, виціловували в тім комині дівчата, що тоді приїхали до нас у гості і просили, щоби я приніс їм тютюну, який стояв на комоді в кімнаті.

Парохіяльний дім в Острові був по одній стороні вулиці, стодола й інші господарські будинки – по другій. За ними берег досить стрімко спадав униз до річки, мабуть, Полтви. Через ту річку кладка вела до сільця Журатин, що також належало до парохії Острів. Дальше була дорога до містечка Бузьк, де парохом був о.Петрушевич, батько посла і пізніше Диктатора Західньо-Української Народньої Республіки. В Бузьку жив нотар Францішек Пішек, вірний товариш мого батька від гри у карти. Звичайно грали вони в нього в Бузьку в тарока, преферанса, віста, але ніколи газардові ігри. Пішек був симпатиком поступовців, хоч ніколи не вдавався в якісь дискусії. Він мав головний твір Дарвіна, як також, здається, й "Історію цивілізації в Англії". Очевидно, визичав їх і мойому батькові, який стояв підо впливом тих книжок. Так воно й виглядало, бо як ми з батьком (може, 1883 року) одного разу пішки верталися з залізничого двірця в Залуччі над Черемошем до Будилова, в якому батько був пізніше парохом, то він дав мені зрозуміти, що він теж раціоналіст, хоч цього слова й не вжив.

За нашого життя ще в Острові мій батько не раз засиджувався зі своїм приятелем Пішеком над картами і

бувало, що вже в неділю ранком піхотою вертався через Журатин із Бузька. Одначе я переконаний, що по дванадцятій годині ночі (для священиків, які мали правити Богослужбу, т.зв. гора каноніка) нічого в Пішека вже не їв, ані пив. На форми "приличчя" і взагалі товариські батько дуже вважав. Він був аристократом-джентлменом, любив гарно одягатися, мав культурну поведінку. Ніколи не чув я з його уст якогось простацького, непристойного слова. Одиноким його ніби поганим висловом, як чомусь лютився, було "до кадука!". Не любив займатися господарством, а як часом сідав на коня і їхав у поле між робітників, то не тому, що хотів перевірити їхню працю, а просто з самої приємности їхати верхи. Дивна річ, що мій батько, звичайно дуже балакучий, не любив розказувати про свою родину, і я ніколи не чув про те як звалася мати мого батька, з якої родини походила. Не згадував також про свої шкільні та семінаріяльні роки. Батько був естетом і раз узяв мене, гімназиста, на виставу образів у Львові в "Towarzystwo sztuk pięknych". Навіть годі подумати, щоб у той час котрий із наших греко-католицьких священиків цікавився виставою образів! Лише в 1894 році, під час крайової вистави у Львові, я, щойно одружившись, поїхав із жінкою на ту виставу й оглядаючи "Панораму Рацлавіцьку", зауважив молодого священика, що говорив із жінкою по-польськи...

Приятель батька Пішек часом приїжджав до нас, чи то на празник, чи в день батькових іменин, другого дня наших Різдвяних свят. Коли в 1873 році батько перенісся до недалекого Ожидова, то вони й далі бували один в

одного і в карти грали. Пізніше Пішек дістав посаду в Снятині й виробив батькові "презенту" (тобто згоду дотичного дідича, який "презентував" священика єпископові) на парохію в селах Будилів і Микулинці. На ту парохію батько переїхав у лютім 1881 року. Отже, Пішек і батько жили недалеко один від одного, всього 4-5 кілометрів віддалі. Пішек любив мене і, бувало, казав: "Cyrylciu! Ja ciebie pamiętam takiego małego, w niebieskej sukience!"[1].

При кінці 19-го сторіччя всі культурні люди стояли підо впливом драм Ібсена, які у нас читали тоді в німецьких перекладах у т.зв. універсальній бібліотеці "Рекляма". В одній із тих драм приходить слово "Lebenslüge". Докладно по-українськи: життьова брехня, але краще віддати сенс того вислову як життьовий самообман, що його люди люблять самі собі творити. Таку то "Lebenslüge" мав і мій батько – любив висватувати теологів... Бувало, що приїжджав такий богослов і розпитував батька, чи не має на прикметі якоїсь попадянки для нього. Їхали, отже, до якогось священика, ну і небавом було вже й весілля. Треба тут пригадати, що наші священики могли одружуватися, але ще до висвячення. Траплялося, що богослов мусів квапитися, а ще не мав нареченої... У пригоді ставав посередник – о.Йосиф Трильовський, який, очевидно, не мав у тому ніякої матеріяльної користи. Зате радів зі своєї "Lebenslüge" і не раз хвалився, скільки то людей довів до щасливого подружнього життя – шістнадцять таких пар!..

---

[1] "Кирильцю! Я тебе пам'ятаю отакого малого, у блакитній сорочечці!" *(польськ.)*.

Останньою такою парою були о.Василь Калитовський і Євгенія Гаморак, дочка о.Кирила, батькового товариша з духовного семінара, пароха сіл Русова і Стецеви Снятинського повіту. Цей о.Кирило Гаморак був тестем Василя Стефаника. На весіллі о.Калитовського та Євгенії Гаморак був і я. Він був шляхетського роду, гербу "Наленч", і клав на це немало ваги. Старався добре жити зі своїми коляторами (дідичами), але й селяни на нього не нарікали. О.Кирило Гаморак був великим праведником і викликав загальну симпатію.

На тему одружувань теологів співали в ті часи таку пісню:

Приїхали алюмнати, стали на горбочку.
Я думала, що до мене, й зарізала квочку.
Зарізала стару квочку та й стару індичку,
Ще й казали до стодоли заточити бричку.
Приїхали алюмнати, станули на боці,
Та почали рахувати, кілько стіжків в тоці.
Рахували, рахували, до двайцять не стало.
"Красна, красна! Та що з того? Коли грошей мало!..".

Своїм високим баритоном батько гарно відправляв Службу Божу, але дещо зашвидким темпом, за що дістав виговір від єпископа Куїловського. На Великдень він найкраще співав "Плотію уснув яко рекл", а з коляд найбільше любив "Вселенная веселися", котру на Різдво в церкві починав, а за ним співали дяк та інші. Коли я був школярем, ніколи не дав мені якоїсь цілої монети, але витягав усе, що мав у своїй кишені. А втім, я мав постійний "заробіток" кожної неділі та свята (бо через

недугу в 1876–1879 роках перебував на селі), коли читав у церкві "Апостола" чи "Вірую" і за кожне з них діставав по чотири крайцари. Це була досить велика мідяна монета, котру Франко в одній поезії називає "ґалаґаном".

Батько був дуже веселої вдачі і як десь на храмі чи весіллі влітав до "сальону" (вітальні), то цілував усіх дам за чергою. Опісля розказував, що натрапляв і на поганеньких, але вже мусів цілувати і їх.

Якогось року на Різдво, здається, на Святий Вечір, батько взяв мене в гостину до дідича. Прийшли колядники з "жидом" і з "козою", було багато сміху. Таку сцену з "козою" представив знаменитий Андріолі у своїх малюнках "Z życia dworu wiejskiego"[1]. Взагалі його ілюстрації, зокрема до "Пана Тадеуша", неоціненні, і лише Коссак (старший) йому дорівнює. Теперішні ілюстрації, як наприклад "Пригоди молодого лицаря", – неможливі речі. Погані й ілюстрації до "Попелу" Жеромського, вже по першій війні.

У Жовківському повіті жила родина мого батька, м.і. його тіточний брат, а мій хрещений батько, о.Леон Ковшевич. Їдучи з Острова до своїх батьків у Золочеві, моя мама вступала до Хильчич, до о.Андрія Дольницького, жінка якого була моєю хресною мамою. Цей о.Дольницький був "ми" й аристократ. Його плебанія була всередині помальована, чого я ніколи і нігде не бачив в інших священичих домах. Він добре жив зі старостою і не раз висилав по нього коні. Ходив звичайно з довгим цибухом у руці. Раз оповідав про тамошнього учителя, який прийшов до церкви з грубою книжкою. "Ja się patrzę, a on

[1] "З життя сільської садиби" *(польськ.)*.

romans w cerkwi czyta!"[1]. Звичайно, ту книжку в нього забрав. Як я ходив у Золочеві до гімназії, то одного разу на празнику в о.Дольницького деклямував "Довбуша".

На греко-католицьких приходствах панував у ті часи аристократично-польський дух, а розмовною мовою була польська. Пригадую, як одного разу моя мама вернулася з ярмарку в Бузьку, і я похвалився їй, що тітка Мариня (батькова сестра) навчила мене молитви "Zdrowaś Mario!" і "Ojcze nasz". Тоді саме будували залізничний дворець у Краснім, то інженери бували в сусідніх священиків. Один із них, мабуть, наш Зенон Левицький, залицявся до тітки. Та якось із того нічого не вийшло, тітка розхворілася і, маючи всього двадцять два роки, померла. Вона дуже любила читати, в тім числі захоплювалася книжкою Крашевського "На цвинтарі, на вулкані". Пізніше, порпаючись між книжками в антикварні Гельцеля чи Ґрунда у Відні, я купив ту книжку, але вона не зробила на мене враження. Одначе в той час Крашевський був дуже модним, то й тітка залюбки читала його твори.

З початком 70-их років появилися у нас вдома дві нові пісні. Одна на мелодію національного гімну чехів, але слова Богдана Дідицького "Де дом єсть мой, де жизнь моя". Хто знає мелодію чеського національного гімну, варто затямити слова, достосовані до наших патріотичних почувань:

Де дом єсть мой, де жизнь моя?
Там, де Дністер бистротечний, безпредільний,
безконечний,

---

[1] "Я дивлюся, а він роман у церкві читає!" *(польськ.)*.

Там, де Сян і Буг і Прут серебром в руслах текут,
Там страна моя родная,
Там дом єсть мой, жизнь моя,
Там дом єсть мой, жизнь моя.

Знову ж слова першої строфи другої пісні, що прийшла до нас, звучать:

Корона золотая лежить на дні Буга,
О півночи блистая як світлая дуга.

Здається, що дві ті пісні привіз до нас дядько Володимир. В опері "Ніч під Івана Купала" Вахнянина є слова, що їх батько любив співати: "Чого сумуєш, Одарко мила? Покинь той смуток, що серце давить!". Тоді я ще не розумів слова "давить" і сприймав це як "що серце Давид". Звідки тут узявся Давид? Аж ген пізніше зрозумів я те "давить".

Мої батьки побралися, мабуть, у 1861 році. Дуже прикро мені, що не маю фотографії своєї мами. Мій батько взагалі чомусь не любив фотографуватися й аж десь у 1892 році в Будилові добрий аматор-фотограф Керницький зняв нашу цілу групу, а при тій нагоді й окремо самого батька.

Моя мама померла, коли я мав тринадцять років. Хоч нема її фота, та все таки пам'ятаю, що була високого росту, повнолиця, гарна. Багато читала, здається, визичала книжки з книгарні Цукеркандля в Золочеві. Була енерґійної, палкої вдачі, то й сутички між нею і батьком траплялися, але маю враження, що батько таки мусів уступати. Він мав свій спосіб, щоби злагіднювати непорозуміння:

приспівував "Ой, мужу мій, мужу! вчини мою волю та потанцюй гопака передо мною!". А мій мужичище взявся за бочище: "Гоп, гоп! Жінко моя, нехай буде воля твоя!" та й таки справді пускався навприсядки. Раз мама закидувала батькові: "I cos przywiózł ze sobą? Ot, chyba ten kuferek!"[1]. З такими куферками "алюмни" їздили в пошуках дружини. А була то невеличка скринька, з випуклою накривкою, обложена телячою шкірою з шерстю; замикалася вона на колодку в скоблі. В 1882–1883 роках у Коломиї я держав у ній бібліотеку нашого тайного школярського гуртка.

До весільної виправи моєї мами належали дві гарні кобили, які батько назвав Сцілла і Харібдіс, як також модна тоді бричка – "найтичанка". Коли одного разу мої батьки вибиралися з Острова в гості до свояків на Жовківщину, то двір визичив їм підводу і свого фірмана. Це був старший сивий чоловік із великим вусом, у кашкеті і в плащі з пелериною. Наші кобили дуже пасували до того всього. Здається, що батько мій і револьвер позичав собі на таку дорогу, бо так виглядала тоді громадська безпека.

Маючи енерґійної вдачі батьків, і я одідичив енерґію і рухливість, що їх злостиві люди зневажливо прозвали "трильовщиною". Ясна річ, що такі прикмети кололи заспаних, отяжілих "рутенців", а то й викликували ворожнечу. Та енерґія прямо розпирала батька, а не мав де її подіти, бо тоді робота по читальнях не була ще в моді, та й аристократичний дух на наших плебаніях не надавався до якоїсь громадської праці між селянами. Деякі з

[1] "І що ти привіз із собою? От хіба ту скриньку!" *(польськ.)*.

батькових приятелів казали, що він повинен був стати офіцером, інші – що драматичним артистом. Справді, мій батько дуже любив деклямувати різні вірші, які віддавав з великим чуттям і зрозумінням. Часто забігав він до двору дідича і приносив звідти, очевидно польські, пісні, як наприклад з опери Монюшка "Галька" – "Szumią jodły na gór szczycie", а також різні поезії, що їх чудово деклямував. До них належала "Світязянка" Міцкевича, чи "От, там млакі димлять у долині" Б.Залєського, "Чорний шаль" Пушкіна в польському перекладі та "Смерть зрадника вітчизни". Цю останню батько виголошував із великою експресією. Ось перед тим зрадником з'являється "Ойчизна" і каже:

Ojczyzną jestem! Ta rana – ty wiesz od kogo zadana!
Nie masz, nie masz przebaczenia temu, kto przelał krew braci!
Pan przedwieczny, sprawiedliwy! Stań przed jego sąd straszliwy!

Досить, що чорт того зрадника пірвав і

Wiatr za nim zawiał, grom błysnął.

Батькове читання справляло сильне враження. Таке саме враження робила деклямація "Чорного шалю" Пушкіна:

I wy mnie pytacie z pijanym hałasem
Co znaczy ten krwawy mój kindżał za pasem?
Co znaczy, żem czarnym obwinął się szalem,
Na którym krwi krople zabłysły koralem?
I wy mnie pytacie? Ha, dobrze, drugowie,
Lecz przedtem niech wino zaszumi w mej głowie!

Ну, і дальше оповідає історію свого кохання і каже:

Bo ja ją z pożaru wyniosłem pod burką,
A ona mi była, ha! Była – jaszczurką!

Ось такі уривки застрягли випадково в моїй голові! Думаю, що ті вірші були з "Виписок Цегельського", виданих у Познані. Українських поезій батько ніколи не деклямував, а тоді, в Острові, й українських пісень не співав. Не дивно, що як хтось виріс у своїх молодечих часах на таких польських віршах, то й не міг відчути духу української поезії. Цікава річ – батько любив і знав польську та німецьку літературу (ходив до німецької гімназії в Бродах), але нізащо в світі не хотів прочитати Шевченкового "Кобзаря", взагалі не "признавав" його!.. Коли пізніше, по 1881 році, я враз з іншими підготовляв у Снятині Вечерниці (концерт) на честь Шевченка, батько жартома-зневажливо кинув: "І чого ви хочете від того Шевченка? Що він кому винен?!". Розуміється, що батько й не старався зрозуміти геніяльність творів Тараса, бо як же його поезії різняться від польських, перейнятих шляхетським духом! І тут варто пригадати вірш одного польського поета: "Cudze chwalicie, swego nie znacie, sami nie wiecie, co posiadacie". Так картав він земляків, задивлених у російську літературу.

Моя мати, Гонората, була дочкою пароха і декана в Золочеві, о.Григорія Левицького. Може, тому мені дали ще й друге ім'я Григорій, якого, одначе, я ніколи не вживав. О.Григорій був шляхтич, гербу Роґаля, мав чотирьох синів і дві дочки. Два сини були священиками, отже й русинами, третій, Анатоль, оженився з дуже гарною полькою, то й сам став поляком. Цей Анатоль був

професором історії в університеті в Кракові і написав для гімназій підручник "Історія рідної країни". Інший свій твір "Повстання Свідриґелли" він післав моєму батькові.

Брат моєї мами, о.Ілярій, з Плотичі коло Бережан, мав п'ятеро дітей, із котрих Софія є дружиною проф. Володимира Левицького, колишнього голови Наукового Товариства ім.Т.Шевченка у Львові, внука о.Стефана Левицького, що був братом мого діда Григорія. Моя бабуня по мамі звалася Тереса з Давидовичів. Де був парохом її батько, о.Карло Давидович, я не зміг найти в шематизмах[1]. На 29 листопада вся родина з'їжджалася в Золочів до мого діда, о.Григорія Левицького, на його іменини – св.Григорія Назіянзенського. В 1848 році мій дід був послом до віденського парляменту. В шкільному році 1872–1873, як я ходив до другої кляси нормальної (початкової) школи, мешкав я в мого діда в Золочеві.

Недалеко Острова є село Кутків, де парохом був о.Йосиф Грабинський, один із кацапських (русофільських) провідників. Коли у Львові було якесь їхнє "собраніє", то кацапський орган "Слово" опісля писав, що участь у ньому брали м.і. о.Грабинський з Куткова, о.Рудольф Мох, о.Красицький з Дернова й о.Тит Блонський із Дори в Карпатах. Влітку 1883 року був я разом з іншими учасниками студентської мандрівки в о.Блонського в гостях. Під час обіду промовляв учень восьмої гімназійної кляси Яків Турин, цитуючи уступ зі "Слова о полку Ігоревім". В 1885 році ми з Турином зійшлися у Відні у військовій школі. Рік пізніше він дістав військову лікарську стипендію і почав

[1] Довідник греко-католицьких єпархій і парохій.

студіювати медицину. Я вписався на правничий факультет університету. За гімназійних часів Турина в Тернополі учитель поляк Косіба дуже переслідував українських учнів, за що вкінці діждався пімсти: одної ночі Турин враз зі своїм товаришем Садовським закралися до хати Косіби, який був тоді з жінкою десь у гостях, покраяли на дрібні кусники всі їхні футра й одяги, але нічого з хати не "порушили". Тут пригадується мені одна подія з життя Василя Стефаника: якось у Коломиї замкнули його за щось до "гарешту". Коли він вернувся додому, зажурена мама питається його: "А признайся, Василю, може ти щось порушив?".

Хоч у нас вдома розмовляли по-польськи, насичували себе лише польською літературою, але ніколи не вважали себе за поляків. Батько мій почувався русином, писав етимологічним правописом, але не належав до тих "твердих", що проповідували "адін народ, адін русскій язик"... Пригадую, що будучи парохом у Будилові, передплачував "Діло", що спершу появлялося етимологічним правописом, а з польських газет – "Kurier Polski", демократичного напрямку. Очевидно, що крім того багато читав і, як я вже згадував, ніколи не займався господаркою, якої не любив. По смерті моєї мами господарством мусіла займатися якась господиня. А що сам батько був глибоко чесним, то й не міг припускати, що така господиня надуживає його довір'я. Навіть обурювався на завваги моєї дружини: "Не ображай чесної особи!". Коли я в часі літніх ферій готувався до адвокатського іспиту, моя дружина займалася господарством, то добре знала всі пов'язані з ним клопоти. Ось настав час жнив, підводи

звозять снопи зжатого збіжжя, але батько цим не переймається, вийшов на рундук від подвір'я, сплеснув у долоні і кличе: "Іване! Іване! Запрягай коні, поїдемо до Снятина!". "Як же це так? – каже моя дружина. – Нам треба коней, щоби снопи звозити!". "Світлійша! – так кликав батько невістку, наче б то якесь "світло-сяйво" променювало від неї. – Я маю важний інтерес!". А то ніякий не "інтерес" – просто хотів зникнути з села і побути між знайомими в містечку.

Родина о.Грабинського і наша часто бували одні в одних. Від монахів – Отців Капуцинів у Куткові – панни Грабинські навчилися польських пісень і привозили їх до нас. Наші попадянки були з тими ченцями в культурних товариських взаєминах, ніколи не чув я про щось неморальне між ними. А як виглядало б це в Росії? Літом, здається, 1902 року, був я з родиною на вакаціях у Микуличині на Гуцульщині. Там я стрінувся з відомим громадським діячем, адвокатом із Харкова Миколою Міхновським. Перебалакували ми всячину, а я м.і. заторкнув тему моральности і навів приклад товариських взаємин дівчат Грабинських із польськими ченцями, підкресливши їхню моральну поведінку. При тому зачепив я відому моральність у Росії, на що Міхновський зауважив: "Та це ще й єдине, що нам у Росії дозволено!..".

З моїх хлоп'ячих років пригадую, що рано в день св.Миколая я шукав під подушкою дарунків. На Різдво Христове робили для мене "Boże drzewko" (ялинку), що не було для мене якоюсь несподіванкою, бо таки при мені оздоблювали його тітка Мариня і стрийко Влодзьо.

Загалом кажучи, життя в Острові було бідним, бо й мала це була "капелянія", хоч до неї був прилучений ще менший Журатин. Хатня обстановка, накривала на ліжках – все те виглядало убого. На стінах не було оригінальних образів, а тільки літографії Різдва Христового і якихось святих. Пригадую Сикстинську Мадонну, дуже гарно відбиту, мабуть, стальорит. Висіли на стінах ще й фотографії маминих батьків і величенький образ – копія милятинського Чудодійного Христа на хресті. Коли одного разу зимою трапилася погана пригода нашому фірманові – коні сполошилися, викинули його з воза, а самі пігнали кудись, то моя мама, в розпачі заломлюючи руки, впала перед тим образом на коліна зі словами: "О, Jezu Milatyński!".

Милятин – це відпустове містечко. Є в ньому костел і образ якогось святого, до якого кожного літа сходилися маси народу, щоби молитися. Тож одного разу і моя мама їздила зі мною на той відпуст, ночуючи дорогою, здається, в Козлові. З того відпусту залишилася в моїй пам'яті така картина: впоперек костела перед вівтарем, там, де в греко-католицькій церкві був би іконостас, сунеться на колінах убого вдягнений грішник, що, мабуть, добровільно взяв на себе ту покуту. Може, таких покутників і більше було, але я лише того затямив.

У Козлові був парохом один із братів моєї мами, о.Ілярій Левицький, а по ньому о.Григорій Словицький. Цей останній був передміщанин із Золочева, "simplex servus Dei", але як оженився з сестрою львівського каноніка о.Івана Величка, то й дістав добру парохію. На весілля,

що відбулося таки в мешканні о.Величка у Львові, батьки взяли й мене. Було там багато гостей, ясна річ, духовників, між ними й о.совітник Малиновський. Вони завзято грали в карти. А молода виглядала, як казав мій батько, бідніше за куропатку, що йшла на заріз...

З нагоди тодішнього побуту у Львові були ми одного вечора у Скарбківському театрі. Предмет драми походив із Великої французької революції. Дії відбувалися в кімнатах, з виїмком одної: на дворі карета, якої пильнував, голосно позіхаючи, вояк із великим крісом і багнетом на ньому. Казали, що був це "майор-тамбор", а назву п'єси я запам'ятав як "Powóz emigranta". Аж ген-ген пізніше зауважив я в одному німецькому каталозі книжок назву "Die Heimkehr eines Emigranten", значить по-польськи це звалося "Powrót emigranta".

З часів життя в Острові пригадую подію, яку можна би назвати "аґрарним бунтом": двір відбирав у громади кусник пасовиська, що викликало спротив селян. Австрійсько-польська адміністрація (староство) спровадила відділ війська, яке розміщено по селянських домах. Між арештованими була й наша сусідка, "старша сестриця" у церкві, яку в селі звали "фасолька". Вона виявила своє обурення проти війська в той спосіб, що пускалася на нього з кочергою. Тією військовою акцією керував капітан Сенкевич, котрий і мойому батькові склав візиту. Був він елеґантно одягнений у тодішній офіцерський мундир піхоти 80-го полку з Золочева.

Тут мушу спинитися на докладнішому описі того мундиру, бо він, як і взагалі однострій підстаршин і вояків, своїм забарвленням відограв в історії австрійської армії прикру ролю. На голові австрійського старшини був чорний "банячок" із золото-чорним шнурком над дашком і з золотою рожею на вершку шапки. По революції 1918 року залишилися ті шапки-банячки тільки в мадярській армії. Замість ремінного паска мав офіцер т.зв. фельд-бінду, цебто шовкову жовту ленту, золотий дармовис при шаблі, а з нагоди якоїсь паради на голові тверде фільцове чако з золотим "ґальоном" (обвідкою) вгорі наоколо. Підстаршини та звичайні вояки мали подібний білий мундир, але з грубого сукна. І якраз той білий кольор мундира був причиною знущань над вояками, що часом доводили аж до самогубства. Такий "вафенрок"[1] вояк мусів натирати крейдою так ретельно, щоби й ні одної плямки на ньому не було. Ну, а вже з суто військового погляду носити такий білий мундир у полі було просто злочином, бож ворог уже за два-три кілометри міг його завважити. Одначе австрійська військова верхівка була дуже консервативна і не так скоро рішалася на якісь реформи. Ще в битвах під Маджентою і Сольферіно (Італія) в 1859 році австріяки були в білих мундирах, але під Keнiґрецом в 1866 році (війна з Прусією) аж перед самими боями наказано скинути ті білі "вафенроки" й одягнути сірі плащі. А втім, були й інші причини прогри австрійців під Keнiґрецом

---

[1] Waffenrock (*нім.*) – мундир

(Садовою), як наприклад ще старі кріси, т.зв. форлядери, що їх наладовували спереду, як це було ще під час Тридцятилітньої війни. Треба було яких 10-15 хвилин, щоби їх наладувати, тоді як кріси прусаків, гінтерлядери, можна було вже за одну-дві хвилини мати з набоєм. Здається, французька армія була першою, що мала такі "гінтерлядери" (по-французьки "шаспоти"), випробувавши їх проти Леґіону Ґарібальді, отже в обороні держави Папи Римського. Тоді французький генерал повідомляв Наполеона III, що "шаспоти" роблять чуда... Зарозумілість віденського "гофкріґсрату" (надвірної воєнної ради) перед битвою під Кеніґрецом видно було зі слів: "Wir werden die Preussen mit Fussfetzen nach Berlin jagen!"[1]. Ну, це так легко їм не пішло, бо таки програли, а вину склали на генерала Бенедека, який мусів боротися з різними інтриґанами надвірної віденської кліки також і на воєнному терені. Як би там не було, але кожний наш старий вояк по тій воєнній прогрі казав: "Бенедек запродався Прусії!". Згадані білі мундири усунули десь щойно в 1875 році, а бити вояків буками офіціяльно десь біля 1861 року. Насправді били їх і дальше, і я, вже як посол до парляменту у Відні, мав багато роботи, заки знесено ті знущання у 24-му полку піхоти і в 36-му полку крайової оборони в Коломиї, як також такі знущання жандармів над арештованими.

Про ті білі мундири наведу куплет із "Капраля Тимка", мабуть Мидловського:

> У нєдзєлю, по менажі,
> Кабат добрже накрейдоваць,

---

[1] "Ми ногавицями проженемо прусаків до Берліну!" (*нім.*).

Уберусь як до бефелю,
І далі на фрай танцоваць!
Штерни світяться здалека,
Вус мій фест нафіксований,
При боці голька з легонька
Машерує, як та пані.

(Голька – по-чеському дівчина.)

Хоч білі мундири для вояків Австрія скасувала, все таки зберегла їх для генералів, як святочний мундир з нагоди якихсь парад (балі і т.ін.) і на урочистий похід під час процесії Божого Тіла, як я це бачив у 1885 році в центрі Відня на Ґрабен. Таку процесію – похорон цісаревої Єлисавети у Відні – описав Марк Твейн, захоплений красою різних мундирів.

Як я вже згадував, у нас вдома говорили по-польськи, як говорили тоді по всіх греко-католицьких приходствах. Перші кроки мого "відпольщення" зробив мій стрийко Влодзьо, зладивши на твердих картках написи поодиноких літер нашої азбуки у друкованій формі. Такі рухомі літери пригадали мені одну пригоду в школі, директором якої був мій дорогий тесть Онисим Попович, у селі Оршівці Кіцманського повіту на Буковині.

Під час години науки підноситься один хлопець і каже: "А о, прошу пана професора! Жупало, ось там на землі лежить!". Тесть не зрозумів, але глянув і побачив, що й справді на землі лежить картка з літерою "ж"...

Фактичне моє “відпольщення” започаткував ще в Острові, за спонукою мого батька, тамошній учитель Симеон Свєнціцький. Як нині пам’ятаю ту хвилю, коли він прийшов до мене на першу годину науки. Була це пообідня пора, моя мама пекла в кухні хліб, а я бігав сюди-туди. Нараз одчиняються скляні двері, що вели з кімнати на ґанок, входить пан із чорною бородою, в чорному одязі, а в його руках дві великі, подовгасті грушки. Це й був мій домашній учитель, який мешкав зараз через вулицю у школі. Ті дві грушки для мене, а ще більше його лагідні, доброзичливі слова, назавжди прихилили мене і я не годен і досі забути про них, як і ніхто не годен вирвати з мого серця тої любови до свого народу, яку він мені прищепив.

Мій учитель Свєнціцький заохочував мене навчитися наших молитов, навіть брався мене лякати – як не вивчу їх до Великодня, то буде біда, бо прийдуть москалі й різатимуть усіх тих, що не знають по-нашому молитися... Це взяв я собі дуже до серця та розказав про це й нашим слугам, як вони обідали в кухні. Лише дивувало мене, чого вони так сердечно сміються з мене, коли я і їх закликав учитися молитов під цією страшною загрозою. Зрештою моя “рутенізація” пішла скорим кроком уперед, тим більше, що мій батько обіцяв купити мені маленьку гарматку – “картачовницю”. Було це якраз по німецько-французькій війні, коли французи вживали цієї смертоносної зброї. Це їм багато не помогло, тому пізніше, щоби ті гарматки дарма не стояли, уживали їх до розстрілу комунарів. На них мстилася французька солдатня за буки, яких немало набралася від прусаків.

Симеон Свєнціцький давав мені вже в першій клясі різні книжечки, головно видання М.Білоуса з Коломиї. Була там м.і. брошурка "Луць Заливайко", а далі, інша про діда, що починалася словами:

Хто ж не видів вже з вас діда,
Що го гнула втроє біда?

А книжечка "Чудо, яких мало, або сила правди" починалася так:

Послухайте, отці, матки,
Що ся стали за припадки
В селі від нас дуже близько,
Послухайте! Просим низько.

Інша книжечка мала наголовок "Іванчук моторний – як душу злому запродав". Мій учитель давав мені також часопис для дітей "Ластівка", що його видавав "твердий" русин Клемертович у Львові, а одного разу з якогось "собранія" привіз мені "Гостинець з Коломиї". Все то були видання, що мали величезний вплив на ширення народньої просвіти, і в незалежній українській державі історики нашої культури мусітимуть признати великі заслуги таких людей, як Наумович та інші, зокрема, у скріпленні відпорности нашого народу проти польонізаційних впливів. Не забуваймо, що відпорність і національний характер лемків зродилися головно під впливом тих людей і тих тодішніх течій. Честь тим, які своєю працею зміцнили в нашого селянина свідомість, що він є чимось своєрідним, іншим, ніж його вороги. Не забуваймо й про твердість і національну солідарність, яку виявили

русофільські села та їхні провідники в переломовій порі 1918–1919 років.

Друкарню Михайла Білоуса в Коломиї заснував його брат Теодор, директор гімназії, великий "твердий" патріот (тобто русофільського напрямку), якого пізніше австрійсько-польська влада перенесла в західню Галичину, здається, до Ряшева. В тій же друкарні появилася "Наука" о.І.Наумовича і "Русская рада", як і багато інших, передовсім протиалькогольних брошур, головно Наумовича, а далі Ісидора Пасічинського, Дмитра Вінцковського, батька відомого композитора і видавця музичних творів, та інших. Згаданий Теодор Білоус жив дуже ощадно і всі заощаджені гроші давав на народні цілі. Таким чином він вибудував у Коломиї великий дім, що й досі зветься кам'яницею Білоуса, а в її прибудівці помістив друкарню. Кількадесят років по його смерті збудували на подвір'ї тої кам'яниці православну каплицю. Ту кам'яницю і, здається, ще й відповідний фонд він записав на Народній Дім у Львові, який був у русофільських руках. Цікавий деталь: Білоус зазначив у заповіті, що в тій коломийській кам'яниці має бути приміщене "Дєвочоє воспиталище"... Одначе від його смерти минає вже півсторіччя, а управі Народнього Дому і не в голові впровадити ту фундацію в життя. В тім Народнім Домі була довгі роки Краєва Дерев'яна Школа, що її утримував Краєвий Виділ, тобто правління Галичини.

З партійних міркувань цілком промовчується у нас – і в письменстві, і в політичних оглядах – велике культурне значення праці о.Івана Наумовича і людей, що стояли під

його впливом, промовчуються всі видання Білоуса. А не треба забувати, що наслідки боротьби з пияцтвом, власне при помочі коломийських видань, були надзвичайні. Навіть коли о.Іван Наумович переїхав у Росію і там знову видав свої коломийські "Кріслаті тополі", то й там вони виконали своє завдання. Ген пізніше, перед першою війною виходила в Коломиї раз у місяць "Бібліотека для рускои молодежы". Видавав її гімназійний учитель Юліян Насальський, хоч етимологічним правописом, але патріотичного історичного змісту.

Закінчивши першу клясу гімназії в Золочеві, я виїхав на вакації до батьків в Ожидів, але там занедужав на легені. Тому мусів аж три роки перебути на селі. Одначе я не дармував, бо не тільки переробляв шкільний матеріял, потрібний для дальшої науки, але взагалі багато читав. А ще за старанням о.Карпа Винтоняка з Бужка, передплатника "Правди", я в 1877 році вписався до т.зв. "Общества ім. М.Качковского" (русофільського товариства), членська грамота якого була в мене ще й по першій війні. Отже, о.Винтоняк доставляв мені також відповідну, в русофільськім дусі, літературу. Одначе те моє "кацапство" довго не тривало. Від свідомого українця, учителя в Ожидові Гаврисевича я діставав "Руску бібліотеку", що її видавав професор Чернівецького університету Онишкевич. Були в ній твори Котляревського, Квітки-Основ'яненка, як також Гоголя-батька. Вже в "Енеїді" Котляревського зауважив я натяки на стару Козаччину, але найбільше враження зробив на мене Шевченків "Кобзар", видання Омеляна Партицького (1867 р.), зокрема та кар-

тина, як вночі з заклятої могили виступає старий козак і пригадує, що “нас тут триста лягло...”, запала назавжди в мою душу. А далі прочитав я “Гайдамаки” й інші твори Тараса. Все те викликувало в хлоп’ячій душі жар любови до України й до її геройської минувшини. Тоді я рисував і малював усе, що мало будь-який зв’язок із козаками та їхньою боротьбою за волю України – самих козаків, їхню зброю, булави, перначі, бунчуки і т.ін. З часом, призбируючи книжки, створив я власну бібліотеку, а кожну нову книжечку записував у призначений до цього зшиток. Моїми бібліотечними надбаннями дуже багато користувалися мої приятелі – сільські хлопчики, як наприклад Іван Гудима, що пізніше був війтом в Ожидові. Моє захоплення козаками виявлялося навіть у мойому “композиторстві”: до слів козаків у неволі (“Гамалія” Шевченка) склав я й мелодію, але, не знаючи нот, не записав її. З інших Тарасових поезій глибоко запала в моє серце та, що починається словами “За байраком байрак, а там степ і могила...”. Пошана й любов до козаків ще більше опанувала мене, коли я прочитав “Переяславську ніч” Костомарова, що вийшла друком, здається, в 60-их роках минулого сторіччя. Що тої драми не виставляв наш театр у Галичині за Австрії та за Польщі, розумію, але чому й американські чи канадійські українці її не виставляють, того таки я розуміти не годен. Мабуть, наші видавці в ЗСА і в Канаді взагалі й не знають про ту драму Костомарова, хоч вона напевно викликала би зацікавлення нашої громади. Читаючи той твір Костомарова, я дивувався, чому він пише лише про “родиноньку”, яку треба визволити з неволі, а

де ж і вся Україна?! Щойно пізнавши російське письменство, зрозумів я той русизм Костомарова, бо в москалів "родина" (з наголосом на "ро") значить і всю батьківщину. Алеж бо Костомаров знав слово "отчизна", хоч би з творів Котляревського чи з козацьких літописів! Досить того, що "Переяславська ніч" і досі лежить мені на серці і я напевно видав би був її в "Бібліотеці Чорногори" на еміграції у Відні, коли б заокеанські земляки піддержали були її масовою передплатою.

Моє козакофільство ще більше зміцнила повість Гоголя "Тарас Бульба", видана в Галичині десь у 1860-их роках. Коли я жив на селі в Ожидові, польські книжки діставала з бібліотеки нашого дідича Губіцького, великого польського патріота ще з часів 1848 і 1863–1864 років, господиня мого батька, а моя виховниця, Мелянія Кирилович, яку ми з батьком кликали "госпожа". Вона влаштовувала це при помочі своєї приятельки Леонтини Пржемєської, жінки двірського економа. Ті книжки, як і передплачуваний батьком "Dziennik Polski", багато писали про польські змагання за свободу. Це ж бо минало заледве дванадцять років від останнього польського повстання в 1863–1864 роках! Отже, ще свіжа традиція визвольної боротьби жила в серцях поляків. Ті їхні змагання за волю мене так зацікавили, що я стався наче спеціялістом із того предмету і ще й досі доповнюю мою бібліотеку відповідними матеріялами. Студіюючи їх, я прийшов до переконання, що й наш народ, з такою традицією, як її описав Шевченко, повинен би боротися за своє визволення. Думка та завжди нуртувала в мені і вкінці

скристалізувалася ділом – спершу в організуванні руханково-протипожежних товариств “Січ”, а пізніше вже чисто військових товариств “Українські Січові Стрільці”.

Другим джерелом книжок був для мене поміщицький двір пані Торосевич в Острові, при котрім господарив її син Клеменс. Торосевичі були вірмени, “кабзани”, як їх звали на Покутті. Мій батько жив із двором дуже близько й часто туди навідувався. Крім батьків жила у нас гарна дівчина, але померла, маючи всього двадцять два роки. Не скінчила вона високих шкіл, але багато читала. Моя мама піклувалася нею, наче своєю дочкою. Пригадую момент: щось вони обі прасують, аж тут входить батько з покаліченим чолом: упав на ковзанці. Дуже любив той спорт і як на свята приїжджав ще й батьків брат Володимир, то брав ковзатися його і тітку, але – на підошвах, бо тоді про лижви ніхто ще й не думав. Але є картина Кавльбаха, де молодий Ґете ковзається на залізно-дерев'яних ковзанах.

Мама дуже рідко заходила до двору, хіба з вийняткової нагоди, як наприклад якийсь баль. Тоді одягала чорну шовкову сукню, чіпляла золоту брошку і такі ж кульчики, золотий перстень з брилянтом (бо звичайний золотий, подружній, носила постійно). Крім багатьох польських книжок, мама читала також “Марусю” Квітки-Основ'яненка, що вийшла друком і в Галичині, мабуть у 50-их роках минулого сторіччя. Тоді вийшов у Львові й “Тарас Бульба”. Перевидано його в Коломиї 1936 року, але “демократична” Польща сконфіскувала! Звичайно співала мама польські пісні, наприклад оцю:

Nad Ebrem fale ganiąc spojrzeniem młoda Cyganka siedziała,
Z brzenkiem gitary, z cichym westchnieniem
szumienia wody słuchała.

Ті слова переклав дядько Володимир на “руске” так:

Над Ебри води вийшла дівиця, в руках ґітару тримала,
Зір в небо взнесла, як та орлиця, і так собі заспівала.

З українських пісень, що їх співала мама, пригадую тільки одну:

Ой, там Гира горшки мила та й коралі затопила.
Як коралі досягала, то фартушок замачала.
Приїхали козаченьки, повпинали кониченьки.
“Сідай, сідай, Гиро, з нами, з молодими козаками!
У нас верби грушки родять, у нас дівки в злоті ходять”.

Дурна Гира послухала, з козаками поїхала.

Ой, там Гира сім літ жила, усе шматтє виходила.
Прийшлось Гирі умирати, не було в чім поховати.
Взяли Гиру на драбину, витіпали на могилу.
Скрипка грає, дутка дує, лежить Гира, ніц не чує.
Скрипка грає, дує дутка, а ти, Гиро, лежи тутка.
Як заграли на цимбали, уже Гиру поховали.

Десь коло 1910 року зайшов я у Львові до проф. Філарета Колесси і продиктував йому десь близько двадцяти чотирьох пісень, серед них і цю, як також подав до них мелодії. Від тітки Марії знав я пісню, яку теж подав проф. Колессі:

Раз за гарної погоди, в красной, гарной літной добі
Вийшов я над Січи води, а-а-ах! І думав'єм щось о собі,

Пора була гарна, красна – лиш що зірка заходила...
А дівчина окаянна, а-а-ах! – так десь в голос заводила.

Далі йдуть слова, як то вона розпачала, але я затямив тільки таке:

Дай ті, Боже, щобись любив інну, щоб помстилася
за мене!

В тих часах співали також пісню:

Красна дівице, вір же мені:
Чувственну пісню пою тебі,
Твоє личенько – розкоши здрій,
Ти мнов владаєш, я слуга твій.

Під час виборів до віденського парляменту у травні 1885 року спільний із “кацапами” “Центральний Руский Комітет” вибрав послом тільки одного свого кандидата, Василя Ковальського. Натомість Комітет митрополита С.Сембратовича перепхав трьох “хрунів” – двох священиків і дрогобицького бурмістра Ксенофонта Охримовича. Як самостійний народовецький кандидат вийшов тоді послом о.Іван Озаркевич, батько відомої громадянки і письменниці Наталії Кобринської. Сембратович взагалі відограв сумну ролю, бо це він допустив до заміни оо.Василіян оо.Єзуїтами, віддав їм манастир у Добромилі й підпирав у соймі “новоерську” заяву Романчука, загрозивши, що хто не піде цією дорогою, той не має чого шукати в краю... В нагороду за свою хрунівську роботу він став кардиналом.

Треба пригадати, що кожний греко-католицький митрополит у Львові мав величезні приходи головно з митрополичих дібр. З виїмком митр. А.Шептицького, який уфундував Національний Музей у Львові і взагалі сприяв розвоєві українського культурного життя (піддержуючи, зокрема, наших малярів), наш нарід не мав від своїх митрополитів належного зрозуміння. Це було видно м.і. і в духовній греко-католицькій семінарії у Львові, де толеровано москвофілів, які походили з Лемківщини. Вони вважали себе "русскими" і стояли осторонь від своїх товаришів-народовців. А щоби свою "русскость" підкреслювати, то послідовно "бикали", уважаючи це за свого роду "народное достояние", щось таке, як святе "йор". Тих лемків прозивали в семінарії "каштанами". Очевидно, що покінчивши студії, діставали вони парохії передовсім на Лемківщині. Вона, як відомо, простягається вздовж Карпат, ген далеко в західню Галичину, до Криниці включно. У своїй політиці щодо українців поляки діяли відповідно до латинського вислову "divide et impera", тобто "поділяй і пануй", отож підтримували москвофілів і сприяли їм всюди, де лише могли. Польська адміністрація в Галичині прихильно гляділа на потурання москвофілам у греко-католицькій консисторії у Львові, а тому так само діяла консисторія в Перемишлі, надаючи парохії на Лемківщині священикам-русофілам. Ще перед першою війною, маючи у Варшаві дуже догідливого православного митрополита Дениса, поляки, хоч самі архикатолики, раділи русофільським парохам на Лемківщині, формально греко-католикам, але прихильним православію. В часі між

двома війнами варшавський уряд відділив Лемківщину від решти повітів східньої Галичини, отже, і від перемиської греко-католицької дієцезії. Так постав якийсь самостійний Апостольський греко-католицький Вікаріят. Навіть містечко Ліско поляки перейменували на Лєско, хоч слово "лєс" є російським, а по-польськи правильніше було би Ляско.

Вибори до сойму в 1889 році дали українцям сімнадцять послів, між якими були д-р Теофіл Окуневський і, завдяки моїй передвиборній аґітації, о.Кирило Гаморак. Рік передше при додаткових виборах до сойму моя аґітація не помогла, і о.К.Гаморак програв. Провідники наших послів у соймі Юліян Романчук і Костянтин Телішевський проголосили "преславну" "Нову еру", якої потребували поляки, щоби перед Віднем виказатися, що в Галичині "все в порядку"... Одначе та угодовська політика нам нічого не дала, ми, як то кажуть, пошилися в дурні, а граф Бадені, формально намісник цісаря у Львові, ще й зневажливо кепкував з українців, висловившись так: "A teraz niech mnie Romanczuk w d... pocałuje!"[1]. Про це чув я від д-ра Андрія Чайковського в Коломиї.

Як Бадені розумів угоду з українцями, це він показав під час виборів до австрійського парляменту в 1891 році, коли завдяки нечуваним шахрайствам (вибори ті називали у Відні "баденівськими") вийшло послами заледве сім українців, з того трьох народовців, трьох урядових підлизнів і один такий же хрунь, званий "напівурядовим".

---

[1] "А тепер нехай мене Романчук у с... поцілує!" (*польськ.*).

На тих виборах українські радикали вперше поставили свого кандидата, д-ра Северина Даниловича, з селянської курії в Коломийській виборчій окрузі. Одначе він програв з двох причин: через виборчі шахрайства і таки через власну вдачу. Не забуваймо, що це були посередні вибори – т.зв. правиборці вибирали виборців, а ті голосували за посольського кандидата. При такій виборчій системі легко було перетягати національно несвідомих правиборців усякими підкупами, щоби вони віддавали свої голоси за хрунів, які опісля слухняно йшли за вказівками урядових посіпак і вибирали підставлених їм кандидатів. Знову ж наш кандидат д-р Данилович був відомий зі своєї отяжілости, йому бракувало енерґії, конечної в передвиборній аґітації. Що з того, що був він знаменитим теоретиком, спеціялістом в аґрарному питанні, коли не можна було здатися на його повільну вдачу. Мав він і позитивні риси характеру – говорив різними мовами, а есперантом володів наче рідною.

В Косівському повіті, що належав до Коломийської виборчої округи, провадив завзяту передвиборну аґітацію правник Онуфрій Гулейчук. Був це свого роду "богем", тип "залізного правника", який довго студіював право, але вкінці добився власної адвокатської канцелярії. В пору своїх університетських студій, не маючи якийсь час де притулитися у Львові, сидів допізна у домівці Академічного Братства, а то й ночував там, на столі, де лежали газети. Гулейчука прозивали "кумом".

В часі передвиборної кампанії 1891 року я вів активну роботу в Снятинському повіті. Я добре знав тамошніх

людей і обставини ще з соймових виборів у 1888–1889 роках. У Львові польський демократичний кандидат Кароль Лєваковський переміг Станіслава Щепановського, урядового кандидата “Центрального Комітету”. З нагоди цієї перемоги відбувся в залі (старого ще) готелю Жоржа бенкет на честь і на кошт самого таки Лєваковського, багатого нафтяра. Були там усі відомі опозиційні діячі-демократи, які визначилися під час передвиборної акції. Так і я попав на той бенкет і сидів просто Івана Франка, тоді співредактора газети “Kurier Lwowski”. Шеф тої газети Ревакович, хоча й українського походження, уважав себе поляком і завжди ходив у польській чемерці. Він сидів на бенкеті поруч Івана Франка. Недалеко від них сидів Іґнаци Дашинський, тоді ще молодий організатор польських соціял-демократів. Про цього визначного політика написав я десь у 1937 році більшу статтю, здається, в “Народнім Слові” у ЗСА. Копію тої статті сконфіскувало НКВД під час ревізії в мойому мешканні в Коломиї 24 жовтня 1939 року. Кажуть, що Дашинський походив з українського роду, дід його мав зватися Дашком і був греко-католицьким дяком. Дашинський нібито признавав нам рівноправність, але насправді був польським шовіністом. Коли я літом 1927 року стрінувся з ним коло оперного театру у Відні і заговорив до нього по-українськи, то ним відразу наче чимсь кинуло, мовляв, як смієте відзиватися до мене такою мовою?! В 1891 році Дашинський дуже недолюблював Драгоманова, а в польськім соціялістичнім часописі “Przedświt”, що виходив у Лондоні, називав Михайла Павлика “хоботом Драгоманова”...

Промовляючи на бенкеті на честь вибраного послом Лєваковского, Дашинський пригадав програму своєї партії та м.і. сказав: "Jesteśmy za zniesieniem własności prywatnej!". На це Лєваковський устав із-за свого стола і, з чаркою вина йдучи через усю залю, щоби цокнутися з чаркою Дашинського, гостро заявив: "Własności nie zniesiecie! Własności nie zniesiecie!"[1].

Противником Лєваковского на тих виборах був Станіслав Щепановський, людина з дуже широким світоглядом, великий пропаґатор "упржемисловєня" нашого краю, автор відомої брошури "Нужда Галичини". Це він зрушив з місця справу верчення нафтових свердловин у Слободі Рунґурській під Коломиєю. Щоби ту нафту легше спроваджувати до залізничої станції в Коломиї, збудували за його старанням місцеву залізницю, яка йшла через саму середину міста. Коломия, отже, прославилася з того приводу, бо ні в якому місті Австрії не було такої дивовижі. Заки населення, передовсім сільське, призвичаїлося до тієї "льокальки", було багато нещасливих випадків, бо часто залізничі рейки бігли просто гостинцем, званим "цісарським", і коні сполошувались. З відкриттям нафти у другій половині 80-их років ресторації і каварні в Коломиї мали великі прибутки. До того "упржемисловєня" Щепановський затягнув і "Галицьку Касу Ощадности" в Коломиї, директором якої був Зіма, один із польсько-мадярських леґіонерів в 1849 році. В наслідок різних махінацій та каса скрахувала, отже

---

[1] "Ми за скасування приватної власності!" – "Власності не скасуєте! Власності не скасуєте!" (*польськ.*).

прийшло до сенсаційного карного процесу проти Щепановського, Зіми та інших. Син Зіми, пристійний мужчина, вихований в Англії, купив у Коломиї парову лазню, гарний дімок і також узявся до нафтярства. Оженився з попадянкою з Ланчина, стрункою красунею. В ній сильно закохався директор українського банку в Коломиї "Покутський Союз" д-р Лесь Кульчицький і, на загальне переконання, через неї й залишився старим парубком. Спершу я близько зійшовся з ним, і ми оба навіть готувалися разом до одного правничого іспиту (т.зв. риґорози), але пізніше, як загострилася міжпартійна боротьба (я – радикал, він – націонал-демократ), наші приятельські взаємини попсувалися. Ще й незабаром перед своєю смертю д-р Кульчицький в одній клерикальній газетці (вона, здається, називалася "Правда") гостро напав на "трильовщину"... Нічого дивного, бо моя рухливість і "Січі" не були на руку іншим партіям.

1889 рік запам'ятався тим, що тоді у всій Австрії велася завзята аґітація за загальне, безпосереднє і таємне право голосування до всіх репрезентативних інституцій, але тільки для мужчин, що скінчили двадцять чотири роки життя. Передовсім ішлося про того роду виборче право до парляменту у Відні. (Як відомо, такий парлямент вибрано аж у 1907 році.) Перед у тій аґітації вела соціялдемократична партія всієї Австрії, отже і її частина в Галичині, польська, до якої належало багато жидів. Крім неї активною в Галичині була між поляками партія

Людова, якою керував Вислоух, при помочі своєї жінки, а також молодий правник Ян Стапінський. “Kurier Lwowski” гаряче підпирав реформу виборчого права.

Первопочини русько-української радикальної партії сягають власне того 1889 року, коли в Коломиї жили Северин Данилович та Ілярій Гарасимович, а я доїжджав із села Будилів, коло Снятина. І ми кинулися у вир аґітації за реформу виборчого закону, про що я висилав до Женеви докладні звіти нашому ідейному провідникові Михайлові Драгоманову. Очевидно, що ми були також у тісному зв’язку з нашими старими соціялістами Іваном Франком і Михайлом Павликом. З початком 1890 року М.Павлик редаґував у Львові “Народ”, і я висилав до нього дописи і статті під псевдом Клим Обух.

Осінню 1890 року ми заснували русько-українську радикальну партію, з централею у Львові. На жаль, через недугу я не міг бути на її перших зборах.

Ті часи – 1889–1890 роки – відограли важливу ролю і в мойому особистому житті, бо в листопаді 1889 року я заручився з буковинкою Євфрозиною Попович і вчився до правничих іспитів. Одначе находив час брати енерґійну участь у боротьбі за виборчу реформу, влаштовуючи по селах і містечках на Покутті масові віча.

В 1892 році відбував я безплатну практику при окружнім суді в Коломиї. Тоді виходив там популярний радикальний часопис “Хлібороб”, при редакції якого працював неоціненний своїм гумором і сатирою Лесь Мартович. У тому році три наші галицькі партії порозумілися між собою, щоби в неділю, 16-го чи 18 червня,

зорганізувати якнайбільше віч у справі виборчої реформи. На віче у Снятині були призначені Ілярій Гарасимович, Лесь Мартович і я. Віче відбулося у величезній корчмі "Вигода", що стояла перед Снятином, на роздоріжжі: з залізничого двірця в Залучі і з Кутів до Городенки, з другого боку – зі Станиславова й Коломиї на Буковину до Чернівець. Корчму "Вигода" наче пляново побудовано так, щоби влаштовувати в ній масові збори: був це довгий і широкий будинок – по його правому боці містився шинок, із мешкальними кімнатами, що разом займало яку четвертину будинку. Решта була порожня, і туди заїжджали цілі підводи разом із запрягом. Здається, що аж у часі першої війни спалено ту "Вигоду", що справді була вигодою для наших селян, бо в негоду мали куди схоронитися зі своїми підводами.

Ото в тій "Вигоді" відбулося наше віче, предсідником якого був Ілярій Гарасимович, а реферували Мартович і я. Промовляв теж знаменитий бесідник Іван Сандуляк-Лукинів із села Карлова Снятинського повіту. Під час промови Леся Мартовича трапилася комічна пригода: він говорив м.і. про референдум у Швайцарії і пояснював це ось як: "Коли уряд у Швайцарії хоче ввести в життя якийсь закон, то звертається з запитом до цілого народу з такими словами: "Громадяни Швайцарські! Чи годитеся на цей закон?". На це наші вуйки як не гримнуть одностайно: "Годимося! Всі! Всі!". Можна собі уявити, яке заціпеніння викликало це між нами, а комісар староства (бо на всяких загально-публічних вічах-зборах мусів бути представник австрійсько-польського уряду, лише на зборах, куди

запрошувано за картками, комісар не мав права з'являтися), сам ліберальних поглядів, спольщений німець, Цулявф, прізвище якого мій батько жартома прозвав на польське Добєґа, аж газетою заслонився, щоби люди не бачили його сміху. Мартович популярно вияснив це непорозуміння, і дальше все відбулося за програмою.

Дуже інтересне віче було в Станиславові того ж самого літа 1892 року. Тоді по селах Снятинщини співали таку пісню:

Течуть річки кровавії до самого Відня,
Ходи, цісар, подивися, які люди бідні.
Люди бідні, люди бідні, бо пани зібрали,
А що було по корові, то жиди забрали.
Жиди беруть по корові, а цар бере діти,
Нема чого, товаришу, як в корчмі сидіти...

На віче в Станиславові поїхали з Коломиї Лесь Мартович і д-р Данилович, а зі Снятинщини Іван Сандуляк-Лукинів. Я не міг поїхати тому, що того дня мусів вести протокол у коломийському суді. Щоби боронити свій стан партійного посідання на Станиславівщині, народовці зорганізували відсіч і вислали своїх головних бесідників: Лева Гузара, нотаріяльного кандидата з Галича, о.Струтинського з села Ямниця під Станиславовом і купця з Калуша Коритовського. Як журналістичний звітодавець з'явився також один з редакторів львівського "Діла" Белей. О.Струтинський був відомий з того, що при кожній нагоді виголошував справжні проповіді, у яких намагався навертати радикалів на "путь істини", а Коритовський був одним з перших прихильників "нової ери". На вічу

прийшло до великої бучі так, що комісар Станиславівського староства Ярош розв'язав його. Повертаючи домів, наші товариші-радикали склали пісню про те віче, де йдеться, зокрема, про "Думитрашія", війта з Ямниці, як також про єпископа Хомишина, великого ворога радикалів.

Не забуваймо, що в 90-ті роки минулого сторіччя дух соціялізму ширився по цілій Европі, що також видно було і в Галичині. Очевидно, соціялізму етичного, суто демократичного, а не якогось диктаторського, що пожирає мільйони людських життів. У програмі першої української політичної партії, тобто нашої радикальної, ухваленій на її установчому з'їзді в 1890 році у Львові, згадується про соціялістичні ідеали, які, одначе, можуть бути здійснені тільки у незалежній українській державі. Отже, українські радикали були першими, які підняли клич самостійної України! В 1892 році я видав першу українську летючку з нагоди 1 травня, в якій помістив і свій відповідний до хвилі вірш. Духом поступу відзначалися й "Січі", які я почав організувати у травні 1900 року.

Старші кацапи-русофіли вживали у своїх творах і часописах "твердої руської" мови, що була мішаниною української та старослов'янської, з додатком чисто російських слів. Таким "язичієм" Богдан Дідицький написав поему "Буй-Тур Всеволод", що її помістив у зредаґованому ним альманасі "Зоря Галицкая або альбум на год 1860" і присвятив митрополитові Григорієві

Яхимовичеві. Дідицький називає наш народ "русским". У тому альбомі є деякі цінні статті, як наприклад про лемків. Двадцять років пізніше по появі поеми "Буй-Тур Всеволод" Іван Франко писав:

Був у нас співак колись,
Що співав "Буй-Тура",
Нині в нього подивись:
Банко-аґентура.

Шість років по погромі австріяків під Кеніґрецом "тверде" "Слово" у Львові заявило, що ми не якісь "рутени" з 1747 року, але "настоящіє русскіє", а мова наша й література "русская". Значить, "адін язик, адін русскій народ"... Попри таку голосну заяву, русофіли не розмовляли між собою російською мовою, бо не вміли її та й не старалися навчитися. Народній Дім у Львові і його бурса (гуртожиток) були в руках русофілів. Деякі вихованці тієї бурси ставалися пізніше свідомими українцями. Пригадую пізніших отців Іванцева і Дмитрова. Ще гімназистами зайшли вони одного разу на феріях до о.Юстина Тарнавського, пароха Підлисся. Тоді вони імпонували нам тим, що як щось заперечували, то твердо заявляли "нєт"... Теолог Іванців у часі першої студентської мандрівки в 1883 році виступав на Вечерницях у Коломиї в дуеті "Ангел ночі" з молоденькою панночкою Оленою Сіменович. Пізніше вона, в заміжжі Кисілевська, стала відомою громадською діячкою, редакторкою "Жіночої Долі" в Коломиї і сенаторкою у польському соймі. На тому концерті в 1883 році вона виступала в народньому строю,

що було тоді рідкісним явищем. О.Нестор Дмитрів став пізніше в Америці відомим народнім діячем, основоположником Українського Народнього Союзу.

Перед першою світовою війною деякі старші священики-русофіли передплачували з Петербурґу "Ниву", яка мала дуже цінні літературні додатки. Ті священики були залишками давнього типу москвофільського руху, які тільки, так сказати б, формально звали себе "русскими", але не проявляли активної діяльности в поширюванні між народом своєї "русскости". Лише дехто у своїх парохіях засновував читальні "Общества ім. М.Качковского", на противагу до читалень "Просвіти".

Тим часом виринуло модерне москвофільство під проводом молодого адвоката д-ра Володимира Дудикевича, який поселився в Коломиї. Право студіював у Відні, там же відбув усю адвокатську практику, як також один рік у суді. Коли українські студенти мали товариство "Січ", русофіли-кацапи гуртувалися в товариство "Буковина", де провідником був Дудикевич, а його найближчим співробітником – Роман Алиськевич. Було це, мабуть, в 1883 році, коли у Відні святкували ювілей наукової праці заслуженого славіста, проф. Міклосіча. На вечері слов'янських студентів були наші "січовики", як також студенти-москвофіли з "Буковини". Один із "січовиків", здається Василь Полянський (званий "пророком") чи, може, Іван Куровець, згадав у своїй промові про те, як царська Росія на практиці виявляє своє

слов'янофільство, висилаючи членів других слов'янських народів – українців і поляків – на Сибір... На це Дудикевич вигукував: "Сибирь хорошая страна для бунтовщиков!". "Січовики" кинулися до нього, але бучу заспокоїв один з провідників сербів, заявивши: "Наші симпатії за тими, котрих у Сибір висилають, а не за тими, що других висилають у Сибір!". Про ту подію на ювілеї проф. Міклосіча писало пізніше львівське "Діло", і відтоді прізвище Дудикевича стало відомим у Галичині. Тоді у 80-их роках минулого сторіччя сербські студенти у Відні жили дуже дружньо з "січовиками", з якими сходилися у каварнях "Корб". Деякі з наших студентів навчилися й говорити по-сербськи, наприклад Полянський й Ікалович (Мишуга). Не чув я, одначе, щоби якийсь сербський студент хоч би старався навчитися української мови. Зі спогадів проф. Григорія Микетея знаємо, що серби по першій війні вороже ставилися до українців і до наших визвольних змагань.

По виїзді з Відня Дудикевич залишив там свого заступника, Романа Алиськевича. Це він зорганізував кацапських "юношей", які обкидали яйцями митр. Сембратовича на залізничому двірці у Відні, як він повертався з Риму до Львова. Цей факт використав міністер для Галичини, член ради міністрів у Відні, поляк Зємялковський. На його пропозицію цісар розв'язав греко-католицький духовний семінар у Відні. Це був удар в українців, бо з того семінара виходили не тільки здібні священики, але й гімназійні вчителі. Бувало, що семінаристи студіювали рівночасно і на філософічному

факультеті й опісля ставали учителями в гімназіях. Ось і Кирило Студинський, абсольвент того семінара, закінчив також студії на філософічному факультеті й пізніше став професором Львівського університету. Правда, кажуть, що цей успіх він завдячував свойому тестеві проф. Анатолеві Вахнянинові, послові від угодовської партії до парляменту у Відні. За ту його услужливу щодо поляків політику управа Народньої Ради у Львові у жовтні 1896 року виключила його зі своїх членів, не зважаючи на те, що проф. Вахнянин був одним із засновників "Просвіти".

Попри своє польонофільське наставлення, Вахнянин був талановитим композитором. З його композиції пригадую "Помарніла наша доля..." (баритонове сольо) та "Живем, живем своїм житєм" (квартет) – ці пісні любив виспівувати мій батько. Дивною була доля опери Вахнянина "Купало". Вороги композитора, може й кацапи-русофіли, пустили плітку, що він покрав мелодії поодиноких пісень від якогось польського композитора, свого співмешканця. Я особисто в те не вірю, бо характер музики тієї опери є чисто український і поляк не міг би чогось такого скомпонувати. Як би там не було, підозріння так обурило Вахнянина, що він сховав ту оперу й аж у 30-их роках його зять проф. Кирило Студинський продав її партитуру українському оперному театрові у Харкові. У квітні 1938 року у Львові проф. Студинський казав мені, що її виставляли в Україні сороккілька разів. За часів першої большевицької окупації Студинський був депутатом Верховної Ради в Києві.

Композицію на хор з опери "Купало" "Гурра у бій, кервавий бій! Полон і смерть врагам несім!" співала при

кінці 80-их років на концертах славна "дванадцятка" під керуванням композитора о.Остапа Нижанківського, де між тенорами був і Кирило Студинський.

В Коломиї д-р Дудикевич жив недалеко кам'яниці, в якій я з родиною мешкав і там же мав свою адвокатську канцелярію. Дудикевич був показним мужчиною, з чорним волоссям і такою ж бородою, гарним обличчям з великими очима, але малого росту. Завжди ходив у "циліндрі", який москалі жартом називають "продовженням пустоти". Зрештою, і я, як посол до віденського парляменту, також ходив під час сесії у такому "циліндрі".

Дудикевич був дуже добрим бесідником – гучним голосом говорив по-українськи, вживаючи час од часу "твердих" слів, як наприклад "собраніє", "народноє состояніє" і т.ін. Був добрим, але дорогим адвокатом. У часі судових розправ, як і на всяких вічах своєї русофільської партії, промовляв згаданим "язичієм", але зі своєю родиною й однодумцями, передовсім у громадських місцях, говорив по-російськи. В тому часі москвофіли ще бували на наших танцювальних забавах у Народнім Домі, і тоді Дудикевич демонстративно почерез усю залю викрикував щось по-російськи. Ту свою "русскість" виявляв він і в день народження цісаря, 19 серпня, вивішуючи на бальконі своєї кам'яниці російський трикольоровий прапор. Заснував він у Коломиї "русскоє" кредитове товариство, в якому його дочка легко діставала позички. В його домі завжди проживали його кацапські вихованці. Був серед них якийсь Розвадовський із Росії, він часто їздив вулицями Коломиї на коні в кавказькій

бурці без рукавів. Пізніше, як зять Дудикевича, був учителем рисунків у Кам'янці на Поділлі. Його поведінка в Коломиї була взагалі якась підозріла, але місцева польська влада, маючи відповідний "кивок" згори, гляділа на те все крізь пальці. Найвірнішим послідовником Дудикевича був відомий ще з Відня Роман Алиськевич, що став його конципієнтом (адвокатським заступником) у Коломиї. Був це тип справжнього "нахала", дико брутальний у поведінці з українцями.

Під час парляментських виборів у 1907 році Дудикевич також кандидував на посла і був дуже певний своєї перемоги наді мною, а про мою кандидатуру висловлювався перед знайомими легковажно. Тим часом я переміг його не тільки величезною більшістю голосів у коломийській виборчій окрузі, але рівночасно вийшов послом і в повіті Надвірна. Мій виборчий тріюмф був очевидним тим більше, що по посадникові Відня Люґерові я виявився на другому місці з усіх 516 послів щодо числа виборчих голосів.

Коли в 1914 році Австрія поставила Сербії ультиматум, Дудикевич разом із родиною виїхав до Росії. У Ростові над Доном став він директором товариства опіки над галицькими (переважно кацапськими) еміґрантами і розпоряджав великими капіталами. Видно, не дуже совісно опікувався він тими еміґрантами, коли вони в часописах нарікали на його господарювання. Одначе ревізора з Петербурґу Дудикевич зумів прийняти відповідно, і той дав про його роботу прихильний звіт. Нарікання еміґрантів не вгавали, і російська преса підняла

на Дудикевича крик: "Какой он русский? Он настоящий хохол!". До того ж і його "русская" мова з Галичини, і його загальна поведінка, те, як він "протекційно" поплескував по плечі навіть офіцерів, не викликували до нього симпатій. Вкінці новий ревізор зі столиці таки виявив великі надужиття й непорядки в опіці Дудикевича над еміґрантами – його усунули, хоч до тюрми не попав. Цю історію про побут Дудикевича в Ростові над Доном я знаю від адвоката д-ра Гуллеса з Коломиї, якого москалі також вивезли і який мав докладні інформації. Жінка й дочка Дудикевича померли в часі війни, а сам він уже за большевицьких часів.

На марґінесі розбивацької роботи наших кацапів у Галичині, зокрема діяльности д-ра В.Дудикевича, варто згадати про їхні прогульки до Росії, на яких не бракувало й запаморочених тією дурійкою наших селян. В честь таких вірних "русскіх крестян", як і взагалі гостей з "під'яремної галицької Руси", влаштовували прийняття, на яких котрийсь "депутат-крестянин" також мусів промовляти. І ось у Москві чи в Петербурзі наш "русскій челавєк" з-під Коломиї такими словами переконував своїх слухачів і слухачок: "Ми должни всі совокуплятися разом – мужчини і женщини, молодії і старії...". Можна собі уявити, яке враження зробила та промова на москалів, бо, як відомо, московське слово "совокуплятися" означає сексуальні зносини між мужчиною і жінкою. З початком війни 1914 року доля деяких наших москвофілів була трагічною: мадяри нищили їх як зрадників, а багато опинилося в поганому таборі в Талергофі під Ґрацом. Інша річ, що й багато

свідомих українців потерпіло з початком тієї воєнної завірюхи, наслідком доносів безсовісних людей. Але в часі українсько-польської війни москвофіли були в одних лавах з українцями, служили вони й в Українській Галицькій Армії.

За часів Австрії "Січі", які я організував, завзято боролися з москвофілами, слова деяких січових пісень гостро спрямовані проти їх розбивацької роботи. Бувало й таке, що хлопці під впливом свого о.пароха-москвофіла нападали на "січовиків", ширили в селі роздор. Так поляки здійснювали своє гасло "Puścić rusina na rusina!.."[1].

За Польщі деякі селяни-москвофіли також відограли погану ролю. Коли я весною 1938 року лежав у шпиталі у Львові, немало наслухався від теж хворого селянина Гука про поведінку кацапів: один такий з його села стався донощиком староства, і якщо йому не "подобалася" якась театральна вистава чи концерт, зараз же біг до уряду, а звідти приходила заборона імпрези.

Дев'ятдесяті роки минулого сторіччя були для мене взагалі переломовими. В 1894 році я став доктором права в університеті у Львові й оженився з Євфрозиною Попович, дочкою директора народньої школи в селі Оршівці Кіцманського повіту на Буковині. Батьки моєї дружини були дуже гарні люди, і я почувався щасливим, що ввійшов у таку добру родину. Тесть мій Онисим Попович більше

---

[1] "Нацькувати русина на русина!.." (*польськ.*).

як сорок років був у тому селі учителем, і вся громада його дуже поважала. Помер він у 1906 році.

В 1895 році я вперше кандидував на посла до галицького сойму, але провалився – послом вийшов о.Кирило Гаморак, людина дуже заслужена для своєї громади. Це він перепровадив парцеляцію панської землі на користь селян. І взагалі о.Кирило був усіма шанованою людиною, справжнім праведником, з яким сердечно приятелював мій батько, його товариш іще з греко-католицького духовного семінара. Я і моя дружина також глибоко шанували того виїмкового серед тодішніх священиків. Той факт, що я кандидував проти нього, не зменшив нашої взаємної приязні, й о.Гаморак зараз же по виборчім голосуванні відвідав нас із жінкою у Снятині, де я тоді працював як адвокатський кандидат. Та його візита в нашім мешканні була для багатьох незрозумілою, але о.Гаморак пам'ятав про те, що ще в 1889 році він вийшов послом до галицького сойму лише завдяки моїй передвиборній агітації.

Я не впадав у відчай через мій неуспіх, а знову взявся до організаційної роботи і при помочі Семена Зінкевича заснував у Снятині бібліотечне товариство "Наука", яке виконало в цілому повіті дуже важливу ролю. Дочки о.Кирила Гаморака, Ганя, що вийшла заміж за д-ра Северина Даниловича, й Оля, дружина Василя Стефаника, дуже віддано працювали в читальні у Снятині.

Соймові вибори 1895 року були криваві, бо австрійсько-польська жандармерія терором примушувала "шанувати закон", тобто ґвалтувала волю спершу

правиборців, опісля й виборців, а там, де був активний спротив виборчим шахрайствам, жандарми розправлялися кулями і багнетами. Були вбиті й поранені... Ті вибори прославилися на цілу Австрію, в пресі і в парляменті звали їх "баденівськими", бо граф Бадені був тоді намісником цісаря у Львові. В Галичині вибрано 14 русинів, з яких два були справжніми "хрунями". Між трьома радикалами був д-р Теофіл Окуневський, який тоді ще належав до радикальної партії. Між послами, прихильниками Барвінського, був і судовий радник Модест Каратницький. За Польщі він очолював "Католицьку акцію" у Львові.

В 1906 році мав я в Коломиї дві карні розправи перед судом присяжних, а предсідником трибуналу був власне радник Каратницький. При першій розправі йшлося про те, що молодий парубчак убив жида. Чому, з якої причини? Селянин їхав з навантаженою підводою до Коломиї, а по дорозі зчепився з підводою, візником якої був жид. За прийнятим правилом тому жидові треба було вступитися з дороги перед підводою, повною дров чи якогось іншого вантажу, але жид вступитися не хотів. А їхали тоді ще й інші підводи з жидами, візники напали на парубчака, а він у власній обороні обернув батіг і його грубим кінцем ударив жида так, що той згинув на місці. На судовій розправі я покликувався на те, що обвинувачений діяв у "конечній обороні". Присяжних суддів удалося переконати, і підсудного звільнено.

Одначе того самого дня мусів я боронити селянку Марію Іванюк із села Ілинці, обвинувачену за крадіж і підпал. Справа стояла погано, бо під час слідства вона призналася до вини. Що ж було мені, оборонцеві, робити? Я порадив їй, щоби відкликала те, що говорила передше, мовляв, коли проводилися допити, вона була в останній порі вагітности і не знала що говорить. Під час розправи вона так і зробила. Виглядало, що присяжні судді звільнять її від вини. Але так не сталося, бо радник Каратницький, який і тут був предсідником розправи, не хотів допустити до таких двох успіхів адвоката-радикала, і то за один день. Під його впливом розправу відрочено, буцім то задля цілі доповнення слідства. Як же ж прийшло до нової розправи, мене покликано вже не як оборонця, але як свідка, що було очевидним беззаконням. В часі нової розправи обвинувачену допитували, чому вона говорила раз так, а другим разом інакше. Тоді вона призналася, що до того її намовив я. Мене вже навіть не переслухували, а її засуджено. З тої нагоди прокурор Ковальський вніс проти мене донос до Адвокатської палати, але вона його відкинула.

Дев'ятдесяті роки минулого сторіччя важливі в мойому житті і з цеї причини, що в 1892 році я почав боротися проти надужить австрійсько-польської жандармерії. Деякі жиди на Гуцульщині, зокрема власники корчем, були ганебними лихварями. Дійшло до такої ненависти до тих п'явок, що два гуцули Янішевські вбили

відомого лихваря Фляйса. Жандарми, яких гуцули звали "паничами", заарештували їх і жінку одного з них та на своїй станиці під Жаб'єм тортурували. В тому часі попри жандармську станицю проходив камеральний (тобто державних лісів) лісничий Пфайфер. Почувши крики тортурованих, він вбіг досередини зі словами: "Bójcie się Boga! Jak możecie tak ludzi męczyć?!". А на це один із жандармів: "To ty taki? To chodsźe i ty tu do nas!"[1]. Його ув'язнили та скували за руку з Катериною Янішевською і так скованих разом тримали їх більше як 24 години! Власне тоді, як в окружнім суді в Коломиї відбувалася розправа проти тих гуцулів, я відбував у тім суді безплатну практику. Вийшовши на подвір'я, я побачив вище згадану Катерину Янішевську, яку покликано на розправу як свідка. Розповідаючи мені про поведінку жандармів, вона показала свого викривленого пальця: "Адіт, паничу, це так шандарі мені його викривили, коли мене били!".

Все те я докладно позаписував (було це в 1892 чи 1893 році) і весь матеріял вислав соймовому послові д-рові Теофілові Окуневському, який використав його в одній зі своїх промов. Про це писало м.і. львівське "Діло". Справа стала досить голосною, і військова влада мусіла перевести слідство проти тих жандармів. Виявилося, що всі звинувачення, які висунув посол Окуневський, правдиві. Жандарм Подкувка і його товариші пішли під ґарнізоновий суд, і їх суворо покарано. Вони хотіли ще врятуватися тим, що оскаржили лісничого Пфайфера за

---

[1] "Бійтеся Бога! Як ви можете так людей мучити?!" – "То ти так? То ходи й ти до нас!" (*польськ.*).

образу чести, але повітовий суд у Косові на відбутій розправі визнав його невинним.

Так закінчився мій перший виступ проти зловживань австрійсько-польської жандармерії. Спершу я боровся при помочі тодішніх послів і преси, а пізніше, ставши послом до віденського парляменту в 1907 році, вносив багато інтерпеляцій і довів до того, що у моїм виборчім окрузі Коломия–Косів жандарми боялися злочинно поводитися з арештованими селянами. За Польщі поліцаї стали всесильними і безкарними. Знущання над арештованими були звичайним явищем.

Я боровся не тільки проти надужить австрійсько-польських жандармів, але також проти знущань над нашими людьми в австрійсько-угорській армії. Мені вдалося допомогтися, щоб у коломийських 24-му полку піхоти і в 36-му полку крайової оборони зникли всякі знущання над мужвою. Навіть із Буковини діставав я відповідні матеріяли і зараз же з успіхом їх використовував. Під час війни я їздив по австрійських провінціяльних містах, де служили у війську наші люди, і збирав факти надужить. Траплялося й таке, що сама моя поява в даній місцевості, наприклад у містечку Фрайштадт, змушувала старшин краще ставитися до вояків. Одного разу в моїй промові у віденському парляменті я гостро виступив проти знущань підстаршин над мужвою в австрійському війську. Сягнувши в минувшину, я, на підставі свідчень очевидців, навів приклади звірств австро-угорської армії

щодо населення при окупації Боснії і Герцеґовіни. Зчинилася буря, бо міністер крайової оборони[1] ген. Ґеорґі заявив, що не дозволить ображати честь війська. Не тільки вся преса Австро-Угорщини, але й закордонна, зокрема сербська, широко коментувала мій виступ. Деякі мої товариші – члени Українського Клюбу в парляменті – були невдоволені з моєї промови, і я вирішив покинути наш Клюб.

Але вертаюся до дев'ятдесятих років минулого сторіччя: на соймових виборах у 1895 році провалився не тільки я, але й Юліян Романчук, д-р Євген Олесницький, Король, Гурик (селянин, бувший посол). Користи з тих виборів було хіба стільки, що й усі русофільські кандидати також провалилися, між ними й Антонович. Цей останній був замітний тим, що в попередньому соймі протестував проти введення в 1892 році фонетичного правопису у школах. А та реформа мала просто-таки епохальне значення для загальноукраїнської справи. Чей же раніше вживаний етимологічний правопис був з уваги на наших братів у царській Росії чимсь іще гіршим, як т.зв. "ярижка", там уживана!

З вибраних у 1891 році послів до віденського парляменту лише двоє були опозиційні народовці, а п'ять інших – угодовці. Годі було вимагати від них, щоби поставили внесення (пропозицію) про поділ Галичини на дві частини.

[1] Австрія й Угорщина мали своїх окремих міністрів крайової оборони, натомість воєнне міністерство було спільним для обох частин держави.

Центральний уряд у Відні стояв у наслідок національних спорів (чехи – німці, українці – поляки, словінці – італійці) на дуже хитких ногах. Щоби скріпити положення уряду, прем'єр-міністер граф Казімір Бадені до вже існуючих чотирьох виборчих курій додав ще й п'яту – курію загального голосування. Одначе дідичі були так упривілейовані, що п'ять тисяч з них вибирали тільки у своїй курії аж 85 послів, незважаючи на те, що й в інших куріях вони мали виїмкові права.

Навіть така реформа могла б принести українцям деяку користь, якби не жахливі виборчі шахрайства і насильство, з пролиттям крови і сотнями ув'язнених. По цій реформі парляментські вибори 1897 року дали українцям дев'ять послів, але між ними тільки трьох опозиційних – д-р Роман Яросевич (радикал) з п'ятої курії, а з четвертої о.Данило Танячкевич і д-р Теофіл Окуневський. З п'ятої курії вийшов послом ще й о. д-р Іван Гробельський, який належав до угодовської групи проф. Олександра Барвінського.

Треба сказати дещо про д-ра Окуневського, який помер перед кількома роками. В некролозі про нього наша преса поминула характеристичний як на давні часи епізод – його поєдинок з польським шляхтичем Томіславом Розвадовским, якому Окуневський розтяв обличчя. В тому часі поєдинки були рідкісним явищем, але д-р Окуневський мусів стати в обороні не так своєї особистої, як національної чести.

Д-р Окуневський був гарним мужчиною і мав дуже культурні форми поведінки. У Відні здобув титул доктора

права, там же відбув судову практику, і став адвокатом у містечку Городенці неподалік Коломиї. Хоч його тіточний брат д-р Євген Озаркевич любив називати Теофіла "дурним Фільком", він на це не заслуговував, бо той Філько був одним з найвизначніших українських діячів 80-их років. Одначе д-р Окуневський мав ту хибу, що дуже скоро промовляв... Слова з його уст вискакували так, що крайовий маршал галицького сойму граф Станіслав Бадені раз дозволив собі на злосливу заввагу: "Gdyby do tej gęby był jeszcze i mózg odpowiedny!.."[1]. Так, д-р Окуневський був добре відомий зі своєї скороговірки, але неправда, що його мозок поволі працював.

На Академічній вулиці у Львові була каварня Шнайдера, куди щодня по обіді сходилася група інтеліґентних українців, які концентрувалися коло Остапа Терлецького. До його найближчих приятелів належав і Єронім Калитовський, автор звісних "Деканів з гір" і "Виборчої Думи" (недрукованої). Очевидно, що й відомий гуморист Лесь Мартович, якщо коли загостив до Львова, забігав пополудні до каварні Шнайдера, щоби стрінутися з письменницькою братією. Якось раз зайшла мова про Окуневського, і Мартович зімпровізував його виступ, отже з його скороговіркою й арґументами. Виглядало це так:

Ой, на горі вітер віє, березов колише,
Сидить Рудольф при столику, дрібне листє пише.
Ой, пише він, виписує, здрібна промовляє...

(*Мотто*)

---

[1] "Якби до такої пащеки були мізки відповідні!.." (*польськ.*).

Мої панове! Як грім з ясного неба упала на нас вістка, що наш найясніший архикнязь Рудольф помер... А може і не вмер? Бо ось я маю факти: сидять собі раз у корчмі в Русові, Снятинського повіту, наші селяни і звичаєм руського народу п'ють горілку. Аж тут входить до корчми якийсь панок і звертається до одного з них: "Ти Іван С...?" – "Я Іван С...", – відповідає селянин. "Ти сидів у кримінали?" – "Я сидів у кримінали". Мої панове! Хто ж інший міг би це бути, що знав би так добре обставини життя нашого селянина, як не наш найясніший архикнязь Рудольф?! І я, мої панове, переконаний, що він не вмер, а якби навіть і вмер, то він там, в небі, разом зі Снігурським і Яхимовичем молиться за руський народ! Мої панове! Я скінчив.

Така промова Леся Мартовича, виголошена притаманною послові Окуневському скороговіркою, викликала серед слухачів сміх. На лихо, сиділа недалеко за столиком сестра Окуневського Ольга і хоч добре не чула, про що Лесь говорив, була цікава й собі знати і просила його повторити. Але Мартович якось викрутився з халепи.

Цікаво, що д-р Окуневський не міг був найти собі дружини в Галичині, але як одного разу поїхав у якійсь драгоманівській місії на Велику Україну, привіз звідти якусь вдовицю, тип "чиновниці" з-під пера російського сатирика Салтикова-Щедріна: і не молода, і не гарна, яка хотіла всім імпонувати фразами: "Где бы мы ни были, на Кавказе, в Крыму или на Ривьере, всюду мы были как дома!". Та "Манічка" й не старалася навчитися говорити по-українськи, і то де? На Покутті, в Городенці, де так мило звучала мова Стефаника й Мартовича!

Брат Теофіла д-р Ярослав Окуневський був лікарем при австро-угорській фльоті і дослужився ранґи адмірала. Свої подорожі по далеких морях цікаво описав у книжці, яку видала Українська Видавнича Спілка у Львові. Родинного щастя не зазнав, бо жінка й дочка померли. Весь свій маєток він вложив в австро-угорську воєнну позику, і як розпалася держава Габсбурґів, не залишилося з півтора мільйона корон і сотика... Зрікся громадянства Австрійської Республіки на користь українського і таким чином не мав права на пенсію в Австрії. Мусів, отже, рятуватися в Городенці, де жив його брат-адвокат. Як лікар надіявся дещо заробити, але хворі не люблять іти до старих лікарів. Ані жінка його брата (росіянка), ані його тіточна сестра, багата їмосць із села Тишківці, зовсім ним не турбувалися. Прибитий матеріяльними нестатками, він упав в душевну депресію і вчинив самогубство. При цій нагоді мушу сказати про погану похибку в першому томі книжки "Вибрані твори" Михайла Драгоманова, виданому у Празі в 1937 році: під знімком лікаря д-ра Ярослава Окуневського стоїть підпис "д-р Теофіл Окуневський".

Щодо українсько-радикального "я" д-ра Теофіла Окуневського варто навести лист посла д-ра Романа Яросевича до мене з Відня: "Дорогий Товаришу! Прислані "кавалки" (себто матеріяли. – **К.Т.**) я передам

Окуневському, який, здається, завтра має приїхати з Городенки. Щодо особистого відношення між нами, то воно добре, як і завжди бувало, але політичне – не знаю яке. Змінилось воно настільки, що він старається про все зі мною говорити, ніби радитися – насправді воно ні нащо придалося, бо хоч діла стоять тепер так, що він у всьому зі мною погоджується, то це тому, що тепер нема таких справ, щоби через них ріжниця наших політичних думок виявлялася, але та ріжниця все таки є. Недавно дав він мені кількома словами пізнати, що силоміць наложений на нього радикалізм його гнете. Та й не може бути інакше – радикалізм є випливом перебуття певного процесу в розвою не лише політичних, але і многих інших думок, ба й перебуття певної політичної школи. В кого цього всього не було, того не можна штучно переробити на радикала, і такі експерименти не лише, що не вдаються, а й бувають причиною деяких нещасть, як і комічних або й трагічних блямажів в публічнім життю і душевної муки чоловіка, на котрім такі експерименти робляться. І все те бувало з Окуневським. Тому я все своє: дайте спокій чоловікові і не мучте його своїм радикальством, хай собі живе спокійно і хай йде своєю дорогою!".

Ті завваги д-ра Яросевича відносяться до того, що по поєдинку Окуневського з Розвадовським Михайло Павлик написав у "Народі" статтю п.н. "Радикальний посол" і взагалі вважав у "Народі" Окуневського за радикала.

А далі Яросевич пише в тому ж листі: "Щодо мене, то я стою консеквентно, як руський радикал-госпітант соціял-демократичного клюбу в парляменті, моє поло-

ження навіть дуже вигідне, бо я можу звертати увагу клюбу на деякі речі, на які він, по свойому пуританізмі соціял-демократичному, не звернув би уваги, а мене там радо слухають і трактують без "задніх думок". Як я вдержуся на свойому, а колись прийдуть до парляменту радикали в більшому числі, то матимуть дорогу промощену – заложать собі свій клюб, а з соц.дем. клюбом матимуть зв'язки і тоді зразу ставитисьме до радикального клюбу з повним довір'ям. Тому я рішився всіми силами вдержатися на своїм посту".

Коли я пишу про доктора філософії і медицини Романа Яросевича, про його політичне обличчя, хочу згадати також дещо про нього як людину і про середовище, з якого він походив. Він був сином сестри відомого завзятого русофіла о.Сабата, пароха села Річки на Гуцульщині. Син цього о.Сабата Никольцьо студіював медицину у Відні і скінчив – самогубством. Михайло Павлик взяв його собі як героя повісти "Пропащий чоловік". Брат Романа Яросевича довший час був священиком при домі божевільних у Львові. Мати Яросевичів, вдова по священику, мала дімок на вулиці Косцюшка в Коломиї, в якому пізніше була адвокатська канцелярія д-ра Антона Кузьмича, колишнього визначного організатора "Січей" у повіті Коломия й активного діяча радикальної партії. Я пізнав Романа Яросевича з нагоди студентської мандрівки 1883 року і ще гімназистом заходив до нього, здається, у справі драгоманівських видань, але ближче ми пізналися тоді, як я служив у війську у Відні та часто заходив до "Січі", товариства наших студентів. Коли Яросевич став у 1885

році у Відні доктором філософії, то з тої нагоди відбулася традиційна вечеря в окремій кімнаті ресторану. Новоспечений доктор був предсідником того вечора, а кожний учасник з'їв, очевидно, за свій рахунок, якийсь дешевий ґуляш. Тоді з'являлися перед предсідником дві великі "доппельлітри" пива, а предсідник, надпивши з них, пускав їх дальше. Кожен за чергою знову надпивав і як вже не стало пива, тоді кельнер знову приносив дві "доппельлітри". Коли всі вже мали того "трунку" досить, на столі з'являлися скляні карафки з вином. Очевидно, не обійшлося без пісні. Першою була стародавня, що стала ніби гімном студентів "Січі". Вона звучала так:

Ой, зійшлися всі бурлаки до одної хати –
Тут нам любо, тут нам мило з журби заспівати.
Грай же котрий на сопілку, – що маєм сидіти?..
Що діється в нашім краю і чиї ми діти?

По сумній мелодії цієї пісні пішли веселі, а для Романа, предсідника вечора, веселе братство затягнуло народню, достосовану до нього:

За Романом, за Романом – де Роман подівся?
Пішов Роман на Ляндштрассе та й зазеленівся.

Мелодія тої пісні дуже заклична, і я в часі організації "Січей" роздумував про те, якого поета просити, щоби написав відповідний "січовий" текст. Так народилося багато січових пісень.

Ще дещо про Романа Яросевича: якось у неділю "січовики" зорганізували прогульку у прекрасні околиці Відня. Повертаючись домів, вступили вони до якогось

бровару на вечерю. А коли вкінці треба було платити, Яросевич каже: “Слухайте, хлопці! То все дуже файно, але я не маю і крайцаря в кишені, і тому мусите за мене заплатити!”. Хлопці перевірили свої мошонки, але показалося, що кожний ледве може заплатити за себе, а за Яросевича не стало. Мусіли, отже, вислати одного з-поміж себе до Відня, щоби десь позичив трохи грошей. Звісно, Яросевич пізніше повернув ту позичку.

Студентом у Відні був він досить товариський, але й дещо зарозумілий, самовпевнений. Не знаю, чому товариші прозивали його “валашайком”. Почувався драгоманівцем, мабуть, з доручення Драгоманова їздив на Велику Україну і привіз собі з Одеси дуже гарну жінку. Звалася вона Катря Біціллі, була, здається, грецького походження. В Галичині навчилася дуже гарно говорити українською мовою. Подружжя те виглядало щасливим, але щастя тривало недовго. Роман Яросевич був спершу на теології, потім, перейшовши на філософічний факультет, став доктором філософії, відтак гімназійним учителем у Коломиї. Та цей фах не подобався йому, тому почав студіювати медицину в Кракові. Вчився старанно, але попри те любив і випити. Кожного вечора заходив до відомого ресторану Гавелки на кілька “бомб” пільзненського пива, та й коньяку у свого приятеля, власника каварні Кіяка, не відрікався. Звикнувши до алькоголю у Кракові, пив уже і в Галичині. Це траплялося часто – він у шинку, а жінка вдома сама... Якось склалося так, що треба було покликати до хворої жінки лікаря д-ра Гукевича, дуже милу людину. Та й сам д-р Яросевич був гарним,

добрим і симпатичним мужчиною, але – "Eros flat, ubi vult"[1]. Отож, д-р Гукевич і Яросевичева, як казав Лесь Мартович (з народніх уст), "полюбили собі свій піт...". Вона кинула чоловіка і з Гукевичем поїхала на Україну, мабуть, таки до Одеси. Це був великий удар для самовпевненого Романа. Не пригадую, чи та катастрофа спіткала його ще під час його послування чи пізніше, але поділала на нього так, що він зовсім відсунувся від громадської роботи. Зрештою, він був послом всього три роки, бо у вересні 1900 року цісар розв'язав парлямент, а при виборах у грудні Яросевич не кандидував. Треба замітити, що у травні 1899 року він, д-р Новаковський і Сень Вітик виступили з радикальної партії, засновуючи українську соціял-демократичну.

Д-р Роман Яросевич був лікарем при Дирекції залізниць у Станиславові, але тільки контрактовим, а не сталим. За Польщі, як "вичищували" всякі державні інституції від українців, то і його усунули. Був він лікарем-дантистом і міг би десь на провінції продовжувати свою лікарську практику, але, щоби відкрити власну ординанційну канцелярію, треба було мати гроші, а він їх не мав. Втративши заробіток при Дирекції залізниць, він упав у велику душевну депресію, яка довела його до самогубства.

Пригадав я собі ще одну справу, що в ній д-р Яросевич відограв визначну ролю: в 1898 році, з нагоди подвійного ювілею – 50-річчя вступу на престол цісаря Франца Йосифа та 50-річчя знесення панщини, Яросевич, тоді

[1] Любов летить туди, куди хоче (*лат.*).

посол віденського парляменту, враз із послом Теофілом Окуневським, а також із “твердими” товаришами-послами, підписали звернення до цісаря від “руського народу”, домагаючись національної автономії та поділу Галичини на польську з Краковом і руську зі Львовом. Сумніваюся, чи соціял-демократичний клюб у парляменті, який відвідував Яросевич, був у захопленні від того його кроку. Наші соціял-демократи, на жаль, не вміли зорганізувати українського міського пролетаріяту, зате такі добрі бесідники, як Микола Ганкевич і Сенько Вітик, були немовби екзотичною прикрасою різних польських соціял-демократичних зборів.

Коли в 1889 році Михайло Драгоманов перенісся до столиці Болгарії Софії, то на початку 90-их років Роман Яросевич відвідав його у важливій таємній місії, здається, на доручення якоїсь організації з Великої України. Вертаючись, вступив він у столиці Сербії Београді до д-ра Василя Полянського, що його у віденській “Січі” прозивали “пророком”. В часі своїх медичних студій Полянський часто стрічався з сербськими студентами у каварні “Корб”, отже й мав нагоду навчитися говорити по-сербськи. Саме Полянський поміг мені нав’язати взаємини з Михайлом Драгомановим. Осінню 1885 року Полянський виїхав до Сербії, як охотник до санітарної служби в часі сербсько-болгарської війни, там же оженився і залишився. Покінчивши медичні студії, здається, у Мюнхені, став сербським санітарним полковником. Час робить своє, і оскільки Полянський не мав у Сербії нагоди говорити по-українськи, то йому було легше розмовляти з гостем по-німецьки.

Важливу ролю відограв Роман Яросевич у 1910 році при визволенні з тюрми в Станиславові Мирослава Січинського. Ту операцію успішно виконали Дмитро Вітовський і Микола Цеглинський. Щоби заплутати австрійсько-польську жандармерію, в ніч утечі Січинського Яросевич демонстративно виїхав зі Станиславова до Чернівець на Буковині, де його арештовано. А тим часом Мирослав Січинський ховався в шопі одного селянина в селі Викторів, недалеко Станиславова. Парохом того села був дуже симпатичний панотець Домбчевський. В його дочці нещасливо любився відомий композитор Денис Січинський, який з розпуки дуже розпився і передчасно помер. Та його нещаслива любов найсильніше відбилася в його композиції до слів Івана Франка "Як почуєш вночі, край свойого вікна...". Коли ту пісню виконує добрий співак, вона викликує незвичайно глибоке враження. Денис Січинський був м.і. й автором гарного січового маршу до слів Віри Лебедової "Грає трубка, в ряд ставай...", а композицію ту присвятив мені.

Часи зі студентської "Січі" у Відні, тобто біля 1890 року, з великим гумором описав неоціненний Вячеслав (загально відомий як Вацьо) Будзиновський у своїй повісті "Стрімголов". Визначну ролю в тій повісті грає, хоч і під іншим прізвищем, відомий свого часу Юзьо Партицький, бас, один із головних співаків "дванадцятки", яка під керуванням Остапа Нижанківського давала в часі вакацій

концерти в ріжних містах і містечках східньої Галичини. Одним із перших тенорів у тім хорі був (пізніше загально відомий) Кирило Студинський, якого Остап Нижанківський звав чомусь “замученим патріотом”. По концертах відбувалася танцювальна забава, й, очевидно, наші співаки запізнавалися не тільки з панночками. Отже, при таких нагодах Кирило Студинський любив представлятися: “Кирило Студинський, внук Качали...”. А цей о.Качала був колись відомий посол, який помер в 1888 році. На його похороні я промовляв як голова “Академічного Братства”. Студинський у своїй зарозумілості трохи осмішувався таким поясненням свого походження. Отож Юзьо Партицький брався кепкувати з нього і наслідувати – запізнаючись із кимсь, говорив: “Йосиф Партицький, син старого Партицького з Тисьмениці...”. Юзьо був великим гумористом і взагалі добрим товаришем. В часі першої війни писав він з російського фронту м.і. таке: “Не маю надії заїхати до Відня. Ми з фронту дістаємо кожних чотири місяці відпустку на 14 днів, з 8 днями на подорож. Я завжди їду до Праги, де живе моя жінка, бо як писав перед 30 роками один наш селянин до пок. Андрія Скородинського (урядовця “Просвіти” у Львові. – **К.Т.**): “Я оженився і добре трафив”...”. Тим часом пізніше сталося інакше – Партицького спіткала така сама подружня трагедія, як Яросевича. У Станиславові Партицький відкрив адвокатську канцелярію, дуже солідно її провадив, але не брав участи у громадському житті, хіба що в місцевій Громадській Раді. Юзьо Партицький любив перекручувати різні слова, наприклад

“попіца”, і мав свої спеціяльні вислови, наприклад “він підпустив на себе енерґію” і т.ін. Якийсь час я мешкав з ним у Львові і пригадую, що я тоді читав “Злочин і кару” Достоєвського. Як гумориста я мав нагоду пізнати Партицького м.і. на вечері по з’їзді нашої радикальної партії у Львові в 1893 чи в 1894 році. Партицького, як бувалого чоловіка з віденської “Січі”, вибрали головувати на тій вечері. Предсідник такої вечері мав право накладати на учасників “кари”, наприклад випити ще одну “гальбу” пива. А що провинився тоді чимсь навіть такий ходячий святець, як Михайло Павлик, який напевно й раз у рік не випив склянки пива, то наш Юзьо, як урядуючий голова, дуже поважно заявив, що “товариш Павлик за кару вип’є ложечку чаю...”. Той “присуд” всім дуже сподобався, бо був дуже влучним до такого богоугодного чоловіка. Спосіб думання того нашого святця хай ілюструє такий факт: одного разу йде Павлик вулицею Львова, гамірного своїм рухом. Над’їжджає трамвай, і хтось в товаристві Павлика звертає його увагу на небезпеку, на що добряга Павлик: “Та як же міг би водій мене переїхати?! Він був би за це караний!”.

В часі нашої короткої галицької державности Юзьо Партицький працював в одному з наших Секретаріятів (міністерств). Він робив враження зовсім зламаної людини, жив самітно, бо розійшовся з жінкою. По його смерті “Діло” оголосило, що помер Омелян Партицький, хоч той помер ще в 1895 році. Подібної похибки допустилося “Діло” по смерті Любомира Рожанського, одного з директорів “Дністра”, якого у посмертній згадці

назвали автором сатиричних віршів, підписаних Любомиром Селянським. Тим часом Л.Селянський було псевдом учителя народньої школи Івана Петришина, автора кількох присвячених моїм "Січам" віршів до народніх мелодій.

22 липня 1940 року. Вчора, в неділю, відвідав я разом із жінкою, сином і внуком нашого старого приятеля, лікаря д-ра Володимира Кобринського. Ще півтора року тому він відвідав мене, хворого, виписав мені якісь ліки, що часом помагали. Хоч був він уже в старшому віці, держався досить бадьоро і робив враження людини з цілком свіжим розумом. А вчора?.. Ми застали його зовсім кволим старим, який ледве пригадав собі мою жінку й мене. Сидів сам на сходах своєї хати, бо ні сина, ані невістки не було, та й кімнати їхні були зачинені. З бідою пригадав собі, що має вже 83 роки. Хоч його покійна жінка, Франциска, була на сім років молодшою від нього. Вигляд нашого любого приятеля зробив на мене приголомшливе враження справжнього "memento"! Отже, мені треба дуже спішитися зі своїми спогадами, бо й один дальший рік життя може і з мене зробити такого живого трупа.

Мушу дещо сказати про нього і його родину. Він був сином греко-католицького пароха села Мишин під Коломиєю о.Йосафата Кобринського. А о.Йосафат був добре відомим, хоч і "твердим", але ідейним русином. Гарний, двоповерховий Народній Дім у Коломиї – це

передовсім його заслуга. Роками їздив він по селах і збирав пожертви на будову того Народнього Дому, та й сам, що тільки міг заощадити, все віддавав на ту благородну ціль. Ще донедавна (а пишу це 10 вересня 1940 року) в залі того Народнього Дому висіли портрети обох Кобринських (о.Йосафата і його сина), о.Русина, Михайла Білоуса, д-ра Зиновія Левицького, коваля Блонського, д-ра Леся Кульчицького та інших людей, які відзначилися при будові того масивного будинку. Володимир Кобринський студіював медицину у Відні, належав до "Січі", в якій його чомусь звали Грицем. У селі Мишин, де був парохом його батько, вчителювала полька Франциска Зоммер, дочка польського повстанця з 1863 року, і ось у ній закохався Володимир і з нею одружився. З любови до свого мужа вона сталася українкою, ще й активною патріоткою, була головою "Руського Жіночого Кружка" в Коломиї, а крім того належала до різних добродійних комітетів. Але це діялось пізніше, як Кобринські вернулися з Загребу, де він як лікар дуже добре заробляв, і їх обох дуже шанувало тамошнє населення. В Коломиї вони побудували на вулиці Колійовій (за Польщі – Пілсудського) гарний мурований дімок та розвели сад. І в Коломиї лікар Кобринський викликував загальні симпатії, бо й узагалі він був доброю людиною, а вже щодо своїх убогих пацієнтів незвичайно вирозумілою, добрячою. Сам він не брав участи в громадському житті, але дуже симпатизував моїм "Січам", як і взагалі моїй публічній діяльності. Умів дотепно висловлюватись, наприклад коротко схарактеризував

мене мойому синові: “Твій Тато – це “Січі”, вічі, збори, вибори”. Цими словами він накреслив дуже влучну сильветку мого “я”, бо я весь пірнув у той масовий організаційний рух, якнайменше займаючись моїм власним фахом – адвокатурою. Кобринський був “вільнодумцем”, і коли його найближчі зрозуміли, що наближається його кінець, попросили пароха Коломиї о.Русина прийти зі Святими Дарами до вмираючого... Одначе Кобринський рішуче не хотів прийняти о.Русина, отже й закінчив свій життьовий шлях таким “вільнодумцем”, яким і був усе життя.

Кобринські мали троє дітей: двох синів і дочку. Старший син Володимир (вдома його кликали “Доньо”) спершу студіював медицину у Львові, але зараз же й покинув її, бо всім своїм характером була це мистецька душа – талановитий маляр. Отож студіював той фах в Академії Мистецтв у Петербурзі і в Мюнхені. Закохався у далекій своячці, одначе його мама Франциска з різних причин розбила те кохання. Цим вона душевно зламала свого улюбленого сина, і хоч подружила його з сестрою його недавньої милої, те подружжя щасливим не було – жінка учителювала десь у корінній Польщі, а він, як вояк Української Галицької Армії, опинився вкінці у Празі, де роками у великих матеріяльних злиднях дуже совісно працював, складаючи українсько-англійський словник. Потім виїхав до Харкова і там пропав.

Як відомо, українці в Галичині вели завзяту боротьбу з австрійсько-польською адміністрацією за український університет у Львові. Одним з наслідків тієї боротьби був

великий судовий процес у Львові проти 101 нашого студента. Всіх їх треба було на той час десь примістити на мешкання. Одною з родин, що опікувалися студентами, були й Кобринські, у яких мав кімнату і харч Осип Ліщинський з Комарна. Ну, і як то буває, він та Ольга Кобринська покохали одне одного. Її батьки допомогли йому покінчити правничі студії, молодята побралися, він одержав добру працю в одному з великих банків у Відні, але щасливим те подружжя не було – по якомусь часі Ольга збожеволіла і померла.

Наймолодший з дітей Богдан (вдома званий Дорко) студіював політехніку у Відні, був старшиною в австро-угорській армії, працював при шляховому відділі коломийської повітової ради, а тепер (1940 року) працює при управі копальні вугілля під Коломиєю. Він також здібний маляр, та й узагалі талановитий, всебічно освічений і дуже начитаний.

В часі побуту Кобринських у Львові Володимир ніколи не встрявав у наше політичне життя, хоч і належав до різних товариств. Якийсь час він був домашнім лікарем митр. Шептицького. Вже з огляду на свій фах лікарі не любили анґажуватися в політичних партіях, хоч знаємо й виїмки, як наприклад д-ра Михайла Олійника, що приїздив на з'їзди української радикальної партії у Львові і навіть публікував свої статті у календарях, які я видавав.

Інша історія вийшла з лікарем д-ром Василем Павлюком, який свого часу був навіть головою "Січі" у

Відні. Лікарську канцелярію він відкрив у містечку Радехові, у повіті, що був доменою наших русофілів. Щоби запевнити собі матеріяльне існування, д-р Павлюк не тільки перейшов до їхньої партії, але ще й став одним з її провідників.

З ґалерії наших лікарів треба згадати про д-ра Івана Куровця. Він студіював медицину у Відні і два роки був головою товариства студентів "Січ". Був це дуже поважний чоловік, а за партійними переконаннями прихильник радикалів, отже й драгоманівця, колишнього провідника "Січі" Остапа Терлецького. Я ніколи не бачив, аби Куровець грав у більярд, як це робили майже всі старші "січовики". По медичних студіях став лікарем у Калуші, а пізніше у Львові. Куровець був товаришем Нуця (Андрія) Бурачинського, сина священика з Криворівні на Гуцульщині. Одружився з сестрою Нуця, а прийшло до того в досить дивний спосіб: Цизя була заручена з теологом Волянським, вже був назначений день шлюбу. Кілька днів перед тим приїхав і брат молодої Нуцьо (пізніше санітарний шеф Української Галицької Армії) і привіз із собою товариша – Куровця. Той відразу закохався в дуже гарній Цизі і натиснув на Нуця, щоби не допустив до шлюбу, бо він сам хоче з нею оженитися. Видно, що й вона не була проти цього, бо Волянському остаточно відмовлено. Оженившися з іншою, о.Волянський виїхав до Америки, де став одним з перших організаторів наших еміґрантів.

Д-р Куровець і його жінка Цизя були дуже добре дібраною парою, діяльною у громадському житті в Калуші

й околиці. Під час першої війни царські війська знищили їхній дім, а Куровця дуже побили. Мали вони двох синів, які загинули у війні на італійському фронті. Кожного літа батько виїздив на могили своїх синів, і якщо я бував тоді у Відні, заходив до мене, і ми нагадували давні часи. Та одного разу, вертаючись із відвідин могил своїх синів, не застав живою улюбленої дружини. Тоді перенісся до Львова, де, крім своєї лікарської канцелярії, працював як директор "Української Народньої Лічниці". Стрінувшись раз зі мною у Львові, взявся він і мене лікувати. По зовнішньому вигляді д-ра Куровця не можна було пізнати поважно хворої людини, а тим часом він, як добрий лікар, знав це – завчасу на випадок своєї наглої смерти приготовлявся до того: над своїм ліжком прибив він конверта, зі списком людей, що їх слід було телеграмами про це повідомити. Були там і гроші на телеграми та на похоронні видатки. Час до часу переглядав він той список, викреслював із нього деякі прізвища, а деякі нові вписував. На своє здоров'я не зважав і кожного дня в полудне заходив до шиночку Райха на вулиці Руській, де вже засідав д-р Кость Левицький зі своїм причетом. Вечорами д-р Куровець заходив на мед до шиночку на розі вулиці Собєського і Векслярської площі. В тому шиночку, ще десь у 80-их роках, я бачив старого "твердого" поета о.Івана Гушалевича. Зі всіх його творів залишився тільки гімн з 1848 року "Мир вам, браття, всім приносим". Під мелодію цього гімну (але до слів Віри Лебедової "Не миритись, милі браття, а боротись нині нам...") "січовики" виступали у своїх масових руханкових вправах. Відомі

слова о.Івана Гушалевича до композиції для чоловічого хору Наталя Вахнянина "Живем, живем своїм житєм!..". На студентських мандрівках і на концертах "дванадцятки" хором дириґував пізніше відомий композитор і громадський діяч о.Остап Нижанківський, якого в 1919 році застрілили поляки у Стрию. Сольо в тих хорах прекрасно співав любий Ґеньо Гушалевич, син вище згаданого о.Івана. Пізніше Ґеньо Гушалевич став першим тенором у надвірній опері в Дрездені.

Д-р Іван Куровець був дуже позитивним і рідкісним типом між галицькими українцями, власне через свою обов'язковість та риґористичність. На жаль, по тих великих нещастях, які його спіткали, він уже не дбав за своє здоров'я і, хоч п'яницею не був, скоротив своє життя уживанням алькоголю – помер у 1931 році, маючи 68 років.

В тому часі, як я почав організувати "Січі", в 1900 році, я підготовлявся до адвокатського іспиту на селі в мого батька, пароха сіл Будилів і Микулинці Снятинського повіту. Одначе треба було ще кілька тижнів перед іспитом бути у Львові, щоби повторяти матеріял. Тому я поїхав у Кути над Черемошем до мого приятеля адвоката д-ра Данила Кулика – позичити в нього двісті корон на подорож і на життя у Львові. Ми умовилися, що ту суму я віддаватиму так: він вноситиме відклики від вироків карного суду в Кутах, а від своїх клієнтів наперед буде брати гроші за заступництво при апеляційній розправі в Коломиї.

Мені він присилав судові акти процесу, я особисто виконував оборону, і таким чином зменшувався мій довг. Така умова була з його сторони великою прислугою для мене. Моя дружба з Куликом сягала ще віденських часів, коли ми осінню 1885 року ходили один до одного, як це тоді називалося, "філіструвати", тобто пити чай з булкою або ще й з бриндзою замість вечері. На таке взаємне "філістрування" ходили ми і з малярем Миколою Івасюком. Кулик та Івасюк були дуже вбогими, але працьовитими, а я служив тоді у війську, отже й мав забезпечений мінімум існування. Д-р Данило Кулик, ставши адвокатом у Кутах над Черемошем, оженився з дочкою власниці аптеки в тому ж містечку. Зробив, отже, як казали в Галичині, "добру партію". Теща його була полькою французького походження, мабуть, дочкою якоїсь ґувернантки-француженки, яких у Польщі було немало. І вдача її не мала звісних польських прикмет, тому вона погодилася видати дочку за русина й не заважала вести новозасновану родину в чисто українському дусі. Вона взагалі була добрим опікунчим духом тієї родини. Кулики брали шлюб у римо-католицькому костелі, але навіть тут Кулик виразно зазначував свою національну окремішність. Коли ксьондз проказував йому присягу "Ja, Daniel...", то на це Кулик рішуче відповідав: "Я, Данило...", а на слова "biorę sobie ciebie..." його відповідь звучала "беру собі тебе..." і так дальше. Розмовною мовою в родині Куликів була українська, але з тещею, яку дуже шанував, Кулик говорив по-польськи. Як відомо – не у всіх національно мішаних родинах наші рутенці вміли

задержати чисто українську лінію. Кулики дуже приязно ставилися до мене, я заїзджав до них з нагоди різних зборів, і вони мене завжди щиро гостили. На жаль, наша дружба з Куликом закінчилася прикро. Греко-католицький парох у Кутах о.Стефанович образив мене у своїй церковній проповіді, і за те я запізвав його до суду. Кілька днів перед розправою дістав я від Кулика листа, в якому він просив не заїжджати до нього, бо його родина живе в дружбі з родиною о.Стефановича... Ясна річ, що по такому листі моя приязнь з Куликом мусіла перерватися. Стрінувся я з ним щойно в 1928 році на поновному відкритті пам'ятника Шевченкові в Косові, але тоді Кулик уже "викав" до мене, свого давнього товариша-приятеля.

З о.Стефановичем був я вже давно знайомий. Уперше ми стрінулися на початку серпня 1887 року у буковинському містечку Вашківці над Черемошем. Мандрівний хор студентів виступив з концертом, а по ньому були вечерниці – танцювальна забава. Той вечір мав для мене виїмкове значення, бо тоді я запізнався зі своєю дружиною Євфрозиною Попович, дочкою Онисима Поповича, директора школи в селі Оршівцях Кіцманського повіту на Буковині. Містечко Вашківці лежить на другому боці Черемошу, то я враз зі своїм батьком, о.Йосифом з Будилова над Прутом (а Черемош вливається до нього) поїхали підводою через довгий міст на Черемоші. Той міст "славився" тим, що був дрантивий, і кожний візник мусів добре уважати на те, щоби коні не зламали своїх ніг. На

тому вечорі у Вашківцях запізнався я з о.Стефановичем, тамошнім греко-католицьким парохом, як також з поетом В.Самійленком зі східньої України та з галичанином письменником Е.Черепашинським. Пригадую, що о.Стефанович був одягнений у звісну католицьку вузьку реверенду, а мій батько був у чорній “папістиці”, тобто в шлюсроку.

Коли поляки в 1930 році вчинили масовий злочин над нашим народом, т.зв. пацифікацію, то і в о.Стефановича зробили обшук і арештували його. Україножерний “Ilustrowany Kurier Codzienny” писав, що в о.Стефановича найшли машинові кріси, і подібні небилиці. Такі “сенсації” пускав той “кур’єрок” масово і, хоч вони виявлялися звичайною брехнею, ніколи не спростовував їх. Таким чином він розпалював міжнаціональну ворожнечу. На загальне переконання, Польщу завалили м.і. того роду шовіністичні газети, як також твори таких авторів, як Сенкевич, і польські ксьондзи проповідями проти українців. Навіть таємницю сповіді використовували, щоби ширити ненависть до нас! Зрештою, якщо хтось хоче знати, що діялося у польських військових колах, хай прочитає комедію “Гультяй” знаменитого польського письменника Александра Свєнтоховського, що вийшла друком у 1923 році.

Одержавши позичку від д-ра Кулика, я зараз вибрався до Львова, щоби зголоситися до адвокатського іспиту. Оселився там у мешканні відомого етнографа Воло-

димира Гнатюка, який тоді виїхав з цілою родиною на вакації в Гуцульщину. Крім мене, мешкали там ще Антін і Михайло Крушельницькі, студенти філософії. Не знаю, чому Михайла звали "унїятом", але Антона кликали "фірулком", здається, тому, що він переклав і видав якусь комедію Ґабрієлі Снєжко-Запольської, в якій головну ролю грає жид Фірулкес. "Уніят" був веселим хлопцем, пізніше він учителював у гімназії в Перемишлі і там же помер.

Фірулко (Антін Крушельницький) був високого зросту, схожий на свого батька, урядника окружного суду в Коломиї, з темним волоссям і трохи жидівським носом. Та постать нагадувала якогось еспанського ґранда. Антін був незвичайно рухливий, повний ініціятиви, працьовитий, а вже гроші вмів видобувати просто з-під землі. Находив їх не тільки на видавання своїх письменницьких творів, але й, очевидно, для належного прожитку своєї жінки та дітей, яких любив понад усе. Пригадую, що при кінці 20-их років греко-католицький священик Василь Федів перейшов на євангелицьку віру. Став, отже, пастором, але селяни називали його "пастир". За допомогою українських євангеликів Америки і Канади, які надіялися на поширення своєї віри в Галичині, пастор Василь Федів збудував у Коломиї євангелитську церкву, дім для себе й родини, як також для редакції євангелитського часопису. А наш Фірулко також надіявся на таку поміч, отже з цілою родиною перейшов на ту віру. Одначе у своїх сподіваннях скоро розчарувався, зник з Коломиї, а на свою євангелитську минувшину махнув рукою.

За нашої державности в Галичині Антін Крушельницький запросив мене на віче в Городенці 13 квітня 1919

року. В тому часі я належав до комісії при Українській Національній Раді в Станиславові, що укладала виборчий реґлямент для найближчих виборів до цього нашого парляменту. На підставі того реґляменту Городенківський повіт належав до тієї ж виборчої округи, що й Коломия, Снятин, Косів. Отже, Крушельницькому залежало на тому, щоби вийти послом з того округу. На віче Крушельницький з'явився зі своєю жінкою, приїхав і я. Прийшло до спору про те, хто має бути предсідником віча. Крушельницький рішуче спротивився, щоби ним був старий радикал із Серафинець Шлемкевич, мовляв, він має забагато ґрунту, а треба вибрати "безземельного"... На це заявив також старий радикал, війт із Глушкова Іван Радуляк: "Ну, то хай головою віча буде д-р Трильовський!". На таку пропозицію мусів я зауважити: "Я таки справді безземельний...". Став я предсідником віча, але гірке було моє головування. Присутні дуже атакували Крушельницького, а його жінка, наче якийсь опікунчий дух, станула за мною і шепче: "Відберіть голос! Відберіть голос!". Одначе я, як безсторонній предсідник, не міг піти за тим підшептом, коли бесідник, як казав покійний проф. Омелян Огоновський, "обертався в границях чемної подоби"... Коротко сказавши, те віче в Городенці не було приємним для добрячого Фірулка, якому, зрештою, і від нашої сатиричної преси довелося немало зазнати. Так, наслідуючи стиль Крушельницького, гумористично-сатиричне "Зеркало" якось писало про нього: "Ні, ні! Він мені не батько! Я мушу змінити батька!..".

Пишучи про Антона Крушельницького, я пригадав, як одного разу його жінка розказувала мені про мою

гімназійну симпатію, Ванду (українку!), яка дуже жалілася їй на мене, мовляв, я її покинув... Та що ж! Тоді, в 1883 році, Ванда була вже панною на виданні, а я щойно розганявся до життя! Ванда вийшла заміж за мого шкільного товариша Яновича, а їхній син – визначний театральний режисер та артист Лесь Курбас, який за "націоналістичний ухил" пропав як камінь у воду, загинув на далекому засланні.

По катастрофі наших національних змагань Антін Крушельницький, разом з родиною, опинився між численною еміґрацією у Відні. Крутився сюди й туди і вирішив їхати на Закарпаття, де напевно найшов би працю як гімназійний учитель, а при своїй видавничій рухливості приніс би і Закарпаттю велику користь. Одначе в той час було велике напруження між Чехо-Словаччиною і Мадярщиною і грозило, що мадяри можуть зайняти важливий залізничий вузол Чоп. Тоді відтяли б Ужгород з цілим Закарпаттям. Фірулко злякався і повернувся до Відня.

Здається, весною 1922 року він винайняв у Мавері під Віднем гарну віллу з городом, який уся родина старанно обробляла. По якомусь часі зауважили, що наймолодший син, званий Пушком, кожного передполудня кудись зникав і аж на обід повертався додому. Виявилося, що він забігав до недалекого манастиря єзуїтів, які так взяли його під свій вплив, що Пушко, здається, щодня сповідався і причащався. Значить, єзуїти хотіли виховати собі нового сподвижника.

Нелегко було проживати на еміґрації у Відні. Тому А.Крушельницький спершу сам переїхав, а пізніше й

родину привіз до Львова. Там наблизився до консульства Радянської України – і появився журнал "Нові шляхи" під його редакцією. В одному з чисел він помістив навіть портрет д-ра Костя Левицького – не знати, в якій цілі. Найстарший син Крушельницького Іван, талановитий письменник, умів підійти до радянського "вкуса", аж дістав від комуністів відповідну нагороду. "Новими шляхами" Крушельницький ширив у Галичині новітнє русофільство, отже надіявся на прихильність Совєтської України. Тому вирішив виїхати з родиною до Києва, щоби вкінці унормувати свої життьові умовини. Одначе був це дослівно скок у безвість, чи, як німці кажуть "die Fahrt ins Dunkle"... За погрому наших письменників у Києві в грудні 1934 року прийшов кінець і родині Крушельницьких – найстаршого сина Івана розстріляли, старі Крушельницькі збожеволіли... Мали врятуватися дочка-лікарка Володимира і наймолодший син, вище згадуваний "Пушко".

"Итоги жизни" Антона Крушельницького дали вельми корисне сальдо для української нації, якщо не рахувати його короткотривалі "Нові шляхи" у Львові. Про його белетристичні твори хай говорять знавці літератури, але й пересічний український інтеліґент мусить визнати, що він багато зробив для української культури, хоч би лише своїми шкільними читанками, що їх видала (польська) Шкільна Кураторія, не кажучи про його повісті та публіцистичні статті.

Крім Фірулка (Антона Крушельницького), знав я ще одного з типу божевільно закоханих, Євгена Ганкевича.

Греко-католицький парох у Снятині о.Ганкевич мав трьох синів: Гриця, Євгена та Миколу. А що Будилів, де парохом був мій батько, є всього 3-4 кілометри від Снятина, то я часто бував у них, а вони часто забігали до мене. Євген був елеґантний, гарний мужчина. Покінчивши студії права, став нотаріяльним заступником у Вижниці на Буковині. Закохався в дуже гарній дівчині Льоні, сестрі жінки греко-католицького пароха о.Юліяна Проскурницького в селі Устє, що сусідувало з Будиловом. Це в тому Усті я раз із моїм другом Дмитром Соляничем старався заснувати першу "Січ", але намісництво у Львові, тобто відомий україножер граф Андрій Потоцький, відкинуло статут, у якому зазначалося, що "січовики" мають як свої відзнаки носити ленти. Від Вижниці до Устя яких 28 кілометрів, але це не відстрашувало добрягу Ґеня, і він, як лише погода дозволяла, пішки манджав кожної суботи до своєї коханої, ну й, звичайно, також пішки повертався в понеділок до праці. Вкінці одружився з Льонею і став заступником нотаря в містечку Кіцмань на Буковині. Та тут стрінула його нова біда – залюбився в дочці місцевого православного пароха... А що це кохання було безвиглядним, то мав скінчити самогубством.

Гриць Ганкевич, по студіях права в університеті в Чернівцях, став у тому місті судовим прокурором. З ним я пізнався на студентській мандрівці-вечерницях у 1887 році. Співав у хорі, а в пісні Воробкевича "Коби-м була я зозулев..." дуже приємно удавав її кукання. Великі спустошення робив Гриць у серцях чернівецьких дружин

адвокатів, бо був він гарним, високим мужчиною, а при тому скромним, симпатичним, товариським. Помер у Парижі наслідком затруєння крови.

Найслабшим фізично між тими трьома братами був Микола. Хоч і він був досить високого росту, але худорлявий, блідий. Та якраз він прожив найдовше зі всіх братів, бо помер аж у 1941 році. Не покінчив правничих студій, але провадив адвокатську канцелярію д-ра Костя Левицького у Львові. В часі першої війни працював при Українській Загальній Раді у Відні, а по війні був спершу урядовцем Каси Хворих у Львові. Микола Ганкевич, як і Лесь Мартович, Василь Стефаник, Левко Бачинський, Іван Чупрей та інші, належав до тої групи людей, що стояли у своїх молодших роках під моїм впливом. Гімназію закінчив у Тернополі, але живучи пізніше у батька в Снятині, часто бував у мене в Будилові і користувався моїми книжками. Згодом він став великим теоретиком соціялізму і належав до найкращих українських бесідників. Наша дружба тривала аж до його смерти.

4 жовтня 1938 року з нагоди одної апеляційної судової розправи був я у Львові. Ішов вулицею недалеко відомої Віденської каварні і нараз почув за плечима: "Вперед! Вперед! Над людскостев несеться...". Це Микола Ганкевич цитував перший рядок з мого вірша "Вперед!", що його я ще в 1888 році видав у збірці під такою самою назвою разом з іншими віршами, моїми й інших авторів, як також одним гарним Миколиним перекладом. Тою цитатою Микола звернув мою увагу на себе і ми тоді, може, зо дві години пересиділи в каварні на дружній

гутірці. Він не був жонатий, але дуже кохав жінку адвоката д-ра Ціммермана, дочку відомого львівського книгаря Альтенберґа. А що те кохання було взаємним, то з великого жалю за втраченим подружнім щастям д-р Ціммерман виїхав до Америки і там, мабуть, заснував польську книгарню. Володимир Темницький, один із лідерів української соціял-демократичної партії, видав в честь Миколи Ганкевича гарну брошуру.

Моя підготовча праця до адвокатського іспиту полягала в дуже скорому повторюванні великої кількости матеріялу. Система моя була настільки вдосконалена, що я ще того самого дня, коли мав здавати усний іспит, вставши в третій годині ранку, повторив весь матеріял до дев'ятої години. Та ще кілька днів перед тим мусів я скласти письмовий іспит, тобто написати т.зв. кляузульові задачі. При усному іспиті питали мене відомий громадський діяч д-р Степан Федак і надрадник Лянґ, у котрого, як він був ще суддею при окружному суді в Коломиї, я практикував як адвокатський кандидат.

Мешкання Гнатюків у Львові було десь під Пісковою горою коло Високого Замку і мало кілька кімнат. В одній з них мешкав я. Зараз же взявся повторяти вже перероблений матеріял до адвокатського іспиту. Щодня коло першої години сходив я вниз до міста на обід. На т.зв. Губернаторських Валах, майже напроти кам'яниці Наукового Товариства ім. Т.Шевченка, стоїть напівзруйнована "порохова башта" з 1554 року, що її одинокий раз здобув шведський король Карл XII.

Коло тої башти перетинається кілька вулиць, а на хідниках можна було дуже часто стрінути українських інтеліґентів, які виходять головно з Руської вулиці. Так і я, йдучи на обід, стрінув якось двох знайомих, як їх тоді називали, академіків (студентів університету), а між ними молодця, що представився мені як Мартос. Був це пізніше відомий наддніпрянський діяч, а за Української Народньої Республіки міністер, пізніше професор Української Господарської Академії в Подєбрадах. Міністра Мартоса всіляко критикували, закидували йому якісь нетактовні вислови. Одначе тодішніх наших політиків у добі УНР можна оправдувати так, як президент ЧСР проф. Тома Масарик, знаменитий знавець Росії і російських революційних та пореволюційних політиків: "Це був політичний дилетантизм, який був зовсім природним явищем у людей, що народилися і розвивалися за ґратами царської тюрми і раптом, через збіг історичних обставин та катастрофу царської держави, опинилися в становищі, коли треба було нераз вирішувати важливі державно-політичні проблеми. Не легко було це людям, які немало передумали і пережили у підпільному житті під царатом, а нараз опинилися на волі".

По іспиті я виїхав на кілька днів відпочити до родини д-ра Лонгина Озаркевича, адвоката в Городку Ягайлонськім між Перемишлем і Львовом. Він був братом відомої піонерки жіночого руху Наталії Кобринської, а його жінка Олеся, дочка відомого композитора о.Порфирія

Бажанського, була великою прихильницею того руху. Атмосфера в домі Озаркевичів була дуже інтеліґентна, я назвав би той дім "літературним". Д-р Лонгин Озаркевич належав до ідейних вихованців Остапа Терлецького зі студентської "Січі" у Відні. Одначе вдачею зовсім різнився від свого брата, лікаря Євгена, який був дуже веселим і рухливим. Лонгин був дуже начитаний у белетристичній літературі, зокрема в модерній польській. То були часи Пшибишевського та Жеромського, і я також, відпочиваючи тоді в домі Озаркевичів на мансарді, перечитав роман Жеромського "Бездомні люди". Гарна жінка Лонгина одідичила по батькові любов до музики і була знаменитою піяністкою. Крім того, пробувала пера, і її новеля появилася в коломийському "Народі" під дещо ориґінальним наголовком: то була звичайна календарна дата.

Проте мій відпочинок у Городку Ягайлонськім не тривав довго, і я, замість повернутися до жінки й синка в Будилів (донечка була в тестів в Оршівцях) і там продовжувати вакаційний час у хвилях бистротечного Прута, найшов у Львові окрему кімнату і взявся організувати велике крайове радикальне віче. А щоби мати з чого жити, став конципієнтом в адвокатів д-ра Біліка та д-ра Кржижановського. Трохи історії про моїх шефів: Білік вчився рік вище від мене в гімназії у Золочеві, і коли я по шостій клясі відходив до гімназії в Коломиї, він подарував мені казки Гавфа, видані німецькою мовою в бібліотеці "Рекляма", оправлені в чорний "зеґельтух"[1]. Це власне Білік зорганізував те видавництво і всі випуски тої бібли-

[1] Segeltuch (*нім.*) – полотно.

отеки казав так оправляти. Згадую про це тому, що якраз ті казки Гавфа дуже помогли мені подолати труднощі німецької мови. Правда, нас тої мови вчили десять років у школі, спершу у третій клясі "нормальної", а відтак у вісьмох клясах гімназії, але вчили так, що годі було користати з неї у практичному житті.

З Біліком стрінувся я ще у Відні в 1885 році, коли я закінчував військову школу інтендантів, а він до неї вступав. І коли я став адвокатським кандидатом у його з д-ром Кржижановським спільній канцелярії, Білік радо прийняв мене. Роботи в тій канцелярії, що мала своїми клієнтами передовсім дідичів, було немало, і треба було впоратися з великими залеглостями. Другий мій шеф Кржижановський стрінув мене з пансько-польською позою: "To pan kolega do nas na rekreację?..". Дивна це була "рекреація" серед львівських смородів у жахливу спеку. Та я не зважав ні на що, бо рішив виконати свій плян – велике віче радикальної партії!

Тут мушу повернутися "на вспять", за висловом проф. Огоновського. Таке віче плянував я влаштувати ще давніше – в 1894 році, але це мені не вдалося. Того року була у Львові крайова вистава, на котру повітові маршалки (голови повітових рад) організували зі своїх повітів величезні прогульки, звичайно з сільських війтів і польських підлизнів-хрунів. Подорожні кошти на ту виставку були дуже знижені. Отже ми, радикали, могли були добре використати таку нагоду, щоби стягнути до

Львова маси наших селян, як відомо, загалом дуже убогих. Одначе наша преса поставилася до тієї крайової вистави неґативно, і це, може, й було причиною невдачі мого пляну. В кожному разі, при кінці серпня чи, може, в перших днях вересня 1894 року в Коломиї, де Михайло Павлик редаґував "Народ", відбулося засідання головної управи Русько-Української Радикальної партії, на котре приїхав зі Львова й Іван Франко. Я запропонував скликати у Львові крайове віче нашої партії, бо власне тепер є добра нагода до цього. Одначе цьому сильно спротивилися Северин Данилович та Іван Франко. Хоч Данилович був добрим теоретиком-марксистом і спеціялістом в аґрарному питанні (в окремій брошурі на ту тему він зовсім знищив помисли о.Тита Войнаровського), але взагалі він був якимсь отяжілим і противником будь-якої акції. І вже ніяк не був добрим популярним бесідником, зовсім не вмів говорити красномовно. Як знавець аґрарного питання він виступив у квітні 1919 року в Українській Національній Раді в Станиславові з дуже ґрунтовним рефератом, але остаточне ухвалення закону в тій справі відпало через воєнні події. Чому проти скликання радикального віча заперечував Франко, тепер уже не пригадую, але він у політичних справах взагалі не мав щастя і за кожним разом діставав доброго прочухана від Михайла Драгоманова. Як там не було, але мої арґументи за скликання віча були такі переконливі, що вкінці ухвалено мою пропозицію.

Тим часом наближався день мого шлюбу, й у зв'язку з цим я мав полагодити деякі справи в Коломиї (бо мешкав тоді у Снятині). Я поспішав, тому ще перед закінченням

засідання мусів вийти. Це й використали Данилович і Франко – поставили пропозицію переглянути попереднє рішення і таким чином не допустили до плянованого мною віча. Це яскрава ілюстрація того, як тяжко було боротися з "рутенською" отяжілістю, які труднощі навіть від провідників галицьких поступовців стрічали людину, готову до дії та пропаґанди. Відкинений мій плян був темою письмової полеміки між мною та Франком. На жаль, вся та моя переписка з ним пропала, враз із моїм політичним і січовим архівом, на початку війни в 1914 році. Можливо, що мої листи до Франка збереглися в його архіві у Львові.

І ось мусіло проминути аж шість років, щоб нарешті удалося мені здійснити мою ідею, хоч і серед менш сприятливих обставин. Тому й відбув я тримісячну "рекреацію" серед розпалених сонцем львівських мурів і дослівно всього сам мусів допильнувати, а що найважливіше – винайняти на віче ту ж саму залю Красічинської пиварні під Стрийським парком у Львові, в якій 1894 року відбувалася згадана крайова вистава.

Отже, масове віче радикальної партії відбулося 4 жовтня 1900 року при численній участі селянства. Виступали на ньому наші найкращі селянські бесідники, як наприклад Іван Сандуляк-Лукинів. Був тоді у нас гостем і дорогий "артільний батько" зі східньої України Микола Левитський. Не маю під рукою тодішніх газетних матеріялів, тому не можу передати точний перебіг віча.

Між іншими бесідниками і я виголосив тоді реферат у справі ловецького закону, який дуже кривдив наших селян і був ярким залишком февдальних часів. Щоби закон той звести до абсурду, я пропонував селянам уживати старинні луки і стріли, бо австрійсько-польська влада не дозволяла їм мати вогнепальну зброю... Донині жалію за тим, що хоч би для самої демонстрації не вніс бодай одного подання на одержання "вафенпаса" (дозволу мати зброю), який давав би право уживати луків і стріл для оборони селянського майна...

На тому вічу я впровадив на власну руку і власним коштом партійну відзнаку – металеву восьмикутню зірку. На ній дві руки держали серп (символ робучих селянських рук), а над ними стояли літери Р.П., тобто радикальна партія. На малинових прапорах "Січей", які я засновував, з одного боку були ті дві літери з серпом, а з іншого – портрет якогось гетьмана або відомого діяча з нашої історії. Коли ж "Січі" засновували також і в нерадикальних повітах, треба було змінити на прапорах літери Р.П. на УСС, тобто Український Січовий Союз. Тут мушу зауважити ось що: ті радикальні, тобто січові відзнаки-зірки були восьмикутні. Відзнаки жидівських націоналістів-сіоністів були шестикутні, тобто два трикутники, складені навпоперек. Натомість зірки комуністичнобольшевицької партії, яка появилася щойно 1903 року, три роки пізніше, ніж я впровадив у радикальній партії згадані відзнаки, були п'ятикутні. Така сама справа з серпом на радикальній і січовій відзнаці. І серп той на прапорах та відзнаках комуністично-большевицької партії з'явився

набагато пізніше. На жаль, відзнака радикальної партії не прийнялася масово між її членами, бо та моя ідея немалу заздрість викликувала навіть між моїми партійними товаришами. “Що це Трильовський вигадує собі якісь речі, а ми мали б потурати тому?” – говорили. Взагалі можна зауважити: у нашій спільноті кожна нова ідея зараз мусить мати опозицію. Скільки то ворогів надбав я собі через мої “Січі” не тільки поза радикальною партією, але таки між самими радикалами! А нігде правди діти – якраз тими “Січами”, яким я з самого початку їхнього існування старався надавати радикального характеру, я просто таки врятував радикальну партію від розвалу в 1903 році! А яку національно-виховну ролю ті “Січі” відограли в нашому народі!

Крайове радикальне віче у Львові 4 жовтня 1900 року було, без сумніву, великим моральним успіхом нашої партії, але воно не мало таких реальних користей, яких можна було б надіятися. Бо хоч радикальна партія мала гарну і добре узасаднену програму, вона не поширювалася так, як повинна би, тому що на місцях було замало співробітників-інтеліґентів. Прихильниками партії були головно молоді студенти університету, які були матеріяльно від когось залежні. Звичайно такий молодець-студент був ніби великим поступовцем-драгоманівцем, але як по університетських студіях ставав гімназійним учителем чи судовим урядовцем, мусів сидіти тихо, інакше австрійсько-польська влада чи хоч би свій директор гімназії

прогнали б його з праці. Вся надія на приріст інтеліґентів у партії була, отже, на адвокатських кандидатів, тобто пізніше на самостійних адвокатів, бо вони мали ще розмірну свободу у своїй політичній діяльності. Але й тут та надія не завжди справджувалася. Ось д-р Володимир Охримович, ставши конципієнтом у канцелярії адвоката д-ра Євгена Олесницького, зовсім підпав під його вплив і вкінці став одним з організаторів націонал-демократичної партії, хоч ще недавно був співробітником радикальної газети "Народ". При цій нагоді варто згадати про нього дещо більше: вічем радикальної партії у Львові д-р В.Охримович був захоплений і признав, що виступали на ньому найкращі бесідники-селяни. Коли в 1907 році д-р Охримович вийшов послом до віденського парляменту від націонал-демократичної партії, то по році зрікся мандату на користь свого заступника, Василя Стефаника. Таким чином, радикальна партія мала тепер у Відні чотирьох послів: мене, д-ра Миколу Лагодинського, д-ра Лева Бачинського та Василя Стефаника. Під час московської інвазії в 1914 році д-р Володимир Охримович був, здається, єдиним, що опікувався Михайлом Павликом і не дав йому згинути з голоду. Та небавом москалі вивезли Охримовича в "отдаленные места"... Московська неволя спричинила в ньому великий психічний злам, і він став нараз віруючим і практикуючим католиком, про що сам писав в окремій брошурі.

Я вже згадував, що адвокатські кандидати, які працювали в канцеляріях жидів-адвокатів, мали у своєму громадсько-політичному житті розмірну свободу. Але й

тут не завжди виглядало рожево. З уваги на своїх клієнтів-селян такі адвокати радо приймали на працю українців, але якщо ті адвокати боялися судді-вшехполяка, то наказували своїм заступникам-українцям закинути всяку громадську діяльність. Коли ж українець все таки діяв по своїх переконаннях, він втрачав працю. Так сталося і зі мною: коли я в 1895 році запізвав одного урядника повітового староства до суду, мій шеф-жид викинув мене на брук.

Радикальній партії до загину треба було молодого припливу, бо сам її провід не був задовільний. Михайло Павлик не мав ніякого організаційного хисту. Франко – поет, великий імпресіоніст, ну і, як знаємо, скочив у 1899 році в націонал-демократичну партію – чого напевно не було б, якби Драгоманов не помер ще в 1895 році. Радикальна партія була антиклерикальна, завзято боролася з попівством, щоби вирвати селян з-під його впливу та навчити їх самостійно думати і діяти. А тут нерідко бувало так, що ще недавній академік-драгоманівець женився з попадянкою... Отже, старався достосуватися до середовища, в яке попав, ставав, як казали наші селяни, "порєдним ґаздою"... На тому кінчалися ще недавні мрії поступовця.

Найбільший теоретик радикальної партії д-р Северин Данилович у 1899 році не міг вийти послом до галицького сойму з простої причини: його повільна вдача не надавалася до передвиборної аґітації, і він всього один раз був на вічу.

У зв'язку з Володимиром Охримовичем мушу згадати випадок, що є належною ілюстрацією того, як ставилися у Львівському університеті до наших студентів. Він та Євген Левицький вписалися спершу на філософічний факультет університету і слухали м.і. викладів проф. історії Лінде. На його семінарі Охримович виголосив реферат про польські леґіони в Італії з часів французької революції, в якому він зобразив тих леґіонерів як звичайних найманців, т.зв. кондотьєрів. Такий погляд Охримовича дуже розлютив проф. Лінде, що вважав це за образу польської нації, яка цінить їх як національних героїв. Дискусія в семінарі на ту тему ще більше його роздражнила, бо чей же й відомий польський національний гімн "Jeszcze Polska nie zginęła..." вийшов якраз із кола тих леґіонерів. Щодо самого проф. Лінде, то Євген Левицький розказував, що той не раз давав студентам вказівки їхні історичного змісту реферати "Skrócić i upiększyć", тобто скоротити й прикрасити.

Пригода Охримовича й Левицького з проф. Лінде переконала їх, що не мають чого шукати на філософічному факультеті, і тому оба перейшли на правничий. Отже, Охримович був на цьому факультеті не через свою активну участь у вічу студентів проти реакційного міністра освіти Ґавча 8 і 9 березня 1899 року у Львові, бо не був ані референтом, ані організатором того віча, тому не міг бути дисциплінарно покараний за нього. З українців покарано Вячеслава Будзиновського за його

дуже гострий реферат проти Ґавча – його вигнали з університету, – а я дістав нагану від сенату університету за те, що був організатором сторожі порядку на тому вічу і демонстрації перед намісництвом.

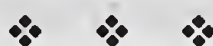

У зв'язку з рефератом Володимира Охримовича у Львівському університеті варто згадати про польські леґіони у північній Італії, Еспанії і на острові Сан Домінґо. Як насправді було з тими леґіонами? Самі польські історики стверджують, що польські леґіонери у північній Італії криваво розправлялися з революційним рухом італійського селянства. Зрештою, і в пізніших Наполеонівських війнах роля тих леґіонерів була, делікатно сказавши, дуже несимпатична. Війна Наполеона з Еспанією була простим рабівничим нападом з ціллю посадити на еспанський престол одного з братів Наполеона. А поляки ще й досі чваняться тим, що їхня кіннота здобула гірське проваллля під Само Сієрою. Це правда, але була то боротьба з метою поневолити нарід, що воював за свою свободу. Таку ж саму сумну ролю відограли дві півбриґади польського леґіону (біля чотирьох тисяч чоловік), що їх Наполеон у 1802 році вислав на острів Сан Домінґо, щоби придушити повстання тамошніх негрів. В одній із повістей Дзєржковського-Кордиша колишній наполеонівський леґіонер підспівує собі так:

San Domingo – Samosiera,
Nikt dziś na mnie nie spoziera,
Bo dziś na mnie same łaty,
Kule, bomby i granaty.

Із Сан Домінґо мало хто з поляків повернувся, бо померли на жовту пропасницю.

Граф Моріоллес багато оповідає у своїх спогадах про Великого Князя Константина, начальника польського війська перед повстанням поляків у 1830 році. Одного разу Константин розмовляв з Наполеоном, який побачив через вікно вояка у великому плащі. Спитав князя, хто це може бути, а той, маючи добру пам'ять, відповів: "Я знаю цього чоловіка, він поляк!". При тому назвав його прізвище і полк, у якому той служив. А на це Наполеон: "Ах! Я не помилився, той вояк належить до тих, які хочуть бути народом, а не мають до цього ніяких даних. Я ненавиджу тих людей!". Так висловився Наполеон про поляків, які принесли багато жертв у його війнах. Коли ж у 1807 році Наполеон надав полякам Князівство, назвав його не Польським, а Варшавським, щоби не дражнити цим учасників розбору Польщі, а князем тої держави зробив короля Саксонії. Щойно в 1815 році Мировий Конґрес у Відні назвав те Князівство Польським Королівством, а російський цар став його королем.

Головним ініціятором першого розбору Польщі був пруський король Фрідріх II, званий Великим, який виступив з таким пляном ще в 1769 році. Цісарева Австрії

Марія Терезія була спершу проти того, але вкінці за намовою римо-католицького кліру погодилася. Так, отже, 5 серпня 1772 року Прусія, Австрія та Росія підписали відповідний договір, а землі, що їх забрала Австрія, названо "Королівством Галичини і Льодомерії (тобто Володимирії) з князівством Освєнцім і Затор". Австрійський губернатор граф Перґен обчислював у 1773 році, що дві третини населення тих земель – русини, що на тих землях було близько тисячі костелів і до трьох тисяч церков. На етнографічній карті проф. Івана Зілинського бачимо, що заселена українцями область принаймні вдвоє більша за ту, де жили поляки.

Багато польських учених думають, що до розбору Польщі прийшло через її невдале геополітичне положення та злостивість її сусідів. Одначе великий історик і політик проф. М.Бобржинський інакше дивиться на ту справу, пишучи у своїм творі "Нарис історії Польщі": "Тоді, коли сусіди нас ділили, ми від жадного з них не були слабшими ані щодо величини території, ані щодо числа населення, ані щодо багатства землі, ані щодо інтеліґенції. Навпаки – ми кожного з них перевищували як не в одному, то в другому напрямі. А проте власне ми одні упали, і то без боротьби, без такої правдивої боротьби, на яку було би нас стало. Катастрофа розборів не впала на нас несподівано". А далі проф. Бобржинський каже: "Не кордони і не сусіди, але внутрішнє безладдя позбавило нас політичного існування!".

Польщу 18-го сторіччя представляла, властиво, шляхта, а та суспільна кляса не мала причини нарікати

на розбори своєї батьківщини. Навпаки – чужі уряди завели все ж таки якийсь порядок на землях колишньої польської республіки. У договорі між Австрією та Росією з 3 січня 1795 року (при третьому, остаточному розборі Польщі) виразно говориться, що Польща при будь-якій самостійності була "цілком нездібна до спокійного існування на підставі власних законів". Як же ж польська шляхта прийняла занепад своєї держави? На тих українських землях, що їх Росія забрала від Польщі, шляхта була вдоволена і виразно чванилася: "Ми преціньі дальше в Польщі і є поляками, а водночас ми є убезпечені від таких повстань, як Гайдамаччина". До того ж цариця Катерина II завела на Великій Україні в 1783 році кріпацтво, отже селяни стали в руках польських поміщиків безпосереднім предметом обороту, як наприклад коні, корови і т.ін. Тарас Шевченко влучно схарактеризував такий стан наших селян: "Продаєм або у карти програєм людей... не негрів, а таких таки хрещених... но простих". Щойно кілька днів по смерті Шевченка в 1861 році кріпацтво знесено.

Шляхта тієї частини, що припала Прусії, також була зовсім вдоволена, бо пруський уряд давав їй "мир і добробут". А як поводилася шляхта на землях колишньої Польщі, що їх забрала Австрія? Про це пише польський історик Ґрабєц: "Підло виглядала, зокрема, маґнатерія і шляхта в австрійській займанщині. У Львові навіть влаштовувано радісні маніфестації...". Загальну прихильність населення Галичини Австрія здобула м.і. з тієї причини, що цісар Йосиф II скасував у 1782 році особисту

неволю, тобто кріпацтво. Проти надужить священиків за церковні треби був виданий т.зв. Йосифінський патент. Цей цісар плянував знести панщину взагалі, але вже в 1790 році помер, а його наслідник припинив приготування в тому напрямі. Все ж таки Йосиф II впровадив у життя великі полегші для селян – наприклад, заборонено виганяти селянські родини, які поселилися на рустикальних ґрунтах, панщину обмежено до трьох днів у тижні від четвертини ланка (близько чотирьох гектарів), безземельні халупники мали виконувати лише дванадцять днів панщини на рік. Очевидно, що все те залишалося більше на папері, бо поміщики змушували селянина робити даром стільки, скільки їм хотілося. Обмежено тілесні кари, на що, одначе, шляхта також не зважала. Офіційно називалося, що цісарські урядовці були обов'язані боронити селян від поміщицьких надужить, але не всі ті урядовці хотіли задиратися з панами. Борцям за кращу долю селян, хоч би й польських, доводилося дуже гірко. Це на власній шкурі відчув мазур Якуб Шеля, якого поляки ще й досі обвинувачують за різню шляхти (мазурами!) в 1846 році. Тоді згинуло під мазурськими "клоніцами", сокирами і пилами біля двох тисяч шляхти! Це з тих часів походить мазурський вислів: "Wal go maczugą, niech się nie męczy długo!"[1]. На жаль, і досі навіть такі демократичні письменники, як Виспянський, не годні того мазурам простити. Чому ж ті польські патріоти не постараються за статистику, скільки то тисяч польських селян згинуло під буками таки польських дідичів, хоч би

---

[1] "Забий його дрюком, хай не мучиться довго!" (*польск.*).

лише за часів Австрії? В німецьких і чеських провінціях австрійський уряд спирався на тамошню шляхту, те саме було також і в Галичині: польські маґнати діставали титули графів і баронів, мали легкий доступ до австрійських високих сфер, використовуючи свій вплив у тих сферах проти українців. Хоч наслідком різних змов і повстань багато поляків сиділо по тюрмах за "політичне", все таки в другій половині 60-их років минулого сторіччя прийшло до угоди між австрійським урядом (себто династією Габсбурґів), і поляками, який видав українців на ласку і неласку поляків. І тут треба взагалі зазначити: ніколи, навіть за самостійности Польщі, польонізація українців не поширилася так, як за часів австрійського та російського панування! А виконували те завдання під Росією головно уніятські священики, передовсім Отці Василіяни! Те саме діялось і в Галичині, де найвища уніятська ієрархія пляново ширила польонізацію.

За перші десятиріччя австрійського панування наше духовенство, за прикладом своїх архипастирів і консисторій, які урядували польською мовою, спольщилося так глибоко, що ще й з початком 20-го сторіччя деякі священичі доми розмовляли тільки польською мовою, хоч і не вважали себе поляками. У 19-му сторіччі львівський греко-католицький духовний семінар був гніздом польського патріотизму. У 1872–1873 шкільному році ходив я до другої кляси нормальної (очевидно, що польської) школи в Золочеві і був на кватирі в мого діда по мамі, о.Григорія Левицького. Він колись був послом, мабуть, до першого державного парляменту у Відні. Мій

дід народився в 1801 році. Пригадую одне його оповідання з життя духовного семінара у Львові: було якесь свято, й один високий духовний достойник прийшов оглядати семінарські кімнати. Один з учнів семінара вбив високо у стелю кімнати міцний цвях, завісив на ньому крісло, сів на нього і так ждав, аж надійде достойник зі своїм почтом. Побачивши учня в такій позиції, той сміючись закричав: "A, acana! Jaki diabeł tak wysoko posadził?"[1]. Цей спосіб титулування – "ацан" – наслідували за поляками, а дівчину (панну) титулували "асіндзькою".

Ще при кінці минулого сторіччя часто можна було чути різні анекдоти (я і від Івана Франка чув таку одну), в яких висміювали жінок, що бралися говорити по-польськи, не знаючи тої мови. Довший час я не міг того зрозуміти. А справа була ось у чому: щоби наш греко-католицький священик міг був дістатися на парохію, мусів спочатку одержати від дідича т.зв. презенту, тобто його згоду на те. Тільки після того духовна консисторія у Львові, Станиславові чи Перемишлі давала і свою згоду на іменування священика в якійсь парохії. Тому наші священики-уніяти старалися добре жити зі своїми коляторами-поміщиками. Хоч не мали претенсій одружувати своїх дітей з їхніми, то одружували їх із дітьми двірської служби, всяких управителів чи економів. Тому то жінки і діти священиків старалися по змозі наслідувати таких "високих" персон і, оскільки попаді вже з роду не

[1] "А, ацан! Який дідько так високо посадив?" (*польськ.*). Acan – розм. скорочення від waszmość pan.

були польками, говорити по-польськи. Отже, були про них всякі анекдоти, які, зрештою, є також ілюстрацією польонізаційного процесу між нашим духовенством. Однак часом була й реакція на той вияв польонізації: мій батько розказував, що за його молодечих часів у містечку Белзець жив лікар д-р Гаврисевич, русин, який свою "рускість" маніфестував у таких твердих формах: беручись цілувати якусь дівчину чи жінку, говорив: "Любуню! Дай рило!". А втім, я зауважив, що польська мова на наших приходствах панувала тоді, як священик був москвофілом. Це був своєрідний протест проти українства. Дивно, але такі священики чомусь думали, що жарти безумовно слід розказувати польською мовою. На початку 80-их років минулого сторіччя послом до галицького сойму з повіту Снятин був "твердий" (тобто москвофіл) о.Михаїл Коржинський, парох села Волчківці того ж повіту, а водночас і декан. Він залюбки розказував свої "віци" тільки по-польськи. Тому що як посол взагалі нічого не робив, то й не скликував посольських справоздавчих зборів.

Як я зазначив на початку спогадів, не додержуюся якоїсь систематики, хронологічного опису подій, а все, що ще пам'ятаю, кидаю на папір. Так пригадалося мені Січове Свято у Вашківцях на Буковині. Поїхав я туди разом з батьком батьковими кіньми, як ми їздили ще передше, 5 серпня 1887 року, на вечерниці з нагоди мандрівки буковинських студентів. Тоді ми забрали з

собою ще й наддніпрянського поета Володимира Самійленка (що його вислала київська Стара Громада) та галицького українського правника Евзевія Черепашинського.

Учителі народньої школи Осип Безпалко й Іван Гарасимович влаштували дуже величаво відкриття цієї другої "Січі" на Буковині (перша була в Кіцмані, її в 1903 році заснували Сильвестр Яричевський й Остап Попович). Кілька слів про О.Безпалка: за часів Директорії він був міністром праці, а на еміґрації в Чехо-Словаччині – лектором німецької мови в Українській Господарській Академії в Подєбрадах. В Українськім Вільнім Університеті у Празі здобув докторат філософії. В порозумінні з чехословацькою соціял-демократичною партією, з якою він як український соціял-демократ співпрацював, виїхав на Закарпатську Україну і там плянував м.і. організувати "Січі", але чеські товариші до того не допустили. У листах до відомого лідера чеських соціял-демократів д-ра Совкупа я писав м.і. і про це, але й він не орієнтувався в наставленні празького уряду – потуранні москвофільству, навіть гірше – закинув мені ворожість до чеських "визволителів" того клаптика української землі з мадярського ярма... Іван Гарасимович був пізніше відомий як редактор органу нашого приватного шкільництва "Рідна Школа".

Обидва організатори згаданого Січового Свята, при допомозі місцевих людей, незвичайно ефектовно спорядили майдан, на якому воно відбувалося: обвели його досить високою загорожею з завішених на колах

селянських чорно-сірих веріток. До того майдану провадив коридор, кроків із 50 завдовжки, також закритий такими веретами. На другому боці майдану, проти входу, виставили шатро зі сценою, з вовняних різнобарвних тканих килимів. Крім організаторів, виступали також гості – проф. Смаль-Стоцький, інсп. Омелян Попович та інші, між ними і я як представник галицьких "Січей". Тепер уже не пригадую докладної програми, але ще затямив, що тоді виступила з руханковими вправами лише одна галицька "Січ", із сусіднього села Залуче, що було по другому боці Черемоша. Це село стало знаменитим через його боротьбу за свого пароха, о.Юревича, якого залучани хотіли задержати у себе. Тим часом єпископ Хомишин накинув їм за пароха о.Саля, і це викликало таке обурення в селі, що деякі перейшли на православіє, ходили до церкви в сусідних Вашківцях. Найзавзятішим у тому русі спротиву був селянин Михайло Нагорняк, який аж до смерти витривав при православії. Очевидно, що в тому русі не було й тіні якогось москвофільства – це був гострий протест проти Риму і польських панів та австро-польської адміністрації. До найкращих патріотів у тому селі належав при кінці 90-их років господар Роман Кузенко. Коли я там раз відбував передвиборче віче, він був уже тяжко хворий і не міг брати в ньому участи. Тому я відвідав його вдома – на його чолі вже видно було знак смерти, але він гаряче цікавився виборами і щиро бажав нам перемоги. З великим зворушенням завжди пригадую собі того чесного й ідейного робітника.

На відкритті "Січі" у Вашківцях був, розуміється, й кошовий першої буковинської "Січі" в Кіцмані Корнійчук з кількома товаришами. "Союз Січей на Буковині" влаштував у Чернівцях у листопаді 1908 року січовий курс, на якому учив галицький січовий інструктор Осип Довганюк з села Сопів під Коломиєю. Ця прегарна людина, а ще й поет, померла вже давно. Знімок з того курсу помістив я у 9-му числі "Хлопської правди" в 1909 році. Посередині бачимо голову "Союзу Січей на Буковині" д-ра Теодота Галіпа, який по першій війні жив на Закарпатській Україні, а далі видно інж. Ілька Поповича, секретаря того ж Союзу, а поруч нього Осипа Довганюка.

Коли це пишу, лежить переді мною гарний знімок Січового Свята в Чернівцях, що відбулося в 1912 році. Бачимо там почесну президію, м.і. посла Іллю Семаку, інсп. Омеляна Поповича, коло окремого столика з перначем на ньому – отамана буковинських "Січей" д-ра Теодота Галіпа, а попереду, дещо збоку – Гаврила Гордого, організатора радикальної партії на Буковині. На тім знімку стоять у два ряди головні організатори буковинських "Січей" у своїй селянській ноші. Перед вибухом першої війни велику ролю в січовому русі на Буковині грав Роман Сірецький, який уже з початком війни згинув наслідком нещасливого випадку.

Якби війна вибухла яких десять років пізніше, виборча реформа ввела б до галицького сойму понад 60 українських послів, а тоді мусіло би прийти й до інших реформ, передовсім у шкільництві. Тоді і вся східня Галичина та

північна Буковина були б засіяні не тільки "Січами", але й товариствами "Українські Січові Стрільці". Також була би переведена справедлива аґрарна реформа. Наш національний П'ємонт і дальше діяв би в поширюванні національної свідомости на уярмленій царатом Україні і вкінці великі історичні події виглядали би зовсім інакше. Але – як казав Бісмарк – розумний політик повинен уникати передовсім ілюзій.

6 жовтня 1940 року. Загально відомо, що поети і взагалі мистці не надаються до ведення політики. Вони можуть писати дуже палкі пісні, заклики до боротьби за волю, за поступ, але дуже часто роблять промахи в політиці і тим самим шкодять справі, якій хотіли б помогти. Клясичними прикладами цього були Володимир Винниченко, Панько Куліш, Олександер Кониський. Між поляками ще наочнішим прикладом був великий поет Адам Міцкевич, який у своєму дивацтві дійшов до того, що в 50-их роках 19-го століття взявся організувати в Туреччині Леґіон – жидівський... Він мав би боротися за самостійну польську державу!.. Ісповідники Мойсеєвої віри мали б боротися проти православних християн, тобто москалів, на користь християн-католиків, поляків! Чи можна було придумати щось безглуздіше?! Але добродушний Адам Міцкевич був тоді вже цілком опанований наполовину містиком, наполовину "гохштаплєром" Товянським. Зрештою скандал почав ставати таким великим, що у проводі еміґраційної польської

політики рішилися на радикальний вихід – просто отруїли Міцкевича, а як причину його смерти вказали холеру!.. Щойно в 30-их роках цього століття Бой-Желенський у газеті "Wiadomości Literackie" відкрив усю правду.

Інший польський письменник Міхал Чайковський зорганізував при помочі турків Леґіон т.зв. султанських козаків, що мав таку саму ціль, як і той жидівський, за пляном Міцкевича. Очевидна річ, що і з цього нічого путнього не вийшло. На старості літ Чайковський "покаявся", повернувся до Росії, написав спогади російською мовою і – покінчив самогубством.

Одначе найболючішими, принаймні для моїх сучасників-однодумців, були різні несподівані скоки Івана Франка, що багато прикрости завдавали передовсім його вчителеві Михайлові Драгоманову. Правда, Франко виразно і публічно у "Заспіві" до свого перекладу "Фавста" признав Драгоманова своїм учителем та ідейним провідником. Цей добрий переклад видав він ще десь у 1882 році, і, на дивне диво, навіть спадкоємці Франка досі, по майже 60 роках, не подбали за нове видання цієї його капітальної праці. Пам'ятаю кілька віршів із того "Заспіву" – може й, не докладно:

Тобі цей труд! Та ж смілим словом Ти
Розбив круг нас невіжества границі,
На світло вивіз нас із темноти,
На волю вивів з мертвости темниці.

Зрештою, велике значення Драгоманова для українського народу признав Франко і в свойому рефераті на

ювілейному святі в честь Драгоманова в 1894 році. Про політичні скоки Франка Драгоманов не раз писав до своїх прихильників. Писав і до д-ра Теофіла Окуневського в листі з дня 4 березня 1894 року, з нагоди з'їзду мужів довір'я, що його посол Ю.Романчук із товариством скликали на 19 березня. Драгоманов був невдоволений, що радикальна партія делеґувала на той з'їзд Франка і Даниловича, але поминула Павлика. Драгоманов писав: "Правду кажучи, я на тому з'їзді боюсь більше всього за Франка і Даниловича. Франко поет, ерґо скакун. Він стільки сюрпризів мені показав, що може й тут який-небудь витворити". А дальше характеризує і Даниловича.

Як я писав, Франко і Данилович не допустили до крайового віча радикальної партії у Львові, коли з нагоди галицької загальної вистави можна було дістати знижку залізничих білетів. На ту тему мав я з Франком прикру переписку. Всі його листи до мене пропали в часі першої війни, а мої до нього повинні бути в його архіві. До політичних прогріхів Франка слід зачислити його "скок" тоді, як зрікся головування в "Народній Волі". Що більше – минуло п'ять років (Драгоманова вже не було в живих), і Франко перейшов до партії націонал-демократів, до тих, що сім років передше на загальних зборах "Просвіти", у відповідь на внесення д-ра Костя Левицького визнали Франка недостойним стати членом цього товариства!

Отже, правильно Драгоманов назвав Франка "скакуном", бо поети є імпресіоністами, тобто підлягають хвилевим настроям. Свого часу Франко прихилявся в "Народі" навіть до польського ксьондза Стояловського. Та всі ті політичні "скоки" Франка є дрібницями в

порівнянні з його величезними заслугами як письменника. Безсмертними є його твори, не тільки белетристичні, але й наукові та журналістичні, ці останні аж чотирма мовами писані. Здається, що ніхто всіх тих творів не перечитав.

7 жовтня 1940 року. Я старався спопуляризувати передовсім ті його поетичні твори, що надавалися до патріотичної пропаґанди і тому в своїх виданнях, як і в нашій пресі в Америці, поміщував "Не пора!", "Новітні Гайдамаки", "Розвивайся, ой ти старий дубе" і вступ до "Мойсея". Той вступ можна би назвати справжнім виквітом, квінтесенцією Франкового генія, заповітом, не менш важливим, аніж "Заповіт" Шевченка. У вересні цього року я читав у радянській пресі, що має вийти у двох томах збірка російських перекладів творів Франка, між ними і "Мойсея".

В мойому календарі "Отаман" на 1905 рік помістив я вірш Франка "Розвивайся, ой ти старий дубе" і портрет поета. В тому вірші є м.і. слова:

Встане славна мати Україна
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяну-річки
Одна, нероздільна.

Хоч я і стою на становищі, що нікому не вільно зміняти ориґінальних слів автора, а в цьому випадку не міг здержатися від маленької, але дуже важливої поправки

одного слова в тому вірші. Тому в моїх січових співаниках стоїть:

Від Кубані аж по Попрад-річку
Одна, нероздільна.

Чей же годі нам зрікатися Лемківщини, з її твердим, неподатливим народом! Хай дух Франка простить мені ту поправку!

29 жовтня 1940 року. В хаті такий холод, що я мусів надягнути легкі рукавиці, щоби продовжувати свої спогади. Поринувши думками в минувшину, мушу пригадати, що Іван Франко, дуже сприяючи моїм "Січам", написав з власної спонуки вірш "Гей, "Січ" іде!".

Не можу позбутися своєї пристрасти – книголюбія... Читаючи вже давно прочитані книжки, прочитую повісті Ванди Василевської, дочки мого приятеля Леона, який помер в 1936 році. Був він у мене в Коломиї 22 листопада 1929 року і тоді ми перебалакали чотири з половиною години. Спершу ми говорили українською мовою, а відтак польською. Його дочка Ванда пішла дуже наліво, і про це я раз питав його у листі. Відповів, що це звичайно так буває: діти стаються більш лівими, як їхні батьки. До публічної бібліотеки в Коломиї (в колишньому Народньому Домі) надійшли два твори Ванди Василевської – російський переклад повісти "Земля в ярмі" та "Вогні на

болотах" в ориґіналі. Оба твори незвичайно сильні. Недавно виступала вона в Москві, старалася говорити по-російськи. Кажуть, що її чоловік був звичайним, але дуже ідейним робітником. Одні твердять, що згинув у громадянській війні в Еспанії, другі, що під час польського замаху на Ванду у Львові.

27 жовтня 1940 року відвідав нас д-р Зиновій Левицький, колишній директор тутешнього шпиталю і поміщик в Коршові. Мав він триста гектарів поля і двісті п'ятдесят гектарів лісу. Ми випили по склянці теперішнього чаю і дві години говорили про давні відносини у віденській "Січі", зокрема про Остапа Терлецького. Я відчитав Левицькому деякі уступи з моїх спогадів, зокрема промову Мартовича-Окуневського і про Романа Яросевича. Д-р Левицький оповідав мені дещо про Орисю Антонович, дочку проф. Володимира Антоновича з Києва, який двічі приїжджав до Відня для студій в архівах. Орися була дуже активною в товаристві студентів "Січ" і сильно закохалася у студенті Леві Воєвідці, що був гарним мужчиною. На очевидні залицяння Орисі держався він досить стримано. Пізніше він став повітовим лікарем у Кіцмані на Буковині, а Левицький був дружбою на його шлюбі. Син його Кость є тепер лікарем і заступником завідувача поліклініки в Станиславові[1]. Ми з д-ром Ле-

[1] Кажуть, що німці під час другої війни застрілили його, жінку і сина, здається через те, що жінка була жидівського походження (*прим. П.Трильовського*).

вицьким разом прочитали листа д-ра Костя Воєвідки до редакції "Комуніста", в якому він дуже розхвалює радянські порядки, у противагу до відносин за Польщі, коли українцеві годі було дістати працю при будь-якій публічній установі.

31 жовтня 1940 року. Крім поезій Франка, що мали пропаґандивне значення, я старався популяризувати в українській пресі Америки багато інших патріотичних творів наших поетів, які і в Галичині були мало знані. Ось наприклад "Галич" Корнила Устияновича (з "Правди" в 1873 році), "Під дубом Торквата Тасса" Петра Карманського, "На шпилі Говерлі" Олеся Бабія, "Смерть гетьмана Павлюка" і "При кам'янім затоні" Олександра Колесси, "Похід Наливайка" Володимира Масляка, "На Тарасовій могилі" і "Два голоси" Богдана Лепкого. "Смерть гетьмана Павлюка" видрукував я вперше у збірці "Вперед!" ще в 1888 році у Чернівцях. Та поезія була в репертуарі декляматора, галицького соціял-демократа Яцка Остапчука. Він був послом до австрійського парляменту. Пізніше переніся на Закарпатську Україну. Не знаю, що з ним сталося під час українсько-мадярської війни в 1939 році. Вірш "При кам'янім затоні" радо деклямував мій старий друг, міщанин зі Снятина Семен Зінкевич. Це з ним я заснував у 1895 році в Снятині публічну бібліотеку "Наука".

13 листопада 1940 року. Вибрані в березні 1897 року посли до парляменту у Відні д-р Роман Яросевич, д-р Теофіл Окуневський і о.Данило Танячкевич склали у президії парляменту протест проти виборів у Галичині, наслідком яких було вісім убитих, двадцять дев'ять ранених і вісімсот арештованих людей. Посол д-р Яросевич поставив у парляменті наглий внесок, щоби для переведення контролю виборів у Галичині делеґовано позагалицькі суди, а крім того зажадав відділення української частини Галичини зі Львовом від польської, західньої частини краю. Посол о.Танячкевич поставив нагле внесення у справі уділення кредиту краям, що наслідком стихійних лих терплять голод. Він взивав уряд опрацювати закон про народності, виконуючи 19-ту статтю основного закону 1867 року про мінімум екзистенції. О.Танячкевич у грудні 1898 року зробив у парляменті інтерпеляцію у справі українського університету у Львові. 13 липня 1899 року у Львові відбулося віче, скликане в тій справі молоддю. Започатковано акцію, що мала велике значення для всього українського народу. 14 липня 1900 року українська молодь знову відбула у Львові віче, на якому студент Лонгин Цегельський виголосив реферат про незалежну Русь-Україну. І на тому вічу молодь рішуче домагалася українського університету у Львові.

За намовою голови уряду д-ра Кербера цісар 7 вересня 1900 року розв'язав парлямент і призначив вибори. Я знову

виступив як посольський кандидат і почав передвиборчу аґітацію. Селяни приймали мене дуже гостинно, але й мови не було про якісь вигоди. Ось у селі Джурові Снятинського повіту примістили мене на ніч у якогось коваля – лише порушуся в ліжку або простягну ноги, натраплю на якусь залізну штабу. Жінка коваля була глуха, гримала дверима також і тої кімнати, де я спав, наче з рушниці стріляла. А як добра ґаздиня, ще вдосвіта встала й почала рух у хаті. В селі Попельниках того ж повіту спав я у невеликій кімнаті, де враз зі мною було дев'ять осіб, а недалеко мого ліжка стояла бочка квашеної капусти.

Вибори в Галичині відбувалися за намісника графа Понінського, отже і з відомими надужиттями та підкупами. З 5-ої курії вийшов тільки наш націонал-демократ, адвокат д-р Андрій Кос, з 4-ої курії націонал-демократи Юліян Романчук і Василь Яворський, як також поміркований русофіл д-р А.Король. Крім того вийшли послами ще чотири угодовці, з яких лише одного, Олександра Барвінського, можна було вважати за людину, що діяла в добрих намірах і старалася поширювати справу українського середнього шкільництва.

Я одначе програв на тих виборах і тоді поїхав до мого батька в Будилів, де в той час моя дружина вела господарку і гостила в себе приятельку, німку з Чернівців, Офу Ґлезер. Тут я закінчив 19-е сторіччя і почав 20-е... Коли тієї ночі, о 12-ій годині, обі приятельки бавилися батьковим вином, я в другій кімнаті, точно з ударом півночі, почав читати прегарну і дуже змістовну поезію Лесі Українки "Мрії"... За шість тижнів мине рівно сорок років

від тої хвилини, що й досі стоїть перед моїми очима. Пам'ятаю останні строфи цеї поезії:

І не раз мені здається,
Що сиджу я у полоні,
І закута у кайдани
Невидимою рукою.
Що в руці у мене зброя
Неполамана зосталась,
Та порушити рукою
Не дають мені кайдани.
Глухо так навколо, тихо,
Не шумить гарячка в жилах,
Не вчувається здалека
Дикий гомін з бойовиська.
Так і хочеться гукнути,
Наче лицар мрій дитячих:
"Хто живий? Зійди на вежу,
Подивися наоколо!
Подивись, чи в полі видко
Нашу чесну короговку?
Коли ні, не хочу жити,
Хай мені відкриють жили,
Хай джерелом кров поллється,
Згину я від згуби крови.
Будь проклята кров ледача,
Не за чесний стяг пролита!..".

26 листопада 1940 року. Заки здав я адвокатський іспит у червні 1900 року, мусів жити в мого батька в Будилові, щоби приготовлятися до того іспиту. Був плян вислати жінку з дітьми до її батька, директора школи в Оршівцях на Буковині. Одначе здоров'я "госпожі" Мелянії Кирилович погіршувалося, і вона не могла вести господарство мого батька. Тому ті обов'язки мусіла перейняти на себе моя жінка. Та заки я виїхав на село, взявся організувати потрійне ювілейне свято: в честь постання гетьмана Богдана Хмельницького, появи "Енеїди" Івана Котляревського і знесення панщини в 1848 році. 1 травня 1898 року моє родинне гніздечко мусіло, хоч би й на короткий час, розбитися – жінка з дітьми виїхала, а я залишився сам у великій душевній депресії. Пригадую момент, як я кинувся на ліжко і зацитував слова бідного Антона з "Синьої книжечки" Василя Стефаника: "Темний світ навперед мене!".

З початком 1901 року я став адвокатом, але з уваги на свою убогість мусів приступити до спілки з моїм бувшим шефом, емеритованим судовим радником Адольфом Грдлічкою. Був то цікавий тип староавстрійського бюрократа, і хоч у його домі говорили по-польськи, сам він не почувався поляком, але австрійцем... Його брат був високим урядовцем при цісарському дворі у Відні. "Мій" Грдлічка передплачував віденський щоденник "Fremdenblatt", орган міністерства закордонних справ, який був щоденною лектурою цісаря Франца-Йосифа. Вже саме прізвище вказує, що Грдлічка був чеського

походження. Мабуть, і той мандатор Грдлічка, який жив в Устєріках на Гуцульщині і страшними муками знищив опришків, походив з тої самої родини. Мій шеф, а пізніше спільник в адвокатській канцелярії Адольф Грдлічка був дуже милою людиною. Ми розмовляли між собою завжди по-німецьки, і мова його була характеристична своєю інтеліґентністю. Терпів на т.зв. агорафобію, тобто жах перед простором. Якби вийшов зі свого, скромного, але милого будинку напроти "Народнього Дому" в Коломиї, впав би на землю. Отже, щодня порядно одягнений, походжав собі по кімнатах. З часом, як проїдалася йому хатня обстановка, наказував зміняти її, і тоді почувався наче в іншому мешканні. Одружився зі своєю господинею і мав з нею дві дочки. Старша з них, дружина залізничного урядника Мельника, була дуже діяльною в товаристві українських жінок у Коломиї.

Як адвокат виступав я головно в карних справах. Спершу я мешкав і харчувався в родині мого колишнього гімназійного товариша Івана Франчука, що вчив у коломийській українській гімназії. З ним і з Миколою Лагодинським ми колись видавали в Золочеві писаний часопис "Зірниця".

Літом 1901 року винайняв я домик на подвір'ї посілости директора шпиталю д-ра Зиновія Левицького, при вулиці Франца-Йосифа. Сюди спровадив з Будилова жінку і синка. В цьому домику народилася нам друга дочка, Наталка, що тепер заміжня за д-ром Ігорем Федевом.

Пишучи цю сторінку спогадів, дістав я два листи – один з Берліна від нашої дочки Марійки, заміжньої за співаком Климом Чичкою-Андрієнком, з датою 26 жовтня 1940 року, а другий з Оттави від Володислава Біберовича, сина відомих театральних артистів, з датою 12 червня – а нині маємо 26 листопада[1]. Дочка Марійка повідомляє, що друга дочка Наталя проживає в Кракові. Проф. Біберович запитує про свою сестру в Коломиї.

Як це виглядало тоді, коли я підготовлявся до адвокатського іспиту? Мешкав я в Будилові у будинку учителя Керницького, а що було літо і шкільні ферії, мав я повний спокій для науки. В неділі приїжджала з якогось села підвода, і тоді я мав реферат в залі читальні чи у приватній хаті. Одного разу виїхав я на весілля мого приятеля Дмитра Соянича в село Устє, на якому був "старостою", тобто "батьком" молодого. Це власне з тим Соляничем вніс я до намісництва у Львові перший статут товариства "Січ", в якому було зазначено, що члени "Січі" мають носити відзнаки-ленти. Одначе намісництво на те не погодилося. Тому я, засновуючи 5 травня 1900 року першу "Січ" в Заваллі, у проєкті статуту вже не подав про ті відзнаки, що влада у Львові взяла до відома. Аж пізніше силою факту, що "січовики" таки носили ті ленти, хотів я

[1] В той період війни Німеччина і Совєтський Союз були ніби приятелями, отже й пошта, хоч і з великим запізненням, між ними курсувала (*прим. П.Трильовського*).

змусити владу погодитися з тим. Власне на тому тлі почалися перші переслідування "Січей".

Наближалися жнива, а я ще не був готовий до адвокатського іспиту восени. Здавалося мені, що у Львові, далеко від мого нахилу до поїздок на села, я краще зможу сконцентруватися на науці. Одначе я дуже помилився, бо літня спека і міські смороди тому зовсім не сприяли.

В серпні 1899 року на Спаса Іван Франко, Володимир Гнатюк і я вибралися на рибу в село, де був парохом відомий композитор Остап Нижанківський, до Франкового приятеля, тамошнього дяка. Насправді рибу ловив тільки Франко, бродячи годинами річкою, руками сягаючи поміж коріння звисаючих корчів. Мав на собі довгу й, звичайно ж, мокру сорочку. Ввечері дячиха зварила здобуту Франком рибу, а по вечері полізли ми драбиною на високий оборіг, накритий дашком, щоби ночувати. Вже тоді відчував я, що зі мною діється щось недобре. Моє мешкання у Львові було на вулиці Валовій, а її якраз розкопували, щоби прокласти водогін. Вибухла епідемія тифу, що не минула й мене. Лежав я спершу на приватній квартирі, а лікар д-р Гукевич дуже пильно мене доглядав. Зчаста забігав Никольцьо Ганкевич і писав від мене листи до жінки. Заходив і самоук-письменник Андрій Веретельник. Д-р Гукевич переконався, що зі мною справа погана, і віддав до Загального Шпиталю, де мене примістили у т.зв. павільйоні. Була це невеличка халупка, що не заслугувала на таку назву. Д-р Гукевич відвідував мене щодня, але "урядовим" лікарем був молодий, енерґійний д-р Арнольд. Крім шпитального слуги була ще й католицька медсестра

(“матечка”, як її звали). Приносила грамофон, і з пластинок слухали ми вальси і польки. Всіх нас – пацієнтів на черевний тиф – було вісім, за соціяльним станом двірська служба, і я немало наслухався про їхнє “панство”. Мав я приємну несподіванку: з'явився мій дорогий тесть Онисим Попович у товаристві моєї зажуреної жінки. Висока гарячка мене мучила, але й відступала. Пролежавши в тому “павільйоні” вісім тижнів, виїхав я видужувати до Будилова. Там прочитав спогади барона Тренка, великого авантурника з часів Фрідріха Великого.

У другій половині листопада 1899 року виступив я на з'їзді Русько-Української Радикальної партії у Львові з рефератом про папську енцикліку “Rerum Novarum”, доказуючи її фарисейство і недостатність для справедливого унормування суспільних відносин. На тому з'їзді говорили також про націонал-демократичну партію, що її організували відступники з радикальної – д-р Євген Левицький і д-р Володимир Охримович, і підпирав Михайло Грушевський. Всі висловилися проти тої партії, а Франко, сказавши “Коли всі проти, то трудно...”, вийшов із залі. Та минуло три дні, і під впливом Грушевського Франко таки пристав до націонал-демократів.

Повернувшись зі з'їзду на село, взявся я до науки наново, бо тиф вигнав з моєї пам'яті багато чого, що я передше засвоїв з матеріялів до іспиту. Тим часом поважна хвороба, цукриця в моєї дорогої виховниці Мелянії Кирилович прискорила її кінець у квітні 1900 року.

У червні 1900 року я здав у Львові адвокатський іспит. Потім зорганізував велике крайове радикальне віче в

нашій столиці, а відтак кинувся до передвиборчої аґітації як кандидат на посла до австрійського парляменту. В 1901 році створив я власну адвокатську канцелярію і в тій цілі винайняв сім кімнат на розі вулиць Костюшки і Валової, напроти каварні "Централь". Там я прожив вісім років, що були, мабуть, найкращими з моєї громадської діяльности. Але довелося мати й великі прикрощі – переслідування зі сторони намісника графа Потоцького, який хотів знищити мене як адвоката, власне за мої "Січі". Щоби приготовити проти мене карно-судовий процес – за державну зраду, мовляв, я хочу стати королем русинів, – Потоцький наказав зробити в мойому мешканні докладну поліційну ревізію, трус. У 1904 році це було виїмковою політичною сенсацією, бо як не як, але Австрія не була царською Росією, де труси у приватних мешканнях стали звичайним явищем. А дальше – великий політичний процес в 1905 році у Львові – за державну зраду... Вся австрійська преса писала про той процес, як унікат у конституційній державі. Моя популярність збільшилася настільки, що при парляментських виборах 14 травня 1907 року я був по бурґомістрі Відня д-рові Люґерові на другому місці щодо числа виборчих голосів з усіх 516 послів. А треба знати, що тоді мали право голосування лише мужчини, що скінчили 24 роки життя. Була це не лише моя особиста, але й загально-національна перемога над Потоцьким і його польською адміністрацією!

29 листопада 1940 року. Смерть 49-літнього д-ра Андрія Кокодинського, як і смерть д-ра Володимира Кобринського, є для мене грізним "мементо" – треба спішитися зі своїми спогадами! А тут ще й матеріяльна скрута докучає – жінка мусіла продати свій дуже гарний гуцульський сардак до тутешнього музею "Гуцульщина".

2 грудня 1940 року. Перші роки двадцятого століття були для галицьких українців часом великого оживлення, хоч наші парляментарні посли не могли виказатися значною діяльністю. Опозиційних послів у парляменті було тільки чотири: Юліян Романчук, д-р А.Кос, Василь Яворський і поміркований русофіл д-р Король. Крім того були також угодовці-посли д-р Барвінський і ще три, вибрані з ласки уряду. Все ж таки "Руський клюб" оголосив свою програму, в якій зажадав автономії народностей, і поставив внесок про розділення Крайової Шкільної Ради на українську і польську.

Коли поляки піднесли фальшивий алярм про неспокої в Косівщині і туди навіть вислано військо, на моє прохання поїхав на Гуцульщину посол д-р А.Король і ствердив брехливість тих алярмів. Знову ж посол Василь Яворський рішуче взявся за справу переслідування "Січей" – повів делеґацію "Січей" під моїм проводом до міністра-президента. Яворський також зробив у парляменті інтерпеляцію у справі політичного процесу проти мене

в 1905 році. Вніс він інтерпеляцію і проти начальника крайової фінансової управи Коритовского за його плянове перенесення урядовців-українців до західньої Галичини. Так і Яворського, заки ще той став послом, Коритовський переніс до Нового Санчу. Але на цьому наша Лемківщина дуже скористала, бо Яворський заснував у Новому Санчі українське кредитове товариство. Його головним урядником був Шепарович, один з членів нашого тайного школярського гуртка в Коломиї. У зв'язку з тим Шепаровичем пригадалося моє весілля: був він дириґентом хору українських і польських інтеліґентів Снятина... Крім того хору були ще два: хор снятинських міщан і хор священицької родини з Буковини, свояків моєї жінки.

При виборах до галицького сойму в 1901 році вийшли послами селянин Гурик, д-р Євген Олесницький, д-р Могильницький, о.Теодор Богачевський, Тимотей Старух, д-р Король, Дмитро Остапчук (батько радикала, а пізніше соціял-демократа Яцка), угодовці Ол.Барвінський, о.Мандичевський, Охримович, Глуджук і два "кацапи" – селянин Барабаш та о.Мазикевич.

Я й цим разом програв на виборах. Тоді українські радикали не мали ні одного посла в соймі і парляменті. З вибраних тоді соймових послів жиє ще й досі о.Т.Богачевський. Коли я був у шостій клясі гімназії в Золочеві, а він, здається, в сьомій, ми дуже заприязнилися між собою. Пригадую, як у 1882 році на Страсний Четвер ми ходили під вечір на прохід до Хильчич і по дорозі "патріотничали". Вертаючись до міста, зайшов я на вечірню відправу до церкви св. Николая "на валах",

напроти приходства. Богачевський залицявся тоді до моєї кузини Йоганки Тарнавської, сестри пізнішого греко-католицького каноніка в Чікаґо. На феріях 1883 року він описував мені свою подорож з Відня на Земерінґ, бо в тому часі був він у греко-католицькому семінарі св.Варвари у Відні. Коли я в 1885 році служив у Відні при війську, то стрічався з ним. Отже, як посол галицького сойму о.Богачевський виголосив промову, тавруючи поведінку австро-польських властей щодо страйкуючих селян. А треба знати, що дідичі ганебно використовували ту робочу силу – платили по 20 крайцарів за 14-годинну працю в полі і то на власному харчі! Не дивно, що наші селяни втікали світ за очі, еміґрували за море, а ті, що не могли на те зважитися, надіялися рільничими страйками поліпшити свою долю. До поширення страйкового руху дуже причинилися брошури Вячеслава Будзиновського, як також "Страйк і бойкот" Івана Франка. Будзиновський фанатично ненавидів польську шляхту та взагалі польське панування в Галичині. На жаль, наше громадянство недоцінювало його, зокрема по його смерті.

Вячеслав (приятелі звали його скорочено "Вацьо") Будзиновський був сином директора "Руської школи вправ" у Львові. За реферат на студентському вічу в березні 1889 року, що було спрямоване головно проти міністра Ґавча, Вацьо вигнали з львівського університету, і тоді він перейшов до віденського. Відносини в товаристві студентів "Січ" він з незвичайним гумором описав у повісті "Стрімголов". Ставши послом до парляменту, Вацьо свої сконфісковані статті в українській пресі про

польські звірства над нашим народом у минувшині вносив як інтерпеляції і таким чином склав хитро продуману брошуру "Йшли діди на муки...". Між Вацем і дуже гарною жінкою одного нашого ученого зродилося кохання, а що вона готова була покинути чоловіка і перейти до коханця, то Вацьо, довго не надумуючись, оженився з дочкою визначних артистів українського театру Стефураків. Стефурак був коміком, а його дружина виступала в трагічних ролях, зокрема визначалась в історичних трагедіях Корнила Устияновича. Вацьо Будзиновський належав спершу до радикалів.

3 грудня 1940 року. "Українська Видавнича Спілка" у Львові, яку зорганізував М.Грушевський, видала цінну працю В.Будзиновського "Хлопська посілість". За Польщі Вацьо належав до Партії Праці, відомої зі своїх симпатій до Радянської України, редаґуючи її орган "Праця". Одначе та партія існувала радше на папері. В останніх роках свого життя Вацьо був завзятим пасічником десь на підгір'ю в Бойківщині. Коли одного разу в ту околицю, в якій жив, прийшла велика повінь, він ледве врятувався від смерти. При цій темі пригадав я собі, що й відомий передвоєнний організатор "Січей", а між двома війнами "Лугів", д-р Роман Дашкевич також заклав собі пасіку – майже в центрі Львова, десь на вулиці Кадетській.

Боротьба за український університет у Львові, що її наша молодь почала ще в 1889 році, виявилася демонстраціями в університеті, а відтак сецесією кількох соток

студентів. Тоді перейшли вони до університетів у Відні і в Празі. В липні 1902 року наша університетська молодь перервала сецесію і рішила боротися й дальше на рідному ґрунті. Це привело до нових демонстрацій у Львові в 1910 році, і тоді згинув від польської кулі студент Адам Коцко. А як поставилася до того австро-польська влада? Сто одного нашого студента оскаржила за порушення публічного спокою!.. Прийшло, отже, до великого політичного процесу у Львові в 1911 році, у якому боронили наших студентів кільканадцять адвокатів, між ними і я. Та що то говорити про боротьбу за наш університет, коли українці мусіли боротися навіть за гімназії! Ось усякими виборчими шахрайствами створена більшість поляків у галицькому соймі відкинула внесок наших послів заснувати українську гімназію в Станиславові! Це викликало сецесію наших послів із сойму в листопаді 1903 року, одначе при нових виборах, в червні 1904 року, всі, крім О.Барвінського, знову стали послами.

На виборах до сойму в 1908 році народовці враз з радикалами здобули 15 мандатів, а русофіли під проводом д-ра Володимира Дудикевича – лише 9, та й те завдяки допомозі поляків. Ці вибори були не тільки скандалом, наругою з ніби демократичної виборчої системи, але й великим злочином, коли в парі з жахливими надуживаннями пролялася кров наших селян! Тоді згинув Марко Каганець, заколений жандармськими багнетами! За ті вибори було багато скарг на намісника Потоцького і його адміністрацію. Та що ж, ні Потоцькому, ні його жандармам і волосок не впав з голови від центрального уряду у Відні!

Зате перелялася чаша терпінь народу, що й спричинило пімсту на Потоцькому – стріли Мирослава Січинського дня 12 квітня 1908 року.

Наслідником Потоцького став розумний і обережний проф. Михайло Бобржинський. Задля компромісу з українцями хотів він перевести соймову виборчу реформу, але в цьому стали йому на перешкоді польський і вірменський єпископи. Аж його наслідникові Коритовському це вдалося. За тою реформою українці мали б у новому соймі 62 послів, та ще й трьох єпископів, т.зв. вірильних послів (тобто не вибираних, але силою свого становища).

Та соймова виборча реформа напевно скріпила б наше положення в боротьбі з австро-польською адміністрацією, а вже у самім соймі не могла би польська більшість не числитися з нашими послами. Якби війна вибухла яких десять років пізніше, то за цей час національне усвідомлення в Галичині і в Буковині скріпилось би так, що й на наших братів у російській державі мало б відповідний вплив.

У вересні 1908 року кілька галицько-українських парляментарних послів (з радикалів я і д-р Микола Лагодинський) виїхали до Берліну на міжнародню Парляментарну Конференцію. Між делеґатами були також представники російської Думи, м.і. Мілюков і Гучков. Під час загальної прогульки до Потсдаму, де серед прегарного парку пишається у французькому стилі палата Фрідріха Великого "Сан Сусі", ішов я парковими алеями з членом Думи Гучковим. Був він колись російським офіцером, а в

часі англо-бурської війни виїхав до Південної Африки, щоби боротися в рядах бурів. По революції в березні 1917 року був міністром війни у т.зв. думському уряді. Коли я звернув увагу Гучкова на жахливе переслідування людей по невдалій революції 1905 року, Гучков відповів: “Так, на жаль, все буває по зліквідуванні революції”. Ясна річ, нас, гостей німецького райхстаґу, приймали сердечно.

Повернувшися з Берліна до Коломиї, взявся я, при помочі мого незмінного секретаря Івана Чупрея, за влаштування у жовтні 1908 року січового курсу. Вдався він прекрасно, навіть з далеких повітів нашого Покуття прибули делеґати “Січей”, як наприклад визначний організатор “Січей” Гриць Федюшка-Богун, наказний отаман на Січовім Святі у Станиславові в 1911 році. Тут мушу пригадати, що виїмкові січові організатори діставали від Українського Січового Союзу на додаток до свого ще й якесь прізвище з нашої історії. Так, той Федюшка мав ще Богун, а організатор “Січей” на Товмаччині Незабитовський – Чайка, для відзначення за його чарівну орґанізацію вправ “січовиків” на чайках Дністром. Знову ж січовий організатор в Заболотовському повіті Дмитро Мойса мав додаткове прізвище Ґонта. В листопаді 1908 року помогли ми Союзові “Січей” на Буковині влаштувати в Чернівцях січовий курс, вславши туди нашого інструктора Осипа Довганюка з села Сопів під Коломиєю.

Так виглядало моє життя – організація “Січей” і діяльність радикального посла в парляменті у Відні. Через громадську роботу занедбав я свою ділянку праці –

адвокатуру. До того ж мої заступники в адвокатській канцелярії були переважно нечесними людьми й немилосердно мене обкрадали. Може, на пальцях одної руки можна було перелічити справді чесних людей. Та й збиткові видання – календарі, січові співаники, місячник "Зоря", двотижневик "Хлопська правда" спричинялися до мого прикрого положення. Відома справа, що посли австрійського парляменту одержували т.зв. дієти, тобто 20 корон денно, але тільки в часі нарад, а життя у Відні було дороге. Отже були такі наші посли, що завжди при кінці місяця з'являлися у Відні, а діставши дієти за місяць, зараз же поверталися домів. Таким чином могли дещо заощадити. Я належав до тих послів, що старалися сумлінно виконувати обов'язок, даний мені народом.

У книжці "Відродження Буковини" крайовий шкільний інспектор Омелян Попович пише про Миколу Василька м.і. таке: "На Буковині виєднував Василько від влади все те, що тільки могла вона дати українцям. Колишній "старорусин" Василько пізніше завзято поборював кацапів-русофілів і Росію. Політичній потребі жертвував він не одного, навіть свого особистого приятеля проф. Стоцького, але робив це найделікатнішим способом, як ледве який інший політик. З тою самою метою готов був поєднатися кожного часу з кожним противником, ба навіть з особистим ворогом. Не тільки для приятеля, але й для всякого товариша, ба навіть для кожної іншої, потребуючої його моральної чи матеріяльної допомоги людини,

Василько завжди робив все, що було в його силі, а безліч доказів на це дали би не тільки українці, але й всякі інші люди”.

Цитату з цеї книжки я наводжу для того, щоби хтось не засуджував мене у якійсь ворожості до Василька. Мав він і добрі сторони вдачі, що були корисні загалові. Наприклад, завдяки своїм впливам “нагорі’ він багатьом зовсім невинним людям допоміг звільнитися з жахливого табору Талергоф, яких з початком війни в 1914 році заарештовано як російських шпіонів чи підозрілих у шпіонажі. Були між ними не тільки люди, що теоретично вважали себе “русскими”, але й відомі своєю діяльністю українські патріоти.

Омелян Попович оповідає, що Василько був досить побожним, але дуже не любив священиків. А що був забобонним, уважав за поганий знак, якщо священик переходив йому дорогу. “Одного разу, – каже Попович, – був я з Васильком у каварні в Відні. Виходячи з неї, бачу, що Василько витягає з кишені папір, з якого відриває кусник і поза себе кидає... На мій запит, чому це робить, відповів: “А чи не бачите, що он там йде Іван Страшний?””. Так називали священика Прокоповича, завзятого румуна, що був “слов’янським” проповідником у катедральній церкві в Чернівцях. Зрештою, такого забобону дотримувалися й наші жиди. Побачивши мого батька-священика, що їхав зі мною до Снятина, кидали з воза жміньку соломи, що мало означати: “Нехай так пропаде віра християнська, як ця солома на дорозі!” Так принаймні наші селяни пояснювали собі ту поведінку жидів.

Отже, Василько завжди по своїй спромозі старався помагати поодиноким українцям і загальній українській справі – якщо це не суперечило його особистим інтересам. Про це писав я в календарі "Червоної Калини" у Львові на рік 1927 таке: "Щодо його політики, то можна поставити ось яку максиму: коли лінія української політики не порушувала його особистих інтересів, то вигравали українці. Коли ж було навпаки, то приватний інтерес йшов угору, а українські справи програвали. На це є багато доказів. Так само розторощив би він кожного, хто став би йому на перешкоді. Його вплив на українських політиків легко зрозуміти – не мали вони абсолютно ніяких зв'язків з так званими вищими сферами, вирішальними у старій Австрії. Тим більше мусіли піти всі за ним в часі війни, коли рішав у всьому всемогутній прем'єр міністрів граф Штірк".

Посол Василько завжди піддержував кожний уряд в Австрії і використовував свої зв'язки з провідними міністрами, які не раз виявлялися його особистими приятелями з часів студій у Терезіянумі у Відні. Вже від літа 1908 року Василько був у тісному порозумінні з австро-угорським міністром фінансів д-ром Л.Білінським і з головою клюбу польських послів у парляменті проф. Ґломбінським. Був це час, коли галицький намісник граф Андрій Потоцький згинув від куль студента Мирослава Січинського. Тому міністр Білінський таємно переговорював із д-ром Костем Левицьким і Васильком у справі замирення між двома народами. Пригадаймо, що в тому 1908 році Австро-Угорщина інкорпорувала дотоді тільки

окуповані краї Боснію і Герцеґовіну, а це викликало велике обурення Сербії і Росії, що виступала тоді на міжнародньому форумі як опікунка слов'ян. Отже, можна було припускати недалекий вибух війни між Австро-Угорщиною і Росією. Поляки грали ролю великих австрофілів, а крім того піддурювали уряд, що на випадок перемоги над Росією з польських земель під нею створиться польська держава, а тоді на престол короля покличуть одного з габсбурзьких архикнязів. І це була одна з причин, що австрійський уряд сильно підпирав поляків коштом українців. Посли Василько і д-р Кость Левицький пробували намовити графа Станислава Шептицького, полковника генерального штабу, щоби обійняв команду над Леґіоном Українських Січових Стрільців, але, як знаємо, він відмовився від такої пропозиції. Згадані два діячі вже в серпні 1914 року зорієнтувалися в неможливості побільшення Леґіону УСС понад дві тисячі чоловік, хоч д-р Левицький, повернувши з Відня, мовчав про це.

Василько не любив Леґіону УСС і його Бойової Управи у Відні, в якій, зрозуміло, не грав ніякої ролі. Отже нічого дивного, що під час заприсяження т.зв. віденської сотні УСС Василько не промовляв. Це подразнило його особисту амбіцію і тоді, в момент присяги, сказав до мене пошепки: "Цього я ніколи Вам не забуду!". Щоби ще більше зазначити свою прихильність до уряду, Василько наказав свому приятелеві, комендантові жандармерії в Буковині Фішерові організувати буковинсько-український Леґіон, святочно започаткований 20 листопада 1914 року в

Селєтині. Цей Леґіон тільки збільшив престиж Василька перед урядом, але не сприяв його матеріяльним плянам. У порозумінні з колишнім соціялістом-революціонером Миколою Залізняком міністерство закордонних справ видало великі суми на... революцію в Росії! З великих плянів не вийшло нічого, але особисто скористав Микола Залізняк – набув під Віднем гарний дімок.

Чому Василько не сприяв Січовим Стрільцям? Бо побачив, що завдяки польським інтриґам і генеральний штаб Австрії не дуже сприяв тим людям, які добровільно голосилися нібито до оборони держави, але насправді мріяли про визволення України з царського ярма. А що уряд підпирав поляків, а Василько уряд, то й не був прихильником УСС. По прогрі центральних держав Василько зараз причалив до Директорії УНР і став її амбасадором у Швайцарії. Там несподівано помер, залишивши маєток своїй коханці Ґерді Вальде, бо з законною жінкою передше розвівся.

31 грудня 1940 року. Дев'ята година вечора. Сьогодні беруся описувати четверте Січове Свято в Коломиї, яке відбулося 31 травня 1909 року і було присвячене світлій пам'яті гетьмана Івана Мазепи. Звичайно буває, що прикрі події з історії стараються не згадувати. Тому й посольство Швеції у Відні відмовилося брати участь у нашому святі: адже в нещасливій битві під Полтавою 1709 року зазнав поразки й шведський король Карл XII, союзник гетьмана Мазепи. Одначе ми станули на

становищі, що у 200-річчя тієї битви не можемо забути геройської постави в боротьбі за незалежність України гетьмана Мазепи, того нашого лицаря, якого на приказ московського царя попи православної церкви завжди проклинали у своїх церковних відправах. Навпаки – гетьман Мазепа став для нас символом національної боротьби, і не дивно, що царський уряд усіх національно свідомих українців називав "мазепинцями".

Наше наставлення до світлої пам'яті гетьмана Мазепи було влучно представлене в ч.9 коломийської "Хлопської правди" у травні 1909 року:

"Там, у Полтаві, в Україні під царатом, чорна сотня святкує 200-річчя погрому України. Та наші гори трясуться і в наших крісах порох ще сухий. Хай же пам'ятають царські посіпаки, що в тих горах гуртуються нові великі сили, що воскресає і росте в силу нова Січ на Україні!

Сурмач трубить з верхів:
Зруйнував цар нам Січ!
Ми втекли в сині гори з трубою –
Двісті літ спали ми, стрепенулася ніч –
Ми зірвались і трубим до бою!

(*Василь Пачовський*)

Нині, 31 травня 1909 р., складаємо ми, славне товариство "Січ", іменем всієї України глибокий поклін гетьманові Іванові Мазепі, що підняв повстання проти Москви за наші кривди і линемо стотисячною душею над його могилу в талацькому соборі в Румунії. Кланяються

йому найкращі сини України, сам її квіт, нова “Січ” галицько-буковинська кланяється від імени цілої України своїми знаменами – бунчуками і козацькими піснями та кличе:

Слава, слава, слава, Мазепо!
“Січ” іде, “Січ” іде, “Січ” іде з Чорногори!
Україна встає, Україна гуде –
“Січ” іде і клекоче як море!..
(*Василь Пачовський*)”

Те Січове Свято почалося концертом у павільйоні міського парку. Виступили два селянські хори – з села Балинець і містечка Печеніжина, як також хор товариства студентів “Січ” з Чернівець. Крім того, грала оркестра “Січі” з Рогізної на Буковині і пожарної сторожі з Коломиї. Гарно деклямували брат і сестра Вінтоняки з Печеніжина й один “січовик з Буковини”.

Підготовляючи те Січове Свято, я звернувся до одного українського патріота в Катеринодарі на Кубані (здається, він звався Девосир) із проханням прислати ноти поклику, яким колись запорожці скликували козаків на військову раду. Ті ноти він прислав, а я передав їх дириґентові коломийської міської протипожежної оркестри, щоби їх вивчила.

На самому початку Січового Свята просив я відограти той поклик, а відтак почав промовляти: “Дорогі Сестри і Браття! Тими звуками, що ось пронеслися в цій залі, скликувала колись давно січова старшина козаків-запорожців на військову раду”.

Опісля я виголосив короткий реферат про гетьмана Мазепу, його війну з Московщиною за незалежність

України і про битву під Полтавою. Відновляючи козацькі традиції у вигляді нових “Січей”, сказав я, тепер цим Січовим Святом вшановуємо пам’ять славного гетьмана. Привітавши всіх гостей, а зокрема письменника Михайла Коцюбинського, подякував їм за участь.

Відтак промовляли посли до парляменту Тимотей Старух і Василь Стефаник, представник “Сокола-Батька” зі Львова друг Ігнат, що приїхав з кількома делеґатами, представник молоді з Чернівець і відомий селянський бесідник Никола Петрук з Іспаса біля Коломиї. В 1919 році польська поліція побила Петрука так, що він незабаром помер[1].

Звеличали Січове Свято своєю присутністю редактор “Громадського Голосу” зі Львова Михайло Павлик, товариші-посли д-р Лев Бачинський, д-р Микола Лагодинський, д-р Іван Макух, великий українофіл Луціян Бруннер із Відня. Михайло Коцюбинський так писав до своєї дружини: “Це щось таке гарне і величне, що трудно описати. Це ціле військо, кілька тисяч і Трильовський за генерала... “Січ” вітала гостей, м.і. й мене”.

Дальше наводжу опис того Січового Свята, поміщений в 11-му числі “Хлопської правди” 1909 року:

“По концерті уставився величезний похід, на якого чолі їхав на коні з позолоченою булавою в руці Наказний Отаман “Січей”, соймовий посол Іван Сандуляк-Лукинів, що походив з села Карлів, пов. Снятин. Також кошовий “Січі” з Буковини Корнійчук ніс позолочену булаву, а

---

[1] Див. стор. 45 Пам’ятної Книги “Січей”, що вийшла в Едмонтоні (*прим. П.Трильовського*).

повітові отамани “Січей” срібні перначі. За Наказним Отаманом ішов Головний Січовий Комітет, тобто централя “Січей”, а далі посли до парляменту і сойму, старшина “Союзу Січей на Буковині” з отаманом д-ром Теодотом Галіпом на чолі, чотири делеґати “Сокола-Батька” зі Львова, визначні гості, а відтак довгі ряди, чвірками, “Січовиків” і “Січовичок”, всі уставлені за своїми повітами. Під подувом легкого вітру шамотіли січові прапори, грімко неслися січові пісні, трубіли гуцульські трембіти, очі милувалися прегарними народніми ношами, головно дівчат-“січовичок”, що мінилися на сонці красками веселки.

Своїм спокоєм і порядком похід робив величезне враження, що мусіли признати поляки і жиди. Навіть квіти кидали походові під ноги – чужі люди... Бо наші старалися шкодити Січовому Святові, наші товариства не вислали делеґатів, а дирекція приватних курсів учит. семинарії заборонила учням брати участь в тому Січовому Святі, навіть під загрозою прогнання зі школи! “Гірше ляха свої діти розпинають Україну!..”, за словами Шевченка, бо поляк, бурмістер Коломиї враз з міськрадою безплатно відступили на Січове Свято міський парк і майдан над Прутом, як також дали до помочі маґістрацьких стражників і коні. Натомість український “Сокіл” в Коломиї відмовив залі на продавання білетів на це Січове Свято! Треба було винайняти на це жидівський шиночок... Зате львівський “Сокіл” дав поличника коломийському, висилаючи чотирьох делеґатів в мундурах, помістивши в “Ділі” дуже прихильну оцінку Січового Свята”.

Тепер перериваю писати ці спогади, бо надходить дванадцята година ночі і починається нове десятиріччя двадцятого віку... 1941-ий рік. І справді, коли годинник вибивав дванадцяту годину, я читав вірш Лесі Українки "Мрії", той самий, яким я перед 40 роками почав був двадцяте сторіччя... Слухала тепер той вірш моя дружина, і ми побажали одне одному, щоби початий новий рік не був бодай гіршим від минулого...

Продовжую опис четвертого Січового Свята з "Хлопської правди":

"І ось похід вже заходить на великий майдан над Прутом, де на високих стовпах повівають синьо-жовті прапори, по середині трибуна, а над нею підвищення для покажчика руханкових вправ. Коло входової брами станула старшина "Січей" і гості, перед якими дефілюють "січовики" і "січовички", а отамани віддають честь перначами і топірцями.

Починаються руханкові вправи: на майдан вмашерували 208 "січовиків", що вправи добре вміють, станули кожний на рівно з землею вбитому колику, назначеному ще й вапном. (Це добре приготовили товариші Павло Лаврук і Никола Антонюк.) При цьому треба пояснити, що заки всі уставлені до вправ "Січовики" почали їх виконувати, то вперед покажчик на трибуні пригадував їм яка це вправа, виконуючи її половину. Опісля всі

Кирило Трильовський,
генеральний отаман централі Січей

Кирило Трильовський з сином Петром

Кирило Трильовський з батьком, о.Йосифом Трильовським, біля приходства в селі Будилові

Старшина Українського Січового Союзу. Львів, 1912 р.

Січовий курс у Коломиї. Травень 1910 р.

Делегація Покуття до цісаря Карла з послом Кирилом Трильовським на чолі у Відні. Липень 1918 р.

Стрілецький Святий Вечір у Відні. 1916 р.

Четверте Січове Свято в Коломиї. Серед присутніх гість з Одеси І. Радецький (з бородою), бандурист Гнат Хоткевич, Кирило Трильовський з дружиною. Липень 1909 р

Оркестра "Січі" у Добрівлянах з диригентом, пізніше стрілецьким композитором, Михайлом Гайворонським

Перша “Січ”, заснована в селі Завалі.

Перша "Січ" при вправах

“Січ” у Старому Косові

виконували її при звуках мельодії о.Івана Гушалевича, але до слів Віри Лебедової “Не миритись, милі браття, а боротись нині нам...”. Ту композицію грала оркестра міської пожарної сторожі. Такі масові вправи викликали у глядачів, що їх було яких шість тисяч, голоси подиву і бурхливі оплески. Так виконано чотири вправи вільноруч і три з топірцями. Опісля виступили з руханковими вправами славні “Січовики” з сіл Балинці, Ілинці і з Печеніжина. Тепер заїхала на майдан популярно називана “сикавка” “Січі” з Балинець і під проводом свого жвавого кошового Корбутяка виконала дуже справно пожарничі вправи.

А ось знову стає великий півкруг “Січовиків” і гойдається великою змією то в цей, то в той бік, присідає до землі, б’є, як один підківками – танцює “аркана”...

“Січовики” й “січовички” з Ілинець повагом поступають трійками до середини, кланяються оркестрі, а потім пускаються у завзяту “коломийку”. Тай і це ще не кінець! Оркестра грає січовий марш, на майдан маршує група студентів з “Січі” в Чернівцях, в гімнастичних одностроях і ставить прегарні дзвіниці-піраміди.

Тим часом темніє і час до дому. “Січі” стають в чотирикутник і прощальне слово говорять товариші К.Трильовський й Іван Сандуляк. Всі відкривають голови, співаючи “Ще не вмерла Україна”, а відтак січові пісні. Січове Свято закінчилося спокійно, величаво, з великим вдоволенням.

А тепер честь, кому честь! – Честь старшині “Сокола-Батька” зі Львова за вислання делеґації, честь її бесідни-

кові за палкі і щирі слова! Дружня подяка старшині "Союзу Січей на Буковині", що вислала численну делеґацію – 122 людей – за славну оркестру з Рогізни, за хор і вправи, за щире козацьке побратимство! Честь всім "Січам", зокрема "Січі" з повіту Товмач, що шість миль ішла пішки на наше Свято! Честь послам, честь Батькові Михайлові Павликові, честь добродієві Луціянну Бруннерові з Відня і честь Тобі, славний письменнику з лівобережної України[1], що хоч хворий наспів на це Січове Свято! Дяка й Тобі, Друже Щербаківський, що своїм трудом причинився до зладження фотографічних картин з нашого Свята! Честь і Вам, славні Повітові Отамани: Д.Мойсо (снятинський курінь), В.Корбутякові (коломийсько-печеніжинський курінь), Гр.Федюшкові (товмацький курінь), М.Палькові (збірний курінь) – за Ваш знаменитий провід! Честь Вам, славні січові інструктори – В.Урдейчукові, А.Кузьмичеві – за Ваші труди, і Вам, браття Навчуки, і Тобі, Сестричко, Ольго Навчук, за Твою працю над прапорами, що їх Ти шила-вишивала! Дяка і Вам, товариші Павле Лаврук і Н.Антонюк, за Вашу працю над січовим майданом! А Ти, січова многотисячна братіє, в гору імій серця! Не спочивай дуже по цьому Січовому Святі, але берися до дальшого діла, організації! У "Січах" будучність України, а будучність "Січей" – у безнастаннім руху, змаганні, праці!".

Звіт цей у "Хлопській правді" написав Клим Обух, тобто я.

---

[1] Михайлові Коцюбинському *(прим. П.Трильовського).*

Та ось уже доходить друга година ночі, 1 січня 1941 року. Повний любих спогадів про події, що відбулися 31 рік тому, збираюся трохи спочити. За своєю звичкою беру собі "до подушки" рецензію на повоєнний твір Клемансо "Світла і тіні перемоги". Уважаю французів за великих поганців, що не вибрали своїм президентом власне такого, як він. Чи ж дивуватися польському урядові, що на похорон Романа Дмовського не вислав свого представника?! Зрештою, "файно" відзначилися і німці, які в 1895 році в берлінському парляменті відмовилися виказати якусь спеціяльну пошану Бісмаркові з нагоди його 60-річчя! Тоді французький посол у Берліні сказав: "Німці можуть говорити і робити що хочуть, вони не будуть ніколи великим народом".

1 січня 1941 року. Дуже багато важливих подій, у яких я брав участь, випало з моєї пам'яті. Щойно якась припадково врятована нотатка або заувага в часописі мені її пригадує. Так у ч.10 "Хлопської правди" з 1909 року найшов я таке: "В справі випасу худоби і покривджень селян при виконуванні сервітутів у камеральних лісах ходив посол д-р К.Трильовський дня 13 червня 1909 року з депутацією 23-ох селян до намісника д-ра М.Бобржинського. По представленні справи намісникові, удалася депутація до краєвої дирекції камеральної, де відбулася більше ніж двогодинна конференція з радником Ценським. По черзі основно обговорювано справи поодиноких

громад. Найважливіша користь з цеї депутації є та, що опущено четверту частину ціни за випас одної штуки товару й обіцяно пустити більше штук на випас. Делеґати походили з повітів Косів, Печеніжин і Калуш".

Наші гірські і підгірські селяни зазнавали постійно різних прикростей від урядовців і посіпак при державних, т.зв. камеральних добрах. Тому я з моїм секретарем Іваном Чупреєм поміщували у "Хлопській правді" вісті про ті надужиття під заголовком "Ой, камеро, кривдо наша!". Крім того, я як посол вносив у парляменті інтерпеляції (запити), наслідком чого було відповідне слідство, а відтак зменшення тих надужить. У суді містечка Печеніжин просто шалів суддя Терлецький (з походження українець), накладаючи на селян звірячі кари за випас худоби в лісі. Отож я мусів піти зі скаргою до президента окружного суду в Коломиї Дроздовського. Був це українець, який на велике диво дійшов аж до такої посади. Ми зналися ще з Відня, з 1885 року, коли він вступав до школи інтендантів, а я вже закінчував її. Тепер він прийняв мене дуже щиро й обіцяв відповідно вплинути на Терлецького. Вірю, що він здійснив свою обіцянку. Незадовго потім Дроздовський пішов на емеритуру, перенісся до Львова і там належав до українських товариств.

З "камери" мали найбільшу вигоду її урядовці, як і ті, що укладали договори на вирубування лісу з жидівськими підприємцями, а вони ганебно використовували наших селян-рубачів та плавачів на дарабах. За Польщі головними камеральними посіпаками стали ті гуцули, яких поляки затягнули в 1914 році до свого леґіону. Вперед

сам, а пізніше враз з послом д-ром Л.Цегельським, клопотався я під час війни в Начальній Австрійській Команді, щоб витягнути тих гуцулів з польського Леґіону, але безуспішно, бо його комендант Дурський заявив, що таких нема... За Польщі траплялися такі хруні між гуцулами, що дали везти себе до Варшави й інших міст на показ, наче якихсь дикунів з Африки, де вони величалися ніби своїм мистецтвом, хоч їхні виступи не мали з тим нічого спільного.

Зовсім іншим був гуцульський театр, що його зорганізував ще за часів Австрії письменник з Великої України Гнат Хоткевич, при помочі Онуфрія Гулейчука і Петра Шекерика Доникового. Була це чисто національна мистецька інституція, що виставляла передовсім п'єси пера Гната Хоткевича з життя й побуту гуцулів. Той театр об'їхав цілу східню і західню Галичину та північну Буковину. Найцікавіше, що більшість акторів була неграмотна, отже вивчала свої ролі зі слуху. Це була справді мистецька одиниця, що поводилася достойно, а не як якісь циркові блазні перед панами у Варшаві.

Тяжко, дуже тяжко пригадувати собі події, які відбувалися 35 і більше років тому! Тим більше, що мучать мене сильні невралгічні болі в лівій половині лиця і не дають спокійно впорядковувати думки.

Наближалася судова розправа проти мене за "образу цісарського маєстату", бо намісник у Львові граф Андрій

Потоцький змайстрував проти мене акт оскарження, мовляв, я хотів стати "королем русинів"! Та в Києві влаштовували ювілейне свято в честь Миколи Лисенка, і ми з дружиною хотіли взяти в ньому участь. Отже, щоби не виглядало, що я втікаю перед судовою розправою, я повідомив коломийський суд про свою тимчасову відсутність. Гроші на подорож до Києва взяв за оголошення в календарі "Отаман" на 1905 рік. У ньому я помістив портрети наших заслужених діячів, наприклад соціялістки Анни Павлик, яка викликувала враження наче якоїсь пропаґаторки християнства з першого віку по Христі. Крім того, були в тім календарі знімки її брата Михайла Павлика й Івана Франка, перших апостолів правд, голошених їхнім учителем Михайлом Драгомановим. Звісно, що дав я до "Отамана" і його портрет, а крім того ще й Остапа Терлецького, Ілярія Гарасимовича, Сильвестра Яричевського, Павла Лаврука і Юри Соломійчука-Юзенчука. Розуміється, що "Отаман", як і всі мої видання, гаряче популяризував "Січі" та провідні думки радикальної партії.

Коли ми з дружиною виходили з бенкету в честь Лисенка в Києві 19 грудня 1904 року (за старим стилем), дістали ми на спогад фотографію могили Тараса Шевченка, з підписами 65-ох учасників того свята на зворотній стороні. Мало котрі з тих підписів можна відчитати, але видно виразні підписи Миколи Лисенка, Івана Нечуя-Левицького, Бориса і Марії Грінченків, Михайла Коцюбинського, д-ра Івана Луценка, Жебуньова, Шемета, Стеценка, Біляшевського. З Києва ми

привезли гарні копії кількох образів з Володимирського собору, теплі башлики для дітей, а моя дружина гарну плахту.

Свято в честь М.Лисенка відбувалося в тому часі, як у російсько-японській війні москалі терпіли один погром за другим. Легковажні вислови москалів "Ми їх (тобто японців) шапками закидаємо!" не справдилися, бо вкінці таки програли війну. Невдачі російської зброї викликували рожеві настрої між запрошеними на бенкет. Хоч була тоді зима, "в нас уже літо!" – говорили.

В Києві ми з дружиною відвідали також Печерську Лавру, де подивляли чи не десятиметрові ікони Богородиці, намальовані на задніх стінах вівтарів, бачили і мощі різних святих. В російському театрі бачили п'єсу Ґорького "Дачники" – глибоко зображену картину російської буржуазії з-перед війни. Найкраще характеризує "дачників" нічний сторож, котрий оповідає свойому товаришеві про їхню аматорську виставу, яку він бачив: "Кричать, метушаться, наче щось роблять, наче сердяться... Одним словом – обманюють один одного. Один удає: я ж, мовляв, чесний; другий: а я – розумний, третій: а я – нещасний... Кому що здається підходящим – те він і представляє".

Як вірний драгоманівець відвідав я в Києві Людмилу Драгоманову, на обличчі якої ще й тоді видно було сліди колишньої краси, що так "полонила" колись у Женеві добрягу Михайла Павлика.

В 1903-му або аж у 1905 році відвідали мене в Коломиї М.Славинський і П.Стебницький та з тої нагоди подарували мені гарну фотографію картини Рєпіна “Запорожці пишуть листа до султана”. В 1908 році їздив я по Гуцульщині, влаштовуючи як посол до віденського парляменту справоздавчі віча. Тоді враз зі мною їздив Микола Цеглинський (відомий визвольник Мирослава Січинського з тюрми) і наддніпрянець Поліванов. У 1909 році приїхав цей Поліванов до Львова на конґрес “Просвіт” і привіз мені в дарунок велику чорну кучму, у якій я є на одній з досить поширених листівок. Про того Поліванова ходили потім якісь неприхильні вісті, але в тих часах легко можна було попасти в підозріння. Десь, мабуть, у 1908 році на моїм справоздавчім посольськім вічу в Жабйому на Гуцульщині був відомий письменник Михайло Коцюбинський з сином Юрком. З тим сином мав я довгу балачку у Відні, здається, в 1926-му чи в 1927 році.

В 1905 році прибув до Коломиї якийсь дивний добродій І.Радецький з Одеси. Представляв себе професором якихсь курсів, а “Ukrainische Rundschau”, що його редаґував д-р Володимир Кушнір і видавав посол Василь Яворський у Відні, називала його навіть професором університету. Згаданий часопис помістив переклад відкритого листа Радецького до членів російської Думи (парляменту) в Петербурзі у справі переслідувань поляками українців у Галичині. Радецький виглядав на якихсь 55 років, багато і добре говорив українською мовою, але свою доповідь у

Народньому Домі читав по-російськи – чому, не знаю. Перед доповіддю він влаштував свого роду виставку – на столиках лежали різні популярні російські газети. Слухачів разила його скороговірка, начебто дуже поспішав, а при тому затягався, гей би щось з трудністю поликав. І як же я здивувався, коли у Відні в 1920-му чи 1921 році зауважив, що в такий самий спосіб читав свій реферат проф. Михайло Грушевський при інавґурації українських університетських курсів! Цілком так само спішився і затягався голосом. Я тоді зрозумів, що це якась така звичка взагалі в російських референтів чи українців з-під російського режиму. Тоді у Відні мене аж кортіло крикнути до проф. Грушевського: "Гей, пане професоре! Та не гоніть так швидко, бо ми не годні в тім самім темпі слідкувати за Вашими думками, та й не затягайтеся так по-московському!". Але і я був "не без гріха", бо д-р Володимир Старосольський закинув мені, що у своїй тодішній промові ужив слова "єсли" замість "коли". Гість з Одеси Радецький визначався своєрідною цивільною відвагою: як єпископ Гр.Хомишин був на місії в гуцульському селі Космачі, а відтак на обіді в тамошнього пароха о.Лісинецького, Радецький гостро заатакував єпископа, забуваючи при тому конечний такт гостя. Як зі всього було видно, Радецький не мав зв'язку з українськими колами в Одесі і взагалі робив враження загадкової людини.

Здається, в 1907 році загостив до мене в Коломию письменник і націолог Аґе Маєр Бенедіктзен з Данії. Приїхав сюди спеціяльно, щоби переконатися, що сталося з вірменами, які поселилися колись між українцями в Галичині, студіював сумішки різних народів. Переїхав цілу

Македонію, а в Малій Азії цікавився долею курдів, яких турки винищували десятками тисяч. Займався національними справами на Кавказі, де, на його думку, живуть сорок чотири народи зі своїми самостійними мовами. Сталося це таким чином: у часі мандрівки народів зайшов такий малий народець у якесь, як каже Лермонтов, "ущелье гор", уподобав його, поселився там, і ніким не руханий жив собі так сотні літ самостійним життям. Така гіпотеза дуже правдоподібна, а в 1938 році якийсь Т.Базирикхо в еміґрантському часописі "Северный Кавказ" турбується тим, що українські степовики посуваються все далі на схід і південь, а народи-верховинці – все далі в гори. Знаємо також із роману Жеромського "Напровесні", що між народами Кавказу панувала велика ненависть і що вони під час російської революції тисячами одні одних мордували.

Я порадив Бенедіктзенові поїхати до Кут, де є найбільші скупчення вірменів, давши йому відповідні рекомендації. У зв'язку з його побутом у Коломиї пригадав я ще одну річ. Був час літніх вакацій, і моя дружина з дітьми перебувала тоді у мого батька в Будилові. Отже, я не міг прийняти гостя на обід у нашім мешканні, й ми пішли до ресторації. Дали нам т.зв. віденські шніцелі, але заправлені часником, що гостеві не дуже смакувало. Я трохи здивувався: він переїхав стільки земель, але аж у Коломиї запізнався з часником.

Пізніше ми з ним переписувалися. А в 1925 році, як я ще жив у Відні і відчував матеріяльну скруту, треба було подумати, де примістити дітей, Наталку та Василька, хоч

на час літа. За посередництвом Бенедіктзена вони виїхали до тієї частини Данії, що перед війною належала була до Німеччини. Там працювали в заможного господаря, опісля у столиці Данії, Копенгаґені, відвідали й мого приятеля Бенедіктзена.

Гостював у нас в Коломиї Михайло Гаврилко, мистець-різьбар з Великої України. Він виліпив гарний портрет (горорізьбу) моєї дочки Марійки. Частим гостем був "Дзядзьо", ще з Підлисся званий вуйко Іван Петришин. Під псевдом Любомир Селянський написав він кілька віршів, січового змісту, підставлених відповідно до народніх мелодій.

8 січня 1941 року. Сьогодні другий день Різдвяних свят. Всі учителі мають через три дні цих свят педагогічні конференції, а ми з жінкою ось уже другий день побоюємось, що може надійти якийсь хор колядувати, а тут нема що йому пожертвувати. Та ось доходить уже десята година ночі, але не чути під вікнами нічого...

Якийсь час жив у нас Осип Шпитко (псевдо Гриць Шипавка). Це клясичний приклад самоука, дуже талановитого автора січових пісень, як наприклад "Гей, не дивуйтесь, добрії люди". Він був добрим сатириком, про час свого арешту у Львові писав: "Як умру, то поховайте мене в Пантеоні, при вулиці Баторія на Теміди

лоні”. Написав автобіографічну повість “Вирід”, що пройшла якось непомітно. Франко, відомий гострий критик, може, взагалі не вважав за потрібне нею займатись, а от повість Підеши (Андрія Камінського) “Восток і Запад” скритикував так ґрунтовно, що той заламався і вже більше нічого не було про нього чути. Камінський був своєрідним диваком – коли щось писав, то вдень при заслонених вікнах і засвіченій лямпі. Хоч Осип Шпитко п’яницею не був, як це траплялося з іншими поетами, але мав одну пристрасть – гру в більярд. Годинами міг коло нього вистоювати в тому часі, як жив у нас в Коломиї і користав з каварні напроти нашого мешкання. Пізніше переїхав до Бразілії, і там появлялися його оповідання під якимсь португальським псевдом. Такими самоуками-письменниками були в Росії Ґорький, Решетніков та інші, але наш Шпитко не мав належного признання.

З початком 20-го сторіччя незвичайно посилилася в Австрії пропаґанда за загальне голосування при виборах до віденського парляменту. В 1906 році всі українські партії в Галичині порозумілися і скликали на 2 лютого на площу на Високім Замку у Львові велике крайове віче, на яке з’їхалося зі всіх повітів коло п’ятдесяти тисяч учасників. На тому вічу, що домагалося введення загального голосування до всіх репрезентативних інституцій, промовляли референти д-р Євген Олесницький, Семен Вітик, о.Степан Онишкевич і я.

Масова пропаґанда за загальне голосування в Австрії закінчилася успіхом: 26 січня 1907 року цісар санкціонував новий закон про вибори до парляменту у Відні. На підставі того закону Галичина мала вибрати 106 послів. Так у травні 1907 року до парляменту ввійшло 19 українських націонал-демократів, троє радикалів, один соціял-демократ (Семен Вітик), ну, і п'ять русофілів. Крім того, вибрано п'ятьох українських націонал-демократів із Буковини. Значить, усіх українських послів було 28. Зараз по першій сесії парляменту зрікся мандату націонал-демократ Володимир Охримович, і на його місце став радикал Василь Стефаник, бо в Галичині вибирано в одному виборчому окрузі по двоє послів і двоє заступників. Наприклад, у 58-му виборчому окрузі вибрано послами д-ра Теофіла Окуневського і д-ра Володимира Охримовича. Коли ж Стефаник став послом, радикали мали в парляменті чотирьох.

Я кандидував у двох виборчих округах і в обох вийшов послом. Тому мусів зректися одного посольського мандату в окрузі Надвірна – і послом став мій заступник д-р Микола Лагодинський, адвокат у Делятині. В цілій Австрії було лише двоє послів, що вийшли рівночасно у двох округах – бурмістер Відня д-р Карл Люґер і я. На передвиборчих зборах у Кутах я сильно простудився і в день мого виборчого успіху ледве встав з ліжка, щоби з балькона нашого мешкання в Коломиї сердечно подякувати тисячним масам за вислови їхньої симпатії до мене. Цікаве, що соціял-демократа Семена Вітика вибрано послом, хоч він ще не скінчив 30 років життя, приписаних законом для

кандидата. Мій сусід по мешканні в Коломиї і завзятий політичний ворог, русофіл д-р Володимир Дудикевич провалився, хоч перед виборами був певний перемоги наді мною. При другому голосуванні тоді в 1907 році вийшов послом націонал-демократ о.Тит Войнаровський. Хоч був він моїм не тільки політичним, але й особистим противником, я сам аґітував за нього, щоби тільки не допустити до вибору на посла "кацапа" чи поляка, бо в українській частині Галичини були й польські кандидати. Хоч у віденському парляменті засновано "Руський клюб", посол Семен Вітик вступив до загального соціял-демократичного клюбу. Коли ж на з'їзді русофілів у Львові прибічники Дудикевича гостро виступили проти участи своїх послів у "Руському клюбі", ті з нього вийшли. Тоді створився "Український клюб" з групою радикалів. Д-р Лагодинський пропонував мене на голову тієї групи, але я відмовився з уваги на здоров'я, тож головою став д-р Лев Бачинський.

З початком липня 1907 року поїхали ми, три послирадикали, до Праги на "злєт" чеських "Соколів" – з'їзд цього славного руханкового товариства. То була величава маніфестація національного відродження чеського народу. Здається, що це вперше від Слов'янського з'їзду у Празі в 1848 році українські політики взяли офіціяльну участь в чеському національному святі. Це було тим важливіше, що наші посли-москвофіли не з'явилися на тому "злєті", хоч чехи були здавна відомі як великі русофіли й тому не дуже то прихильно ставилися до українців. Тепер

проломано лід, що був між нами, а я особисто здобув між визначними чеськими політиками багато приятелів. Не раз і пізніше відчував я прихильне до мене наставлення, започатковане моєю тодішньою участю в чеському національному святі. Ми, три посли зі східньої Галичини, відразу маніфестувалися українцями і виступали всюди з нашими синьо-жовтими відзнаками. Я промовляв на інавґураційному святі, д-р Лев Бачинський на бенкеті. Напевно, багато з присутніх слов'ян уперше почули українську мову. Цікаве, що ніхто не виступав російською мовою, а й поляки, здається, в тому "злєті" не брали участи.

Пізніше я був у дружніх взаєминах з дуже сильною соціял-демократичною організацією – "Ческо-сльовенске дєльніцке (робітничі) тєлоцвічне єдноти" – аналогічне до їх "Соколів", – яка що кілька років влаштовувала "Олімпіяду" – з'їзд "Єднот". "Січі" наших еміґрантів у Празі та в Подєбрадах, як також мною заснована у Відні руханково-робітнича "Січ" (не плутати зі студентським товариством "Січ") брали участь у тих "Олімпіядах". На міжнародню Робітничу Олімпіяду у Відні в 1931 році я не міг поїхати через брак грошей і недугу.

Цікаву характеристику австрійського парляменту дав д-р Тома Масарик, славний чеський учений і політик, пізніше президент Чехо-Словацької Республіки. Коли в 1891 році він став послом австрійського парляменту, писав: "Перше враження, яке мав я в парляменті як нововибраний посол, можна схарактеризувати одним словом "млин". Того, що зайде в млин, приголомшує тарахкотіння і рух жорен, і хоча швидко орієнтується, що

жадної небезпеки нема, проте відчуває неспокій, а ще й порох лягає на одіж та обличчя – неприємно бути обсипаним борошном. Часто завважую метушню в парляменті і маю враження неспокою, що викликує цей народній парлямент. Крім млина, уявляю ще біржу та театр. Коли, одначе, побачу за вивищеними місцями міністрів і їхнього президента та парляментарних урядовців низку поважних античних скульптур, то пригадується храм з вівтарем. Але цей образ слабший, ніж попередній, і не вирізняється так, бо викликаний радше державно-науковою теорією, ніж почуттям. Млин – біржа – театр – храм... Тут відбуваються народні збори і робиться політика".

В 1893 році д-р Тома Масарик виступив в Австро-Угорській Делеґації (це начебто спільний парлямент Австрії й Угорщини в питаннях закордонної політики, спільних фінансів, війни й управління Боснією і Герцеґовіною) проти окупації тих країв, пророкуючи, що ця справа безпосередньо пов'язана з питанням майбутности Австро-Угорщини. На конґресі в Берліні в 1878 році князь Гончаров сказав, що "окупація Боснії і Герцеґовіни Австро-Угорщиною є першим кроком до розвалу цієї держави".

Масарик заявив у парляменті: "Чеські державно-правні домагання завершуються природним стремлінням до політичної самостійности. Народ значної кількости, свідомий своєї великої історії, не стерпить того, щоб не бути паном своєї долі. Треба зрозуміти, що чеський народ не припинить і не може припинити своєї боротьби доти, доки під політичним оглядом не буде вдоволений. Усамостійненню нашої держави не перешкодите!".

Як знаємо, Масарик і Бенеш довели своєю працею та спритною політикою до державної самостійности Чехо-Словаччини.

Кожний політик і взагалі інтеліґентна людина має прочитати книжку Бенеша "Повстання націй". Частини того видання я переклав на українську мову, і "Народнє Слово" в ЗСА їх видрукувало. Географічне положення чехів було одною з причин того, що їхня держава мусіла втрапити в пащу німецького велета, і це зрозумів у 1938 році президент Гаха, який не допустив до збройного виступу проти гітлерівської армії і тим самим уберіг свій народ від великих жертв.

Те, що я вийшов послом аж у двох округах, викликало сенсацію в цілій Австрії, отже я звернув увагу і такого політичного грача, як посол з Буковини Микола Василько. Він відразу дуже прихильно до мене поставився і заявив, що радо послужить мені з допомогою й інформаціями, якщо цього буду потребувати. І справді, приготовляючись до своєї першої промови в парляменті, я спитався його телефонічно, чи міг би його відвідати. Бо хоч я й занотував собі найважливіші німецькі звороти і фрази, все таки потребував поради Василька, тим більше, що він добре знав німецьку мову (українською говорив погано). Мешкав він в готелі, і не так то легко було дістатися до нього, якщо він собі того не бажав. Мав він ще свою окрему канцелярію, в якій працювала секретарка, пишучи на машинці.

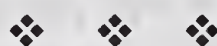
Було це в липні 1907 року. Я зайшов до нього ввечері точно в назначеній годині. Василько диктував секретарці

відповіді на одержані листи: він мав гарний звичай відповідати на листи й навіть листівки. Вказуючи на крісло, просив мене заждати. Аж ось чути телефонний дзвінок. “А, то ти, моя найдорожча! Дуже тебе перепрошую, але до мене зайшов один з моїх колеґ, мушу з ним поговорити”. І дальше диктує відповіді на листи. По якомусь часі знову дзвінок в телефоні. “А, то ти, моя найдорожча! Не можу, будь терпелива!”. Така телефонна розмова повторялася кілька разів, аж вкінці рішуче, але чемно заявив своїй коханій, що нині взагалі не прийде до неї, бо розмова з колеґою мусить потривати довше. Тоді відправив свою секретарку і запросив мене піти на вечерю. Сіли ми в сепаратці якоїсь порядної ресторації, з’їли добру вечерю, випили пиво, розмовляючи при тому на загальні теми. Коли ж кельнер позабирав посуд і приніс замовлене вино, Василько сказав до мене: “Ну, а тепер можемо поговорити про те, що Вас цікавить найбільше”. Тоді я вийняв з кишені мою “дівочу” промову і почав її читати. Василько дуже уважно слухав, а в деяких місцях просив вияснити. Одне речення, яке хоч і відповідало правді, але не надавалося до публічної промови, радив викинути. Я послухав його і був дуже вдячний за пораду. Опісля ми розмовляли про різні відносини серед нашої суспільности, а коли я спитав його, чи не надокучаю йому своїм оповіданням, він енерґійно заперечив: “Говоріть дальше, я вчуся при тому”. Пізніше я переконався, що він взагалі не має часу на читання чи студіювання, а просто користає з розмов з тими сотками людей, з якими стрічається. Очевидно, що

він дбав за зв'язки з різними впливовими людьми на високих становищах у війську, дипломатії та міністерствах. Це було йому тим легше, що замолоду виховувався в академії "Терезіянум" у Відні, куди приймали лише дітей аристократії або високої бюрократії. Отже, Василько мав таких колеґ, як прем'єр-міністер Бінерт та інші впливові люди. До тих людей належала й колишня театральна артистка Катерина Шрат, що була коханкою цісаря Франца-Йосифа. Він купив їй гарний дім-віллу з городом недалеко цісарської палати в Шенбруні, до якої був окремий таємний вхід, мабуть таки безпосередньо з городу вілли Катерини Шрат.

По такій першій розмові з Васильком я надіявся, що й дальше буду з ним стрічатися і знайомити його з українською історією, програмами наших партій і т.ін. Та не так сталося. Скоро я переконався, що цей Василько є дуже спритним ставлеником кожного австрійського міністеріяльного кабінету і в українській справі він поможе тільки тоді, як це не буде шкодити його інтересам або вказівкам його колишніх колеґ, тоді міністрів, чи навіть поляків, часто особистих його приятелів. Ось у справі побільшення Леґіону УСС Василько не те, що не міг, але таки не хотів помогти! Коли в половині жовтня 1915 року я помістив у віденському часописі "Die Zeit" звіт про перше засідання "Бойової Управи УСС", яку я зорганізував, і про її ухвалу, то Василько прямо заявив мені: "Побільшення Леґіону УСС і другого полку не дістанете, ні!". На цю тему писав я в календарі "Червоної Калини" на 1927 рік, подавши при тому докладну характеристику Василька.

Але заслуги Василька при звільненні ні в чому не винних людей із жахливого табору в Талергофі дуже великі. Отже, хоч я не міг бути з Васильком у надто приязних відносинах, все таки не було між нами особистої ворожнечі, навіть тоді, як він у березні 1909 року запропонував виключити мене з клюбу, коли я наводив факти звірств австрійського війська при окупації Боснії. Зрештою я й сам вийшов з того клюбу.

У зв'язку зі спогадами про Василька пригадалася мені одна пригода. Якось до віденської станиці УСС, комендантом якої був четар Дмитро Катамай, зголосилася одна молода буковинка, Олена Кузь. Катамай відослав її разом з новим транспортом добровольців до кадри. Пізніше приходили до Відня різні вістки про неї. Одного разу дістав я від неї вже з Відня листа, в якому просила мене як голову Бойової Управи УСС приїхати до неї (вона тоді лікувалась у приватній санаторії Катерини Шрат), бо хоче порадитися зі мною в дуже важливій справі. Застав я її в городі, де проходжувалася в доладному кавалерійському мундирі. Здається, мала відзнаки кадет-аспіранта, а на грудях кілька воєнних медалів. Сказала мені, що пані Катерина Шрат хоче представити її цісареві, отже, при тій нагоді мала би право висловити йому якесь прохання. Для себе вона не хоче нічого, але питає мене, про що мала би просити, що було б корисним для української справи. На це я відповів: "Ви, товаришко, самі знаєте про труднощі Бойової Управи УСС у справі

побільшення нашого Леґіону, про те що порівняно з польським Леґіоном до нас ставляться по-мачушиному. Отже, просіть цісаря про дозвіл побільшити наш Леґіон до цілого полку та про створення другого". Олена Кузь погодилася на те, а я зараз повідомив про розмову з нею Дмитра Катамая. Але тепер в ту справу вмішалася військова бюрократія і зажадала точніших даних, за які то геройства відзначили Олену Кузь, в якій битві була вона так тяжко ранена, що – як оповідала – вставлено їй срібне ребро. Між іншим казала вона, що служила під рітмайстром Форкашем. Отже, наша станиця УСС мусіла і в нього з'ясувати, що і як було.

"Так, вона служила в моєму відділі, – відповів Форкаш, – належно поводилася, але нагороджена не була, бо й ніяких підстав до того не було". Інші інформації також указували на те, що Олена Кузь нігде й нічим не заслужила на ті медалі, що їх носила. Щоб "убити" очевидний скандал, я просив посла Василька за поміч. Отже, вислано ту Олену вже у цивільному одязі до Чернівців, де дістала працю при залізниці.

Були й інші афери у зв'язку з військовими подіями. Якось тоді, літом 1915 року, зголосився до мене показний молодець з відзнаками капітана і представився як князь з відомим історичним англійським княжим прізвищем. Заявив, що є великим прихильником українців, а що "хвилево" опинився у прикрому матеріяльному положенні, просить позичити йому кількасот корон. Я зразу зрозумів, що це шахрай і відправив його ні з чим. Пізніше оповідали, що йому вдалося "натягнути" таку добродушну людину, як

віцепрезидент парляменту проф. Романчук. Про той випадок д-р Назарук склав цілу анекдоту, наслідуючи голос Романчука, зворушений з великої чести – відвідин такої "княжої високости". Врешті віденська військова команда зліквідувала того обманця. Такі історії, як з Оленою Кузь, траплялися, на жаль, і з поважними інтеліґентами. Один наш учений причепив собі відзнаки майора, але по якомусь часі дав себе переконати, що не має на них права. Часто у трамваю стрічав я одного знайомого, що любив "підвищувати" себе що кілька тижнів і так вкінці дійшов до ранґи капітана... Аж якось бачу його у скромному цивільному одязі. "Що це з Вами? – питаюся. – То Ви вже стали цивільним?" – "Гм, маю виїздити до ескадри у Ґрацу". "Але ж Ґрац не лежить над морем! Кораблів там нема", – відповідаю. "Ну, так, я помилився, не до ескадри, але до кадри їду цими днями".

В парляменті обов'язував припис, що промови треба було виголошувати з пам'яті. Але оскільки в Австрії жило вісім народів, не можна було вимагати цього від послів, що не знали добре німецької мови. Отже президент палати послів толерував те, що посол відчитував свою промову. Також кожний посол міг промовляти матірною мовою, але в такому випадку спеціяльний урядник, що розумів ту мову, робив тільки витяг з неї, який опісля додавав німецькою мовою до стенографічного протоколу. Так було і з промовою посла Павла Лаврука, що її він виголосив по-українськи. В часі промови якогось посла

деякі колеґи робили т.зв. цвішенруфи, оклики, не раз дуже доречні в даному місці. Але бувало й так, що з уст посла виривалися оклики зовсім невідповідні, бо не знав добре німецької мови. Таке трапилося й під час моєї промови: я подавав факти надужить польської адміністрації в Галичині, аж тут один колеґа викрикнув "Räuber-geschichten". Це викликало сміх у тих, що добре знають значення того слова – оповідання про розбійників, казки для дітей...

Чотири мої перші промови в парляменті я виголосив з написаного тексту, а пізніше додержувався системи посла проф. Масарика – на поодиноких аркушиках паперу я мав лише кличі, точки промови і за порядком їх обговорював. Коли в парляменті була справа про галицькі суди, до слова зголосилося багато послів. Тому на конференції клюбових голів вирішено призначити кожному клюбові, відповідно до його чисельности, певний час. Український клюб дістав усього 15 хвилин і я, один з наших промовців, мусів дуже спішитися. Пригадую, що дуже влучні "цвішенруфи" робили тоді посли д-р Євген Левицький, д-р Совкуп (чеський соціял-демократ) та інші.

Свою першу промову в парляменті я виголосив 22 липня 1907 року. На українську мову її переклав Іван Чупрей, мій постійний і вірний секретар, і вона вийшла окремою брошурою п.н. "Проч із шляхтою! Проч із її посіпаками!". В тій промові я старався здемаскувати польсько-шляхетську кліку, що панувала в Галичині, та її слуг, польських бюрократів, передовсім суддів і про-

курорів. З історії наводив факти знущань польських дідичів над українськими селянами на Поділлі за Збручем, про що пише у своїх спогадах граф Старжинський (їх помістив у 1907 році "Літературно-науковий вістник"). А як ставилися дідичі по цій стороні Збруча, я навів жахливий приклад: у селі Підгайчики під Коломиєю дідич Н.Лукашевич наказав роздягти догола свою служанку Софію Слутковську і побив її тростиною.

Я мусів наглядно показати, як виглядає на практиці галицько-польське судівництво, зокрема в політичних справах. Ось президент львівського апеляційного суду шляхтич Тхуржніцький висилає обіжники до своїх підвладних суддів перед розглядом політичних справ! Розповів я в тій промові про один знаменний факт переслідування "січовиків": перед Великоднем минулого року поцілувалися в церкві кілька "січовиків" із села Іспас Коломийського повіту, щоби за старим звичаєм перед Великодною сповіддю простити один одному гріхи. А що "січовики" мали на собі відзнаки товариства – малинові ленти через плечі, то звинувачено їх на підставі 303-го параграфу карного закону, мовляв, за образу признаної державою церкви... (В залі парляменту веселий настрій, чути оклики: "Слухайте! Слухайте!".) Засуджено тих "січовиків" до арешту від семи днів до одного місяця. ("Слухайте! Слухайте!".) Але найцікавіше, що при тій нагоді засуджено ще й двох інших селян, Онуфрія Семчишина і Костя Сидоренка, які тоді в церкві ні з ким не цілувалися. Судовий вирок першої інстанції затвердив Найвищий Судовий і Касаційний Трибунал у Відні, навіть

щодо двох згаданих селян, мотивуючи це так: "Жалобу неважности відкидається також і щодо обвинувачених селян Онуфрія Семчишина і Костя Сидоренка тому, що вони були в товаристві інших і мали намір також цілуватися! Отже вони мали намір поповнити такий самий проступок, як інші, діяли з ними в порозумінні і тому їх також треба вважати за винних".

В тій промові згадав я і про справу Николи Яцюка, який був одним з організаторів рільничого страйку. Засудили його на два місяці тюрми за те, що піддержував дух страйкарів, які боролися проти визискування їхньої праці дідичем, такими словами: "Не йдіть до роботи, доки не дійде до згоди! Чужі робітники мають дістати сьомий сніп, а свої шостий. Як же хтось піде до роботи ще перед згодою, має за кару заплатити чотири корони на церкву". Рішуче виступив я проти заміру намісника графа Потоцького, який хотів знищити мене за організування "Січей", отже влаштував великий політичний процес проти мене за образу цісарського маєстату – мовляв, я хотів стати руським королем! (Про це пишу ширше в іншому місці спогадів.) Я доказав безглуздя такого обвинувачення, розповів про фальшиві зізнання свідків та фальшиве цитування протоколу розправи предсідником суду Пржилуським. Рівночасно я подякував послові Сильвестрові і бувшому послові Василеві Яворському за інтерпеляції в тій справі. При тій нагоді я добре "врізав" міністрові судівництва д-рові Кляйну за те, що не відповідає на ті інтерпеляції і що досі не покликав виновників зловживань до відповідальности. "Не йдеться

мені про мою особисту кривду, – говорив я тоді, – бо що значать моїх вісім днів арешту супроти тих місяців і років тюрми, які мої браття, українські селяни, мусіли відпокутувати і ще тепер покутують через тенденційні вироки галицьких суддів, що значить мій арешт супроти тієї крови, пролятої через польську шляхту!".

Наступного дня, 23 липня 1907 року, промовляв у парляменті міністер судівництва д-р Кляйн, обороняючи галицькі суди і Найвищий Трибунал у Відні. Того дня я не був у парляменті, але у пресі читав про той виступ міністра. Другого ж дня на початку засідання зголосився я до слова і заявив: "У вчорашній відповіді на інтерпеляції і промови міністер судівництва д-р Кляйн сказав, що Найвищий Трибунал Справедливости вільний від критики послів. Ми є послами, яких вибрав народ на підставі загального голосування, отже не можемо дозволити на те, щоби міністер нас цензурував. Проти цього мусимо рішуче застерегтися. (У залі притакування.) Зовсім навпаки – якраз ми маємо критикувати і перевіряти дії не тільки якогось там повітового чи окружного суду, але також дії Найвищого Трибуналу, а навіть і самого міністра справедливости д-ра Кляйна. (Притакування.) І тому я думаю, це відповідатиме достойності цієї високої Палати, коли поставлю внесення, щоби над відповіддю пана міністра судівництва відкрити дебати". (Притакування, оклики "Славно!".) Я знав наперед, що моє внесення відкине ворожа нам більшість послів, але опозиційні партії користувалися такими внесеннями, щоби викривати різні зловживання.

Відомий норвезький письменник, гарячий оборонець української справи Б'єрнстьєрне Б'єрнсон, якому я післав свою промову, написав мені листа з такими словами:

"Дякую Вам сердечно за Вашу знамениту промову. Досі не читав я про ті відносини нічого ліпшого. Незабаром зможете знову дещо прочитати з-під мого пера – статтю "Мир і його приятелі" в часописах. З поважанням Б'єрнсон".

Мій перший виступ у парляменті був моїм великим моральним успіхом. Я був у дуже доброму настрої, як колись у 1887 році, по моїм першім правничім іспиті. Пригадую, як по тім іспиті брав я участь у мандрівці галицьких студентів (Золочів, Сасів, Підгірці, Підлисся) і поїхав з делеґатом із Великої України, студентом і поетом Володимиром Самійленком і галицьким студентом Евзевієм Черепашинським до мого батька в Будилів.

По моїй "дівочій" промові в парляменті я, моя жінка і посол тов. Микола Лагодинський вибралися в подорож до Венеції. Ми з Лагодинським користувалися в поїздці через Австрію своїми посольськими залізничними білетами, але за жінку я мусів платити. Їхали ми поспішним потягом через прекрасний Земерінґ, а дальше до Ішлю, вакаційного місця старого цісаря Франца-Йосифа, переплили озеро в Ґмунден, а відтак зубатою залізничкою аж на вершину Шафберґу, звідки бачили аж десять різних озер, зокрема й у Швайцарії. Вкінці ми опинилися в портовому місті Трієсті, де ввечері сіли на

пароплав, що мав завезти нас до Венеції, цариці Адріятичного моря. Спокійно переспавши ніч у кабінах, раненько вийшли на палубу пароплава і милувалися незвичайним краєвидом: вежі костелів Венеції наче виринали зі спокійного моря... Посиділи трохи в якійсь каварні на площі св.Марка у Венеції і давай оглядати по черзі тамошні палати і музеї! Про них дуже обширно розписався був при кінці тридцятих років у "Новій Зорі" д-р Осип Назарук. Але ми не мали часу все те оглянути. Треба б і кілька тижнів походити по тій Венеції, а перед тим ще й з її історією докладніше познайомитися. Та ж скільки то крови поллялося за те гарне, хоч і невелике місто! Було там немало крови й наших русинів-вояків, що мусіли служити в австрійській армії! Врешті, не битви під Маджентою і Сольферіно в 1859 році, в яких перемогли французи та п'ємонтці, але сім років пізніше битва під Кеніґрецом, яку виграли прусаки, допомогла Венеції повернутися до своєї батьківщини – соборної Італії. Невеличким пароплавом дісталися ми і на острів Лідо, відомий своїми пляжами. І знову вночі плили до Трієсту, звідки зробили прогульку до недалекого замку Мірамаре, колишньої палати архикнязя (ерцгерцоґа) Макса, брата цісаря Франца-Йосифа. Французький цісар Наполеон III хотів зробити того Макса цісарем Мехіко, і за намовою клерикальних кіл Мехіко виїхала делеґація до Макса з такою пропозицією. В палаті Мірамаре бачили ми картину: Макс приймає ту делеґацію... По великих ваганнях, зрікшись усяких прав на австрійський престол, Макс виїхав до Мехіко. Тим часом воно було республікою,

на чолі якої стояв президент Хуарес, чистокровний індіянин. Прийшло до кривавих боїв між прихильниками Макса та Хуареса. Перемогли республіканці, а Макса і двох його генералів розстріляли.

У Трієсті ми розійшлися з Лагодинським. Він виїхав просто до Галичини, а ми з жінкою по дорозі до Відня ще відвідали українця Будза, тоді начальника якоїсь залізничої станції в Країні чи Стирії. Його дружина Ірина була відомою перекладачкою українських пісень на німецьку мову. Пізніше Будз перенісся до столиці Сербії Беоґраду. Там він був наче українським амбасадором серед москвофільськи настроєних сербів.

Ірина Будз працювала переважно при "Ukrainische Rundschau" у Відні, що її видавав посол Василь Яворський, а редаґував д-р Володимир Кушнір. Цей дуже спритний журналіст жив по першій війні у Празі близько з відомим поетом Олександром Олесем.

Повернувшися з Венеції, ми застали в Коломиї приємну несподіванку – брошурку "Пам'ятка побіди – 14 мая 1907 року". Були в ній фотографії, моя, як посла, і Юри Соломійчука-Юзенчука, як мого заступника. А дальше – вірш Василя Урдейчука "Пісня побіди", як також дві мої січові пісні "Гей, там на горі "Січ" іде!.." і "Гей, Чорногора зраділа...".

"Пісня побіди" була така:

Засіяло сонце ясне у вівторок зрана,
Побідили радикали – вибрали гетьмана
Своїм послом, заступником – се діло побіди,
Нехай дальше лютий ворог на хлопах не їде!
Нехай знають вороженьки, що й в нас бідних сила,
Ми надію покладаєм на Батька Кирила.
Що він наших прав заступник ме нас боронити,
Тяжке горе із нас здойме, мемо легше жити.
Бо він один тільки думав о тій біді хлопській!
А хто це він? Гетьман "Січі" Кирило Трильовський!
Та казяться вороженьки, що й ми силу маєм,
Хто нас будить до просвіти, тому мандат даєм.
То ж ми, браття-радикали, добре ся тримаймо,
Одно діло довершили, тепер дальше дбаймо!

Цей повний наївної щиросги вірш взяв мене за серце, але й дещо прикро діткнув, бо я ніколи не робив якоїсь гетьманської пози, хоч Крайові Січові Збори у Львові 4 грудня 1912 року і вибрали мене генеральним отаманом Українського Січового Союзу. Ніколи не виступав я публічно з булавою, але зі звичайним гуцульським топірцем. А хоч на "Січових Святах" т.зв. наказний отаман виступав під час походу на коні з булавою, то це мало символічне значення для розбудження в народі козацьких традицій. Та невинна брошурка викликала ненависть до мене серед нашої інтеліґенції і навіть серед деяких радикалів. Бо й де ж таки – Кирило Трильовський претендує на гетьманську булаву!..

Коли у Відні в 1921 році я почав видавати журнал “Чорногора”, помістив у ньому гарний вірш Олеся “З гуцульських гір”. З тієї нагоди я писав:

“В Олесеві бачимо те дивне явище, як і в Хоткевичі та Коцюбинському, що син безкраїх степів найкраще і найглибше збагнув тайну високих гір. Той самий народ, одначе одна і друга його вітка жиє серед цілком іншої природи і тому вдача, характер їх цілком інші. Але лучить їх тайна поволока народньої душі, а це, що є їхнім вицвітом – поетичний геній легко відчує і зрозуміє тихі згуки струн, що бринять на другому кінці України. Патріотичного змісту вірші Олеся повні жару й одушевлення, так і б’ють в тебе полум’ям. І дивуєшся, звідки ця заплакана нація може здобутися на стільки вулканічного вогню, на такі могучі ерупції! Це ще її щастя, що може видати з себе таких Олесів, що роздувають гарячим подихом своєї душі ледве блимаючий вогник патріотичного одушевлення. Бо без ентузіязму нема посвяти і волі не здобудеш. Тому Олесь кличе в перші дні революції: “Зброю в руки! За мушкети! Будуть ще бої!” й одушевляється українським військом, що “мов з могили встало, загриміло в бубни, в сурмоньки заграло...”.

Під враженням хвилі займається душа Олеся і сипле іскри на всі боки. Так було і на всесвітньому конґресі Вільної думки у Празі у вересні 1920 року, коли він за кілька хвилин склав гарний вірш, що здивував делеґатів з усього світу геніяльним схопленням ідеї того конґресу.

Як і кожна людина, Олесь мав свої хиби, але його хворобливою пристрастю було зачасте потурання алькоголеві. Цим дуже турбувалися його приятелі, а на початку 1920 року, коли переважна частина еміґрації з Великої України жила ще у Відні, Дмитро Антонович з нагоди якоїсь наради там публічно напосівся на Олеся, взиваючи його шанувати своє здоров'я для добра народу. Всім нам, присутнім на тих сходинах, прикро було слухати ці слова правди на адресу Олеся, хоч у душі ми солідаризувалися з Антоновичем. Але Антоновичеві заклики не помогали, і, переїхавши до Чехо-Словаччини, Олесь і там продовжував свій наліг.

Вчора, 25 січня 1941 року, я і моя дружина мали дуже милого гостя – Івана Харука-Галайду зі Стецівки коло Снятина. Був це колись дуже активний "Січовик" і автор січових пісень, один з головних організаторів т.зв. Кирилової кирниці коло Будилова. Дуже начитана людина. В часі першої війни бував він на різних фронтах, знає кілька мов. З "Гайдамаків" Шевченка додав собі до прізвища "Галайду". Любить філологічно пояснювати назви різних місцевостей, чим зацікавив навіть наших учених з Академії Наук у Києві. Восени 1906 року він був одним з 18 делеґатів, які їздили зі мною до Відня, щоби перед центральним урядом оскаржити львівського намісника Потоцького за переслідування "Січей". "Галайда" прийшов до нас у старенькій свитині і, хоч сам не багатий, приніс на плечах 20 кілограмів кукурудзяної

муки, що дуже стали в пригоді в нашій матеріяльній ситуації.

Ми багато говорили про нашу спільну громадську працю, зокрема про славне "Січове Свято" у Снятині в 1912 році. Від нас він поспішив до музею "Гуцульщина" в Народньому Домі. Я просив його конче постарати для того музею солом'яний капелюх зі Стецівки, ориґінальний тим, що на його верху виступає "пупець".

І знову вертаюся думками "на вспять". У вересні 1907 року вибрався я до Праги на міжнародній конґрес "Свобідної думки". Був це один із найцікавіших конґресів, у яких я брав участь. Якраз Прага дуже надавалася до цього, бо тут найбільше прихильників мали соціялдемократи та народні соціялісти (але не типу партії Гітлера). Ці дві партії, як також молодочехи й аґрарники, вшановували Івана Гуса як свого героя. Хоч відомий національний мученик чехів Ян Гус і не дуже точно відповідав провідним ідеям конґресу, за своє опозиційне становище до Риму він був спалений на вогнищі в 1515 році, тому чехи глибоко шанували його пам'ять – звичайно, не католицькі клерикали. Власне, весь рух "Свобідної думки" був спрямований проти римськоватиканського клерикалізму. В конґресі взяли участь вільнодумці всіх европейських країв. Не маючи під рукою преси, не можу тепер, через багато років, пригадати всіх деталів того конґресу. Одначе добре тямлю, що між делеґатами були переважно чехи та гості з Німеччини. З

поляків визначну ролю грав там Анджей Нємоєвський, редактор варшавського часопису “Myśl niepodległa”, знаний і в польській белетристиці. З українців був тільки я, не пригадую собі когось із росіян. Зрештою, це легко зрозуміти, бо конґрес був звернений передусім проти Риму, а якщо в Росії і велася якась боротьба за свобідну думку в релігійній царині, то хіба лише проти православія і його Святійшого Синоду... Найвизначнішим делеґатом був еспанець Феррер, якого два роки пізніше розстріляв клерикальний еспанський уряд. Із німців найактивнішим на тім конґресі був мій парляментарний товариш Ернст Віктор Ценкер, посол з Відня, редактор і видавець тижневика “Die Wage”, автор різних брошур і книг. Організували той конґрес редакція “Вольне мишлєнки” (“Свобідної думки”) та визначний чеський політик, соціял-демократ Франтішек Совкуп. У добу державної самостійности Чехо-Словаччини Совкуп короткий час був міністром судівництва, відтак, аж до окупації Чехії німцями, президентом чехо-словацького сенату. Я був з ним у дружніх взаєминах, але вони попсувалися через політику чехів на Закарпатті. В 1934 році вислав я Совкупові обширний меморандум, в якому гостро виступив проти тої політики – підпирання чехами тамошніх москвофілів, які фактично були мадярофілами. Події на Закарпатті в 1938–1939 роках це наочно доказали. Одначе мої слушні закиди проти політики чехів на тій Срібній Землі були для Совкупа дуже прикрими, а то й незрозумілими. Відповідаючи мені, він твердив, що я вороже наставлений до чехо-словацької держави. У

відповідь я покликувався на факти, що ілюстрували поведінку чехо-словацької влади щодо українського населення на Закарпатті.

Франтішек Совкуп був дуже добрим і палким бесідником. Починав спокійним голосом, що відтак переходив на крешендо, а кінчався фортиссимо... В парляменті я належав до його пильних слухачів, а й він, в часі моєї промови, робив не раз влучні оклики. Совкуп був щиро відданий президентові Масарикові, але в дечому вони не погоджувалися. Ось наприклад у згаданому конґресі "Свобідної думки" 1907 року Масарик, тоді теж посол до парляменту, не брав участи. Якось по конґресі я стрінув його з дружиною в парку Кінського. Зговорилися ми м.і. про конґрес, і я спитався, чому він там не був. Масарик відповів: "Тому, що я все те цілком інакше собі уявляю". І справді, він у своїх писаннях признається, що вірить у Бога, але не в такого, якого представляють священики.

Учасником конґресу вільнодумців був також визначний учений д-р Людвік Вармунд, колишній професор університету за цісарської Австрії. Через інтриґи єпископів уряд усунув його з праці. Як же постала Чехо-Словацька Республіка, президент Масарик покликав його на катедру в німецькому університеті у Празі (був ще окремий чеський університет). Твір проф. Вармунда "Про целібат" я використовував у своїх статтях в українсько-американській пресі.

А що було найціннішим на згаданому конґресі – це публічна дискусія між вільнодумцями і представниками

католицького духовенства на тему "Є Бог чи нема Бога?". Заля збіжжевої біржі була битком набита, дискусія між визначними ученими від вільнодумців і католиків велася досить жваво. І хоч тривала вона від восьмої години вечора до пізньої ночі, їй не видно було кінця, так пристрасно промовляли обі сторони. Визначальну ролю в ній грав посол Ценкер з Відня, голова товариства реформи подружнього права. Його завданням було спопуляризувати таку реформу австрійського цивільного кодексу, щоб і в подружжях католиків були дозволені цілковиті розводи. Іншими словами, йшлося про те, щоб усунути законну перешкоду при укладенні нового шлюбу, якщо одна сторона попереднього подружжя була католицької релігії. Та законна перешкода була причиною нещастя сотень тисяч подруж, про які говорилося, що люди жиють разом "на віру"... Майже в цілому культурному світі (навіть у царській Росії) були можливі розводи, і лише в цісарській Австрії (а пізніше в Польщі) всякі старання зреформувати подружній закон розбивалися через завзятий опір німецьких, чеських та інших клерикалів-послів у парляменті.

В Українській Національній Раді (парляменті ЗУНР) в Станиславові вніс я в 1919 році, разом з товаришами селянсько-радикального клюбу, проєкт закону, що дозволяв би повний розвід (із законних причин) подружжя й усував перешкоди для нового подружжя з причин священичих чи чернечих обітів. Одначе через воєнні події цей законопроєкт не пройшов на порядок денний нарад нашого парляменту.

Коли по розпаді цісарства німецькі краї Австрії зорганізувалася в Австрійську Республіку, а формою держави був "Bundesstaat" (союзна держава), то давня цісарська столиця Відень стала за конституцією таким самим самостійним краєм, як Стирія, Каринтія, Тіроль і т.д. Отже, як самостійна провінція, Відень, що був у руках соціялдемократів, обходив той поганий подружній закон, і бурмістер Відня, як друга адміністративна інстанція, просто давав дозвіл на нове подружжя. Гострі протести клерикалів не могли нічого вдіяти.

Ще за цісарської Австрії мав я у Львові доповідь про реформу подружнього закону, а в 1921 році у Відні видав один зшиток "Бібліотеки Чорногори" – новелю Михайла Павлика "Ребенщукова Тетяна". У вступі до тієї новелі я вияснив ціле те питання і представив справу карного процесу проти Михайла Павлика за ту новелю. Іван Франко присвятив одну поезію тій Тетяні, яка, зрештою, як мені пояснила сестра Павлика Анна, називалася зовсім інакше.

1 лютого 1941 року. Дуже, дуже тяжко мені продовжувати ці спогади – не тільки через погане здоров'я, але й через мій душевний настрій, до якого причиняється ще й негода, велика сніговія. Та й не маю під рукою потрібних матеріялів. Але примушую себе пригадувати події, про які я вже писав, а все таки слід щось до них додавати. Отож варто згадати про знаменний виступ українських послів у парляменті у Відні з нагоди наглого внеску про

великі надужиття адміністраційних урядів у Галичині. Ми наперед знали, що урядова більшість в парляменті відкине наш внесок, тому заздалегідь приготовилися: як тільки президент палати послів Вайскірхнер оголосив, що внесок відкинуто, я став перед лавами моїх колеґ-послів, підніс руку і яких 20 дужих голосів гримнуло “Ще не вмерла Україна!”, а відтак “Не пора, не пора, не пора москалеві й ляхові служить”. Враження було справді незвичайне. Та прекрасна парляментарна заля, з мармурованими постаментами старогрецьких державних мужів, хоч і чула вже великі крики і свисти в 1907 році, звернені проти прем’єр-міністра Бадені й міністра Абрагамовича, але такого хору ще не чула. Інші посли остовпіли, журналісти повихилялися зі своєї льожі, а публіка на ґалерії почала роздивлятися нас у льорнети, наче яких артистів. Представники уряду зрозуміли, що так легко з тими українськими послами, яких народ вибрав загальним голосуванням, не піде, як було колись із різними митрополичими кандидатами або з такими сиротами-патріотами, як д-р Яросевич, о.Данило Танячкевич, д-р Окуневський. Тоді, в 1907 році, прем’єр-міністер Бек поважно злякався, припускаючи, що українські посли візьмуться до ще гострішої обструкції. Почав, отже, переговорювати з нашими провідниками, обіцяючи їм різні полегші в Галичині, м.і. двох нових українських професорів у Львівському університеті. Та вийшло так, що всевладний пан в Галичині, намісник граф Потоцький, хоч формально й підлеглий Бекові, нічого не виконав з тих його обіцянок, не допустив, зокрема, й до приз-

начення згаданих професорів. Бек обіцяв українському клюбові справедливе переведення виборів до галицького сойму, без відомих шахрайств, але Потоцький з цього сміявся, а листи Бека в таких справах зовсім іґнорував. І вибори до сойму Потоцький перевів по-свойому. Переговорюючи з нашими послами, Бек багато чого понаобіцював, а наші провідники у відповідь зобов'язалися, що до осінньої сесії парляменту в 1908 році не робитимуть обструкції і не ставитимуть якихсь перешкод для нормальних нарад парляменту. Як самовпевнено поводився намісник Потоцький, хай послужить ілюстрацією такий факт: по розмовах наших провідників з прем'єр-міністром Беком Потоцький запросив їх до себе і сказав: "Мої панове! Ви не туди звернулися, коли говорите про якісь концесії! Бек не має що тут говорити! Ви мусите говорити зі мною і з "Колом польським!"" (тобто з клюбом польських послів). Треба знати, що така бундючна самовпевненість Потоцького була основана на глибшій причині: був він незаконним сином цісаря Франца-Йосифа з гарною польською графинею! А поляки вміли підсувати своїх красунь там, де йшлося про їхні національні інтереси. Мої "Січі" Потоцький ненавидів. Поляки, чехи і хорвати мали "Соколів". Саме слово Січ було нестерпне для вух польського графа. Коли делегація "Січей" якогось повіту одного разу з'явилася в нього, щоб у своїй наївності поскаржитися на повітового старосту, Потоцький заявив: "Zakładajcie sobie "Sokoły", tylko nie te "Sicze"!"[1].

[1] "Засновуйте собі "Соколи", тільки не ті "Січі"!" (*польськ.*).

Взаємини між “Січами” й “Соколами” були спершу приязні, і на Січові Свята в Коломиї 28 червня 1902 (чи 1903) року приїхали два делеґати “Сокола-Батька” зі Львова Альфред Будзиновський та інж. Ярослав Вінцковський. Цей останній був композитором і під псевдом Ярославченко видавав свої твори у видавництві “Торбанчик”. Широко відомим був його марш “Соколи! Соколи! Ставаймо в ряди!”. В 1905 році він скомпонував баритонове сольо до слів Василя Пачовського «Січ” іде з Чорногори!”. На Січове Свято в Коломиї 31 травня 1909 року, у 200-ті роковини битви під Полтавою, приїхали зі Львова чотири делеґати “Сокола-Батька”. Одначе відтоді, як головою “Сокола-Батька” став проф. Іван Боберський, січово-сокільські взаємини почали рватися. А втім, до цього йшло силою самих обставин: назва “Сокіл” була чужа нашому народові і пригадувала йому польського “Сокола”, члени якого ненавиділи українців, а до того ж наш “Сокіл”, як і польський, стояв під клерикальним впливом – а “Січі” просто електризували наш народ, пригадуючи йому славну минувшину. Крім того, “Січі” вчили народ не тільки національної, але й особистої самопошани. Мали вони, отже, зовсім світський характер, що виявлялося не тільки в тому, що священики не могли були бути членами “Січі”, але й не було ніякого посвячення січових прапорів чи якоїсь іншої участи священика в діяльності “Січі”.

12 квітня 1908 року нагло вбіг до мене в Коломиї дуже схвильований правник Мелітон Твердохліб (пізніше визначний організатор “Січей” у Калуському повіті), повідомляючи, що студент університету Мирослав Січинський застрілив у Львові намісника графа Андрія Потоцького. Всі знали, що Потоцький толерував усякі безправства польської адміністрації в Галичині, а зокрема останні криваві вибори до сойму, і що за такі злочини центральна влада у Відні не притягне його до відповідальности. І коли чаша терпінь переллялася, то найшовся месник за кривди свого народу. Вістка, яку приніс Твердохліб, мене дуже зворушила, але й порадувала так, що я з ним поцілувався.

Стріли у Львові сколихнули всім нашим громадянством, видно було загальне схвалення вчинку Січинського. Бували випадки, коли люди необережно висловлювали те схвалення, за що їх карали австро-польські суди (параграф 305 карного закону). Галицька влада побоювалася якихсь революційних настроїв серед українців, натомість польські шовіністи скаженіли у своїй люті і погрожували пімстою. Я теж діставав анонімні листи з погрозами. Нібито заради успокоєння розбурханих хвиль митр. А.Шептицький оголосив в українських і польських часописах, що у Велику П’ятницю, 24 квітня 1908 року, буде говорити про вчинок Січинського у проповіді на катедрі св.Юрія у Львові. Очевидно, що силою свого становища як митрополита греко-католицької церкви, мусів він представляти намісника Потоцького як доброго

християнина та успокоювати розбурхані настрої, остерігаючи своїх вірних від звеличування вчинку Мирослава Січинського.

Стріли у Львові мали широкий відгомін у світі, зокрема в цілій Австрії. Преса багато писала про те, як таке могло статися, отже й висвітлювала в загальному політичні відносини в Галичині. 22 травня 1908 року я мав промову в парляменті, в якій м.і. говорив: "Пансько-володарські примхи в Галичині задержала польська шляхта навіть по втраті польської державної незалежности, а польська бюрократія наслідує її, назвавшись "вшехпольською" демократичною партією. Це якийсь особливий демократизм, коли при виборах підпирають завзятих реакціонерів і закам'янілих шляхтичів, як наприклад пана "лицаря" Мойсу, що своє обрання завдячує найбільшим виборчим шахрайствам. Варто кинути світло на його поведінку щодо селян: перед делеґатами, що приходять до нього як до маршала повіту, залагоджує свою малу потребу, якщо говорить з ними надворі... Вшехпольські демократи злучилися б і з чортом, щоби лише могти український народ пригнічувати, його знищити і таким чином, на їх думку, наблизитися до здійснення їхньої мрії – самостійної Польщі "od morza do morza"... Так, отже, в порозумінні проповідника вшехполяків проф. Ґломбінського з намісником Потоцьким, завдяки виборчим шахрайствам, українці, замість належних їм 46 мандатів до сойму, здобули заледве 21 мандат!". Дальше навів я приклади тих шахрайств при виборах, за що всім прокурорам і надпрокуророві в Галичині не може ніщо статися, бо вони безпосередньо

підпорядковані намісникові графові Потоцькому. Його формальна присяга перед цісарем його не зобов'язує! Потоцький враз із президентом вищого крайового суду Тхуржніцьким зорганізував головні політичні процеси – проти о.Данила Танячкевича, о.Петровського й українських студентів. За намовою Потоцького Тхуржніцький видав спеціяльний обіжник до суддів, на підставі якого винесено майже однакові вироки у всіх справах, пов'язаних з рухом за виборчу реформу, і замкнено до тюрми понад сто українських студентів лише тому, що вони домагалися власного університету у Львові. Намісник Потоцький наказав розв'язувати десятки "Січей" і тисячі "січовиків" карати тільки за те, що носили свої січові відзнаки! А прецінь ті товариства не мають політичного характеру!

В тій промові дав я доброго прочухана послові графові Войкові Дзєдушицькому і пригадав йому його шляхетський вибрик, коли у віденській каварні він копнув кельнерові черево.

Про атентат Січинського я говорив так:

"Мої панове! Я свято переконаний в тому, що вистріл Січинського врятував життя не одному галицькому старості й не одному виборчому шахраєві. Січинський знав, що підвладні графа Потоцького не мали би відваги до надужить на українському народі, якби сам Потоцький не дозволяв на це, або якби був просто не доручив робити ті лайдацтва. Січинський аж надто добре знав, що всякі скарги різних депутацій до Потоцького не матимуть успіху. Тому він хотів пімститися за всі ті кривди, що їх учинив Потоцький нашому народові".

Навівши факт, що всі люди, з якими я говорив про вчинок Січинського, його схвалювали, я говорив дальше:

“Під час Великодніх свят був я в одного приятеля-селянина, до якого зійшлося чимало людей. Зайшла мова і про вчинок Січинського. Тоді один старий селянин сказав менш-більш таке: “Благородний хлопець той Січинський, що пожертвував себе за нас, нещасних селян! Пімстився за всі наші кривди, що їх чинили польські пани й урядовці. Його вчинок повинен би бути осторогою для других наших гнобителів, що вже час зійти з дороги безправства. Ми ще діждемо, аж та банда старостів і комісарів, суддів і всяких урядовців направить свої блуди і гріхи. Отже, й міністри у Відні вступляться за нами і притягнуть до відповідальности бодай найбільших виборчих шахраїв. Може, й віденський парлямент, що хоче себе називати народним, поможе нам своїм рішучим виступом. Розуміється, що ми не можемо потішатися надіями, але мусимо й дальше організовуватися, щоби на всякий випадок бути одною громадою. Якщо, одначе, наших гнобителів не покарають, а новий намісник вестиме і далі політику графа Потоцького, то мусимо взятися за самооборону. Не зразу револьверами, як Січинський, ми застосуємо вперед лагідніші кари. Дорогі браття! Які то люди сидять по тюрмах в Галичині? Це переважно селяни, що попали туди за бійку між собою. Не б’є наш селянин шляхтича, що шахрайствами здобув посольський мандат, не б’є він урядовця, що помагав тому шляхтичеві й не раз бив селянина по лиці. Ні! Один селянин побив другого за якесь гостре слово або за якусь дрібну шкоду, що зробила йому сусідова

курка. На жаль, такі слова, як "Мій кримінал, а його смерть!" сталися чимсь звичайним в устах наших селян. Одначе треба розумно діяти: якщо хтось готовий і в кримінали сидіти, то хай це буде як пімста за кривду своїх братів. Не вимагаю ні від кого, щоби такому шляхтичеві чи його посіпаці зараз ноги поламати, вистачить набити морду. Розуміється, що такого драба не можна бити тоді, як він у старостві урядує, бо тоді жандарми, що його охороняють, могли б тебе на місці убити. Зажди іншої нагоди, як ось стрінеш такого панка на ринку, де є багато людей. Тоді, під приводом, що став тобі на ногу, дай йому в лице, але так по-хлопськи! Якщо тебе запитають, чому ти так зробив, то не кажи, що це за виборчі шахрайства, але за те, що став тобі на ногу... Навіть якщо за твій вчинок мусів би ти відсидіти в арешті, зате про такого панка напишуть в газетах і перенесуть його кудись інде, де чекає його те саме, коли не виправиться. В цей спосіб зможемо, дорогі браття, добре навчити всяких урядовців і панських посіпак і їм відхочеться ламати закони. Якщо б і така наука не помагала, то треба уважати, як такий панок повертається пізно вночі додому і тоді його так збити, що мусить собі пригадати про свої обов'язки щодо селян".

Так говорив старий дідок. До таких висновків доходить наш народ, заляканий "панами". Він терпеливий, але і його терпеливість кінчається. Лише розпука, цілковита безвиглядність всякої законної боротьби може зробити такі висновки і логічно вести до тероризму".

Ось так говорив я в австрійському парляменті 22 травня 1908 року, але тепер, 7 лютого 1941 року, по майже

33 роках, я мушу заявити ось що: правда, що по атентаті на графа Потоцького я говорив з багатьма селянами, які були просто захоплені вчинком Мирослава Січинського, але жаден з тих селян не сказав мені чогось такого, як я навів у своїй промові. Все те було моєю заплянованою вигадкою і мало терористичний характер. Я хотів добре налякати наших старостів і їхніх урядових помічників. Це мені повністю вдалося, ще й тому, що ту свою промову порозсилав я всім старостам і урядникам. Видно, вони таки налякалися – моє поновне обрання на посла до парляменту у Відні в 1911 році і до крайового сойму у Львові в 1913 році перейшло легше і при менших надужиттях, як це було під час виборів до парляменту в 1907 році. Очевидно, що вчинок Січинського взагалі мусів здержати розбійницький розмах польських шляхтичів і польської адміністрації в цілій східній Галичині.

Розуміється, що моя парляментарна промова мала відповідний вплив і на наступника Потоцького, проф. Михайла Бобржинського. При зустрічі зі мною він сказав: "Ale co to pan poseł w tym swoim przemówieniu nagadał po śmierci grafa Potockiego i jakie mogą być skutki tego?"[1]. На це я відповів, що добре обдумав усі ті наслідки і що й він сам, якщо глибше застановиться над цею справою, побачить, що для нас іншого виходу нема. І справді, за посередництвом посла д-ра Євгена Олесницького, я стрінувся незабаром з намісником Бобржинським у справі "Січей". Прийшло до порозуміння: "січовики" могли

[1] "А що це ви, пане посол, у тій своїй промові згадали про смерть графа Потоцького і які вона може мати наслідки?" (*польськ.*).

свобідно носити свої членські відзнаки – ленти, але я мусів обіцяти, що ті "січовики", які є членами громадських установ, не будуть появлятися у січових лентах на засіданнях громадської ради.

Тут мушу вернутися до взаємин між "Січами" й "Соколами": фактом було, що в селах, в яких уже давно були "Соколи", зверталися до мене за статутами "Січей". Централя "Сокола-Батька" у Львові зорієнтувалася, що як так і дальше піде, то "Соколи" залишаться лише по містах. Тому почала організовувати свої "Січі", до яких могли належати й священики. Треба виразно замітити, що доки жив Потоцький, не було навіть спроб сокільської централі засновувати свої "Січі", це сталося аж два роки по його смерті, тобто 1910 року. Нічого дивного, що розгорілася боротьба між одними й другими "Січами". Аналогічно виглядало і з товариствами "Українські Січові Стрільці", що належали до Українського Січового Союзу і діяли за статутом, який я подав Бобржинському. "Сокіл-Батько" також почав засновувати стрілецькі секції, очевидно з доступом до них священиків. Але й тут виникали відмінності, наприклад у мундирах: шапка "сокільських" стрільців була своїм кроєм подібна до шапки англійських вояків, натомість Українські Січові Стрільці носили т.зв. мазепинку, з викроєм спереду й округлої форми. Це була ідея Дмитра Катамая, керівника стрілецької секції при Українському Січовому Союзі, і та шапка прийнялася і в Леґіоні УСС. Треба пригадати, що вже в

часі здвигу "Січей" і "Соколів" у червні 1914 року у Львові на площі розвинулася розстрільна Українських Січових Стрільців з Борислава, під командою Клима Ґутковського, власне в тих мазепинках, що їх жартівливо звали "катамаївками".

Наводжу дальше слова моєї промови в парляменті 22 травня 1908 року: "Смерть графа Потоцького – це лише звичайний наслідок убивств і виборчих рабунків, що їх він організував. А що українське населення східньої Галичини все це дуже добре розуміє, то і вчинок Січинського прийняло воно з загальним піднесенням. (Польський посол Малаховський: "На жаль!".) З того можете зрозуміти, як наш народ роздражнений, бо народ не є охочий до вбивства, але ви довели його до того. Митр. Шептицький у своїй проповіді в церкві св.Юра у Львові остерігав українців від звеличування вчинку Січинського. (Посол Малаховський: "Зовсім слушно! На те він і єпископ!".) А чи так чинили й польські єпископи, як Потоцький казав мордувати українських селян і рабували їм їхнє виборче право?!

Зараз по атентаті Січинського помістив я у віденськім часописі "Die Zeit" статтю про положення у східній Галичині, в якій вияснив ріжницю між переслідуваннями українців поляками та поляків пруським урядом. Полягає вона в тому, що в Прусії просто видають закони проти поляків і опісля їх виконують. У Галичині діється навпаки: австрійських законів – зрештою досить можливих – надуживають польські урядовці супроти українців. Тоді польські газети затрубили, що я вихваляю поведінку

прусаків. Мої спростування нічого не помогли, польська преса, навіть соціял-демократична газета “Głos”, твердили своє далі. Українці не тільки вносили протести проти всяких надужить польських урядників, але ще в 1895 році вислали 221 чоловіка в депутації до цісаря, щоби поскаржитися йому на відносини у Східній Галичині. З того числа допущено перед цісаря лише чотирьох інтеліґентів і двох селян, які 16 грудня 1895 року вручили йому пам’ятного листа. Тим делеґатам обіцяли, що подані зауваження будуть розслідувані, але на тому й скінчилося – ніякого слідства не переведено. А саму ту делеґацію прийнято холодно й названо коштовною і недоцільною демонстрацією. Цісар відправив її неласкавими словами: “Adieu, meine Herren!”.

Під час прийняття делеґатів з нагоди засідань спільної австро-угорської делеґації для закордонних, фінансових і військових справ цісар похвалив графа Потоцького за спокійно переведені вибори. Вже тоді ті слова причинилися до вироку смерти галицькому намісникові. Панове! Ми не є за терор, але вимагаємо від покликаних чинників допомогти нашому народові здобути належне йому право. Виглядає, що на найвищому становищі, де від часів Земялковського на нас систематично зводять наклепи, ми не маємо чого шукати. Наші міністри – це лише виконавчі органи шляхетської банди в Галичині. Тому ми звертаємося до народнього парляменту, що є не тільки законодатним тілом, але й найвищою інстанцією, що наглядає за виконанням законів. Український народ вже вичерпав усі засоби, щоби звернути увагу на його

кривди. Не думаю, що в Галичині треба наново братися до револьверів, щоби аж у такий спосіб звернути увагу на ненормальні відносини. Покажіть, панове, що ви, як члени першого австрійського народнього парляменту, схочете боронити прав нашого народу, і голосуйте за негайний розгляд нашого внеску".

Як можна було сподіватися, парлямент відкинув наш внесок. Але все таки українські посли використали нагоду, щоби здемаскувати перед світом наших ворогів. Згадану промову я, завдяки одному неукраїнцеві, видав окремою брошурою.

У парляментарній промові 24 червня 1908 року мусів я таврувати формально австрійське, а насправді польське судівництво в Галичині: шляхетський дух в тому судівництві проявляється вже у зверхній поведінці суддів супроти наших селян – чи до молодого, чи до старого селянина такий суддя відзивається словом "ти". Знаю одного радника окружного суду, який ще й тепер на службі й під час свого урядування ганебно поводиться з селянами. Такі слова, як "ти, злодію, худобо, голото, негіднику" є в нього чимсь звичайним. У судових процесах велику роль грали тоді в Галичині так звані "кивки згори", а майстром у цьому був президент вищого крайового суду у Львові Тхуржніцький, котрий діяв у порозумінні з Потоцьким. Яскравим прикладом такого "кивка згори" була ось яка подія: начальник повітового суду в Жабйому на Гуцульщині Копистянський викрив велику розтрату, що її допустився на шкоду громадського маєтку тамошній війт Попівчук разом з громадським писарем Колінським.

Обом їм грозив кримінал. Та ось незабаром начальник суду дістав з пошти пакунок, а в ньому – револьвер, і крім того власноручно написаний лист Тхуржніцького, в якому цей пан доручає Копистянському вручити цей револьвер приятелеві Попівчукові! Чи можна собі представити ліпшого "кивка згори"?! Або такий випадок: прокурор Ковальський не хотів внести обвинувачення проти лікаря Рошка, який старався підкупити майора в комісії набору рекрутів – тільки тому, що той лікар належав до зграї виборчих шахраїв!

4 березня 1941 року. Ніхто не знає, як тяжко доводиться мені писати ці спогади – і сильні невралгічні болі в лівому боці, і дошкульно відчуваю брак старої преси, з якої я міг би докладніше пригадувати давні події.

У березні 1909 року австрійський уряд дуже настоював на тому, щоби парлямент чим скорше ухвалив два законопроєкти: набір новобранців до війська й удержавлення чеських залізниць. Перший законопроєкт був дуже важливий тому, що грозила війна з Сербією, а другий через уже затягнені урядом зобов'язання. Отже міністрам хотілося мати готовими ті закони до 31 березня. Це була знаменита нагода для українських послів гостро виступити проти уряду, щоби щось корисного зискати для нашого народу. Не те, що вже голосна обструкція, але хоч би кілька наглих внесків могли змусити тодішнього міністра-президента

Бінерта рахуватися з домаганнями українських послів. Одначе завдяки впливові Василька на провідників наших народовецьких послів ми випустили з рук цю пригожу для нас хвилю. А бувало часом і таке, що галицькі посли ішли в один бік, а буковинські в другий. Наприклад, під час голосування у справі набору новобранців у 1908 році сам Василько голосував про око разом з галицько-українськими послами, але своїм товаришам-послам з Буковини казав вийти з залі нарад парляменту і таким чином врятував прем'єр-міністра Бека від падіння.

У спогадах міністра д-ра Білінського читаємо, що його обурили поступки, які обіцяв українцям прем'єр-міністер Бек, і та обставина, що при такій нагоді не взято і від українців якогось "реваншу". Колишній намісник цісаря (по смерті Потоцького) д-р Бобржинський пише у книжці "Нарис історії Польщі" м.і. таке: "Русини-народовці стали, ідучи за прикладом поляків, при цісарі, але грозили обструкцією, якщо їхні скарги на польську адміністрацію в Галичині і їхні національні бажання не будуть задоволені. Уряд боявся обструкції, а намісник Потоцький думав, що успокоєння русинів є передовсім його завданням. Переговори, які він нав'язав з руськими послами у Відні за посередництвом міністра Бека, довели 20 листопада 1907 року до письмової угоди".

В тій угоді українські посли зреклися обструкції, а за це уряд зобов'язався розслідувати їхні скарги та задовольнити домагання про відкриття нових середніх шкіл, концесію на заснування гіпотечного банку, збільшення дотації на товариство "Просвіта", розширення прав

української мови і заснування ще двох катедр у львівському університеті. По довшій дискусії, в якій брав участь і намісник Потоцький, цю угоду прийняв клюб польських послів “Коло Польське”, а клюб українських послів зобов'язався не перешкоджати в нарадах парляменту аж до осінної сесії 1908 року.

Тим часом прийшли вибори до галицького сойму, під час яких із вини Потоцького були великі шахрайства й навіть убивства і тому настрій в українському парляментарному клюбі став дуже бойовий. Одним з послів, що найкраще вміли орієнтуватися в політичній ситуації, був д-р Євген Левицький. На засіданні клюбу 8 квітня 1908 року він доказував, що з уваги на події в Галичині нам не можна бути мирно настроєними щодо центрального уряду: наглими внесками маємо примусити його до негайних поступок на користь нашого народу. Дискусія між українськими послами була дуже завзята, дійшло аж до того, що Василько визвав Старуха на поєдинок. Лівіше настроєні народовці і радикали переголосували буковинців і їх галицьких прихильників. Рішено, що на другий день поставимо 50 наглих внесків. Але Василько зараз попередив прем'єр-міністра Бека, і той ще вночі мав таємні розмови з Васильком, Романчуком, Костем Левицьким та о.Войнаровським. Ясна річ, загал клюбу нічого не знав про ті наради і вранці 9 квітня зійшовся до клюбової залі з готовими внесками. Та ось голова клюбу Романчук оголошує, що Бек просить весь клюб на одинадцяту годину до своєї міністеріяльної канцелярії. Коли всі члени клюбу з'явилися, Бек у довгій промові

старався успокоїти послів за вибори в Галичині. Та це йому не зовсім вдалося, більшість послів була вороже наставлена до тих солодких слів прем'єра. Тільки ми вернулися до своєї клюбової залі, як посол проф. Дністрянський кликнув: "Панове! Я голодний! Ходімо на обід, а пополудні можемо прецінь те саме ухвалити, що тепер хочемо!". Ту обідову перерву використав Василько, перетягнув декого на свою сторону, а Костя Левицького вибрав як головного речника в капітуляції. Навіть д-р Євген Левицький, головне опертя опозиції, не опонував Костеві. Нашої обструкції в парляменті не було, а Бек дав концесію на заснування гіпотечного банку аж 1 квітня 1910 року. Директором банку став д-р Лесь Кульчицький, права рука посла о. Войнаровського.

У промові в парляменті 15 березня 1909 року я гостро засудив поведінку з новобранцями до війська, як і практику жандармів у Галичині. Наприклад: у 24-му полку піхоти, що стояв тоді у Відні і складався переважно з наших гуцулів, 25 жовтня 1908 року капрал Кокорлян наказав новобранцеві Ількові Дронюкові лягти на землю, щоби інші новобранці, на наказ того капрала, скакали йому на плечі... Вояк занедужав, але коли зголосився до рапорту у командира підрозділу Ґрунтея, той не хотів до цього допустити.

"Панове! – говорив я тоді. – Ми вже чули про такі випадки в царсько-російських тюрмах, але це діється в австрійському війську, і вже давно час покінчити з тими знущаннями. Такий вояк відчуває кривду і не криється з нею перед своєю родиною і приятелями. Чи така пове-

дінка з вояками може викликати в них бажання боротися за державу? Це діється у хвилі, коли Австрія знає, що Росія зібрала на кордоні великі сили свого війська. Або такий факт: на Гуцульщину приїхав з Великої України маляр Северин, щоби малювати тамошні типи і краєвиди. Хоч Северин подав жандармам свої документи, та все таки примусили його у тріскучі морози з'явитися у старостві в Косові, сорок кілометрів від села, в якому проживав. Чи таке може викликувати прихильні до Австрії настрої серед українців Росії? Військо використовується також під час виборів, тобто правиборів, як це було в селі Рожнів Снятинського повіту, щоби таким чином залякувати людей. Отже й сам вояк мусів бачити, що його надуживають на шкоду його народу, власне, щоби влегшувати виборчі шахрайства. Питаюся: чи такий вояк буде прихильно наставлений до оборони держави?

Правда, військова управа старається дещо усувати з тих зловживань: в наслідок моєї торішньої інтерпеляції, що торкалася відносин в 36-му полку крайової оборони, військові судді переслухували також людей із села, щоби з пороблених закидів мати правдивий образ. Натомість у 24-му полку було інакше. Покликано людей перед майора свідчити, але вони, перед тим налякані підстаршинами, всього відреклися. Тому я покликуюся на мою інтерпеляцію 10 липня минулого року і жадаю, щоби також і при 24-му полку піхоти розслідування переводилося так само, як це було при 36-му полку крайової оборони. Бо тільки тоді, як вояків заприсягнуть військові судді, можна буде дізнатися правди. Ми жадаємо, –

говорив я, – щоби з вояками не тільки добре, людяно поводилися, але щоби вони також мали нагоду ще й чогось навчитися, наприклад читати і писати. Філія Українського Педагогічного Товариства в Коломиї просила в команди 36-го полку крайової оборони дозволу заснувати курс для неграмотних вояків, але їй відмовили. (Посол Старух: "Але польські товариства мають таких учителів!".)

Староства в Галичині не дозволяють нашим селянам мати т.зв. вафенпас, тобто дозвіл на вогнепальну зброю для охорони свого майна перед дичиною. Ось у частині великого села Жаб'є, що зветься "Криве поле", вовки роздерли вісімдесят дев'ять овець! Як же ж якийсь гуцул і дістане "вафенпас", то, як правильно завважив один з наших послів, є це властиво свідоцтвом неморальности такої людини. В нас кажуть, що такої панської ласки міг діждатися лише хрунь, значить зрадник, панський підлизувач. У віденському часописі "Die Zeit" наш славний письменник Іван Франко помістив статтю п.н. "Свинська конституція", в якій доказує, що в Галичині свиня має більше право, заґарантоване конституцією, як український селянин".

Частиною моєї промови, в якій я говорив про скандальну поведінку австро-угорського війська в часі окупації Боснії і Герцеґовіни ще в 1878 році, дуже обурився міністер крайової оборони генерал Ґеорґі. Тим часом мої слова були тільки пригадкою з історії, коли сербська преса ще перед тридцятьма роками писала про звірства окупаційної армії. Цей уступ моєї промови викликав в

українському клюбі великий заколот. Найбільше лютував Василько. Зараз наступного дня вбіг він до нашого клюбу і зажадав, щоби мене виключити з нього. Мусів і Василько прочитати у віденському щоденнику "Neue freie Presse" моє вияснення, що буду виступати проти всяких звірств та знущань і тоді, як їх будуть допускатися вояки-українці.

Ось до цеї моєї заяви вчепився Василько і поставив внесення виключити посла д-ра Трильовського з українського клюбу. Почалися наради, а посол Трильовський заявив Васильковi і його однодумцям, що вони діють як посіпаки міністра закордонних справ Еренталя і під впливом польсько-шляхетської газети "Czas", котра писала, що доки в українському клюбі засідають такі люди, як Трильовський, не можна вірити в добру волю того клюбу.

По обідовій перерві хотіли деякі посли поставити внесення оголосити у пресі нагану послові Трильовському, але радикальні посли заявили, що клюб не має на те найменшого права і що зрештою посол Трильовський сам виступить з клюбу.

Так я і зробив, бо переконався, що мені не по дорозі з тими, які перед виборами обіцяли народові гостру боротьбу в парляменті за його права, але підпали під цілковитий вплив Василька, що завжди був оборонцем кожного уряду у Відні, а не свого народу.

В "Ділі" виступив проти мене також посол Вячеслав Будзиновський, очевидно, за ініціятивою своїх партійних товаришів з націонал-демократичної партії. Така нагінка на мене якраз зі сторони Будзиновського прикро мене

діткнула, бо ж він з деяких причин повинен був почувати до мене особисту вдячність. Як би там не було, посол Будзиновський мав перед народом заслуги – за свою боротьбу проти польської шляхти. Велика шкода, що його брошуру "Йшли діди на муки..." не поширено між нашим селянством так, як це належало б.

Уряд цісарсько-королівської Галичини був цілком у руках поляків, які з ворожости до українського національного руху підтримували м.і. наших русофілів. Діялося це й тоді, як між Австро-Угорщиною і Росією панувало велике політичне напруження. А що центральний уряд у Відні, через окозамилювання польських послів, не орієнтувався в галицьких відносинах, то я в 1910 році написав відповідний меморандум про ситуацію в Галичині і вручив його особисто міністрові закордонних справ графові Еренталеві. Хоч я не дістав від нього безпосередньої відповіді, але пізніше довідався, що він висловився про той меморандум так: "Dr. Tryliowski hat eigentlich Recht gehabt!"[1].

Одним з помітних явищ нашої боротьби з поляками була голосна справа українських написів на залізничих квитках всіх тих залізничих станцій, що лежали на території східньої Галичини. Йшлося про те, щоби і в цьому випадку кожний чужинець, а зокрема поляк, з таких українських написів відразу зрозумів, що цей край належить нашому народові. То була завзята боротьба з польськими шовіністами, які завжди твердили, що і східня

---

[1] *"Д-р Трильовський, власне, мав слушність!"* (нім.).

Галичина є польською територією. Ми перемогли, і на білетах, крім польських, були й українські написи.

Подібна справа була також з написами на будинках залізничих станцій. Дивна річ – коли в решті східньої Галичини були й українські назви, то на тих лініях, що вели з Росії через Галичину до західньої Європи, їх не було! Очевидно, що так діяла польська верхівка дирекції залізниць у Львові. Тому я і в цій справі зробив у парляменті відповідну інтерпеляцію до міністерства залізниць, але до вибуху війни не одержав відповіді, а як аж у 1917 році почалися парляментарні наради, на черзі дня були важливіші справи.

Мою промову в парляменті дня 15 березня 1909 року переклав на українську мову мій незвичайно працьовитий секретар Іван Чупрей, і я видав її окремою брошурою. По якомусь часі один мій прихильник з недалекого від Коломиї містечка Печеніжина сказав до мене: “Все те, що Ви, пане посол, сказали у своїй промові, – чиста правда!” і розказував, як наочний свідок, про звірства австро-угорських вояків під час окупації Боснії і Герцеґовіни.

Весною 1909 року парлямент мав ухвалити закон про боротьбу з пошестями між худобою, що накладав високі кари на селян, які не додержувалися різних дезинфекційних приписів. А найгірше було те, що вирішування тих провин передавано повітовим староствам, тобто жандармам, і то без переслухання обвинуваченого і свідків на його користь. Можна собі уявити надужиття галицьких жандармів! Тому посол від націонал-демократичної партії Тимотей Старух (сам колишній

жандарм) виголосив у парляменті гостру промову проти того закону. Одначе більшість послів таки ухвалила його, знизивши найвищу кару на обвинуваченого з тисячі на шістсот корон. Знаменна річ, що промову посла Старуха не хотіла помістити наша націонал-демократична преса. Правдоподібно тому, що був він послом з тої самої виборчої округи, що й д-р Кость Левицький, отже, щоби не шкодити Левицькому в його популярності серед виборців. Зате я помістив її у “Хлопській правді” в Коломиї.

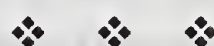
18 травня 1941 року. В тому часі мусів я вести завзяту боротьбу в обороні селян з Космача, Прокуряви, Шешор, Пістиня, Микитинець та Іспаса проти фірми “Шебсель і Саффін” зі Станиславова. Йшлося про те, що ця фірма, торгуючи деревом, сплавляла його неурегульованою річкою Пістинкою і в часі повені величезні стоси дерева вдаряли у береги й так скромних піль селян, чим спричинювали їм великі шкоди. Звичайно, Косівське староство стануло по боці цеї фірми, хоч для окозамилювання видавало розпорядки, виконання яких легковажило, а скарг селянських не розглядало.

Рівночасно треба було вести боротьбу з дирекцією управи камеральних (державних) лісів, що кривдила селян при випасі худоби і при виконуванні сервітутів у камеральних лісах. 13 червня 1909 року попровадив я 12 селян-делеґатів з Косівського, Печеніжинського і Калуського повітів до намісника Бобржинського, який вислухав їх побажання. Відтак пішов я з тою селянською делеґацією

до дирекції державних лісів і по двох годинах розмови вдалося досягти бодай того, що на чверть зменшено плату за випас одної штуки худоби в державних лісах і дозволено випасати більшу її кількість. Ось як треба було змагатися з австро-польським шляхетським урядом в обороні селян, з яких той уряд умів немилосердно стягати різні податки і вимагати кожного року новобранців до війська!

11 липня 1941 року. Написав статтю “Різня шляхти мазурами в 1846 р.”, а дальше – “Неправда – не просвіта”. Це про Василя Стефаника і присвячену йому статтю в “Піонері”, де вміщено чужого портрета.

Тим часом зайшли такі події, що варто над ними застановитися. Пишу це вже по приході до Коломиї мадярської армії, коли все Покуття відітхнуло по втечі большевиків.

Відомо, що в серпні 1939 року велися якісь переговори між Німеччиною і Совєтським Союзом, що закінчилися підписанням умови міністрами закордонних справ Ріббентропом і Молотовим. Прийшло, отже, до поділу поверсальської Польщі. 1 вересня 1939 року німці почали з Польщею війну, а 17 вересня большевицька армія окупувала східну Галичину. Того ж дня червоні війська вступили до Коломиї.

Цікаве, як оправдував той союз Гітлер, що передше роками завзято виступав проти большевиків. У київсько-

му щоденнику “Комуніст” читали ми такий уступ з промови Гітлера в німецькому парляменті: “Кожен щасливий по-своєму. Ми не втручаємося у внутрішні справи Совєтського Союзу, як і він не втручається в наші”.

Знаємо, що большевики знищили передовсім своїх соціял-демократів, т.зв. меншевиків. Так зробили большевики зараз по приході до Галичини – арештували не тільки провідних українських соціял-демократів, як наприклад д-ра Володимира Старосольського у Львові, але також наших соціялістів-радикалів, що їх большевики згірдливо прозвали соціял-фашистами. В Коломиї арештували голову повітової управи радикальної партії адвоката д-ра Володимира Кузьмича, як і її членів, адвокатів д-ра Новодворського, д-ра Могильницького і секретаря радикальної партії Новака. Вивезли їх на Сибір, з яких три загинули, вернувся лише один д-р Могильницький. Арешти націоналістів у Коломиї і вивезення цілих родин, як наприклад родини радника Сельського, почалися пізніше.

Щоби мати перед світом якесь формальне оправдання своєї окупації, большевики влаштували 22 жовтня 1939 року ніби плебісцит – вибори депутатів до т.зв. Народніх Зборів у Львові, які звичайно ж, одноголосно ухвалили “возз’єднання” з Радянською Україною. Тоді то ми вперше пізнали, як виглядають большевицькі вибори – всі, що скінчили 18 років життя, були обов’язані вкидати до виборчої урни заздалегідь приготовані картки голосування з прізвищами кандидатів до Народніх Зборів. Коломию поділено на виборчі райони, і члени комісій (переважно

учителі) мали докладно слідкувати за тим, чи всі мешканці даного району, які мають право голосувати, з'явилися у виборчій дільниці. Якщо ні, висилали до його мешкання когось із комісії. А що були такі хворі, які не могли прийти, то ставало перед тією людиною двоє: один з виборчою урною, другий з карткою голосування, яку хворий вкидав до урни. Таким чином большевики могли оголосити, що 99% виборців голосували за "возз'єднання"...

В день виборів НКВД вбігло до нашого мешкання в Коломиї на вул. Українській, 26 і зробило докладний трус. Хоч моя дружина і син ще перед приходом большевиків винесли з мешкання багато "небезпечних" книжок, НКВД все таки найшло кілька з них, м.і. гарне видання Українського Наукового Інституту у Варшаві п.н. "Симон Петлюра". Але що за диво! – зшитків з моїми спогадами на столі ані рушило, може, тому, що новоспечені ревізори мали наказ шукати тільки за книжками.

Скінчивши трус, НКВД забрало мене і сина Петра на допит. Слідчий, що говорив гарною українською мовою, довго приглядався книжкам, а побачивши ту, про Петлюру, підсміхався, говорячи: "Ага! Симон Васильович!". Чомусь склалося враження, що в тому енкаведистському мундирі є людина з українським патріотичним серцем. Не знати, як ще довго він допитував би був про наші персоналії (хоч напевно вже був докладно поінформований наперед), але мій син каже: "Вибачте, громадянине комісар, але ми хотіли би виконати наш громадський обов'язок". "Який?" – питає. "Та ж знаєте, що сьогодні день виборів!". Подумавши, говорить: "Ну,

то йдіть, а якщо не потребуватиму цих книжок, то відошлю вам". Так ми оба були звільнені, але книжок слідчий таки не звернув.

Большевики арештували людей переважно ночами, але траплялося, що забирали і з місця праці. Перший масовий наскок НКВД відбувся вночі зимою 1939–1940 року на села польських колоністів, не тільки тих, що вже за Польщі набули від польських дідичів на вигідних умовах розпарцельовану землю, але й римо-католицьких селян, які вже десятками років там жили. Для нас, незвиклих до большевицьких жахіть, була це потрясаюча новина – за одну-дві години мусіли дослівно всі, мужчини і жінки, молоді і старі, немічні і немовлята бути готовими в далеку дорогу на Сибір. Через західньоукраїнські землі перекотився жахливий буревій в часі першої війни, але звіряча поведінка большевицьких "визволителів" щодо польських колоністів до глибини душі обурила всіх українців, навіть тих, що роками боролися проти напливу польського елементу на наші землі.

Ми з дружиною жили в домі візника Лясковського. Отож, як візники діставали наказ зібратися в якійсь нічній годині, звичайно під ратушею, Лясковський у великій таємниці давав нам знати, що щось приготовляється. Пригадую, що в ніч на 21 серпня 1940 року спав я у приятеля Богдана Велигорського, моя дружина в сусідки Рузі Кокодинської, а раз весною 1941 року мусів я ночувати в мешканні сина Петра.

Хоч НКВД положило свою печать на все життя і це відчувалося на кожному кроці, назверх виглядало, що

люди живють спокійно, нормально. Теоретично називалося, що є свобода вірування, але влада скоса гляділа на учителів чи урядовців, що ходять до церкви, на церковні громади накладала чимраз більші податки. В Коломиї був державний театр, кіна, в Народньому Домі державна біліотека, виходив часопис "Червоний прапор". Одного разу, як я зайшов до бібліотеки, познайомили мене з редактором. Він прямо змусив мене написати статтю про Івана Франка, що появилася якраз два дні перед початком німецько-совєтської війни. А що редактор оформив її відповідно до большевицьких "льозунґів", то по втечі большевиків націоналісти атакували мене. Оправдував мене лікар д-р Володимир Білозір, вказуючи на те, що і з його статтею редактор повівся в подібний спосіб.

Одною з точок умови між Німеччиною і Совєтським Союзом (ще за їх "приязні") було те, що всі німецькі колоністи в Галичині мають переїхати до Німеччини, а знову ж ті лемки, які того хотіли б, можуть переселитися до Галичини. Так постала у Львові німецька комісія, головою якої був проф. д-р Ганс Кох. Походив він з німецьких колоністів у Галичині, був старшиною в Українській Галицькій Армії, до того ж він мій добрий знайомий. Переїхати з-під большевиків на німецьку сторону значило врятуватися від прикрих переживань під червоним окупантом, а то й від загибелі. Отже багато таких українців, що мали маму чи когось із предків німецької крови, були в розумінні гітлерівців "фольксдойчі" і як такі мали право переїхати на німецьку сторону. З того скористало багато українців, а траплялося, що й

чистокровні українці виїхали на другу сторону Сяну. Завдяки знайомству з проф. Кохом міг виїхати і я, але моє погане здоров'я, а ще й зимою, не дозволяло рухатися з місця. Большевики вороже ставилися до наших "фолькс-дойчів", але мусіли толерувати умову з німцями.

З вибухом війни 22 червня 1941 року большевики в Коломиї приготовляли масовий вивіз українців з міста й околиці. На залізничій станції стояло багато вагонів, але сталося інакше – самі большевики втікали стрімголов перед несподіваним наступом мадярської армії на Покуття. Отже, не мали часу нищити в'язнів, як це сталося в інших містах, ані документів в будинку НКВД. Заки прийшли мадяри, наша молодь звільнила в'язнів, а у будинку НКВД найшла довгі списки всіх тих, що мали бути вивезені на схід російсько-большевицької імперії. Між ними був і я з дружиною.

Як виглядала мадярська окупація? Мадяри знали, що вони на Покутті тільки тимчасово, бо всю адміністрацію мають перейняти німці. А що був час жнив, то мадяри наказали звозити з піль доспіле зерно, молотити, а тоді реквізували для своїх потреб. Під політичним оглядом поводилися коректно, не чути було про якісь арешти.

Примітка Петра Трильовського:

З початком німецької окупації, у жовтні 1941 року, мій батько опинився у шпиталі. Турбувався своїми спогадами і раз висловився: "Коли б мені вдалося звідси вийти, то перш за все хочу докінчити спогади...". Помер 19 жовтня 1941 року, а за два дні по тому зібралися тисячі людей,

переважно селян, та в супроводі оркестри з Печеніжина і двох селянських хорів відпровадили його на вічний спокій. Перед похороном прощався з ним один з його колишніх ідейних учнів, директор Окружного Союзу Кооператив у Коломиї Михайло Берлад, вказуючи, ким був "батько Кирило" для народу як незрівнянний організатор "Січей". На цвинтарі зворушливо прощався зі своїм близьким співробітником колишній посол до парляменту Павло Лаврук.

Судова розправа проти мене в січні 1905 року у Львові за “державну зраду”...

Намісник австро-угорського цісаря у Львові граф Андрій Потоцький дуже ненавидів мої “Січі”. Незважаючи на великі переслідування, вони масово ширилися по селах. Тому Потоцький вирішив знищити мене особисто і влаштував великий політичний процес. Мене судили за державну зраду, мовляв, я хочу стати королем русинів... Була це в 1904 році велика політична сенсація – жандармська ревізія в мойому помешканні в Коломиї, але безуспішна, бо не змогли найти якихсь компромітуючих мене матеріялів. Все таки на підставі фальшивих зізнань свідків сконструйовано судове звинувачення проти мене і селянина Яцка Войчука як мого “заступника”... Боронив мене відомий громадський діяч, знаменитий юрист і бесідник д-р Євген Олесницький, а Войчука д-р Лезер, член соціял-демократичної партії. Виступи адвоката д-ра Олесницького були такі красномовні і мистецькі, що траплялися випадки, коли судді поляки просили його продовжувати оборону підсудного. Його світла оборона не зовсім помогла мені, бо хоч звільнили мене від звинувачення в образі цісарського маєстату, та засудили

на один місяць арешту, мовляв, за похвалювання жидівського погрому в Кишиневі. Несправедливо, бо я не те, що не міг був сприяти жидівським погромам, а навпаки – завжди обороняв кожну невинну людину. Проти вироку львівського суду внесено апеляцію до Найвищого Судового Трибуналу у Відні.

В часі арешту у Львові прочитав я багато книжок, а крім того написав популярну брошуру "Про зізнання перед судом", яку помістив у моїм календарі "Запорожець" на 1907 рік.

В останніх днях 1904-го чи з початком 1905 року в Києві відбувалося ювілейне свято в честь відомого композитора Миколи Лисенка. Ми з дружиною хотіли взяти участь у тому святі, а щоби не виглядало, що хочу втікати перед судовою розправою проти мене, я повідомив про мій виїзд з Коломиї суд у Львові. Поїхали ми до Києва через Підволочиське, а по дорозі, мабуть, у Жмеринці, побачили на залізничній станції павільйон, з якого перед кількома днями цар Микола II приймав "парад" війська, що відходило на Далекий Схід на війну з "япошками". Російсько-японська війна почалася в ніч на 9 лютого 1904 року. Пригадую, що про її вибух я довідався, вертаючися з віча в Городенці, де разом зі славним селянським бесідником Іваном Сандуляком з Карлова виступав як референт. Перебіг тої війни був дуже поганий для Росії, яка спершу цілком легковажила "япошок". Бо ось перший напад японських торпедовців на морську твердиню Порт-Артур був у тому часі, як російські морські старшини забавлялися у царського намісника генерала

Алєксєєва. 1 січня 1905 року японці таки здобули Порт-Артур. Тоді були ми з дружиною в Києві і завважили погідний настрій між нашими земляками, а великий патріот Леонід Жебуньов сказав до нас: "У нас уже весна, ні, у нас уже літо!..". Цей Жебуньов був дуже інтересною людиною. Народився 1851 року і замолоду почувався російським революціонером. За т.зв. "ходіння в народ" царський уряд заслав його на Сибір. Коли в 90-их роках вернувся він із заслання, стався завзятим, фанатичним українським патріотом. Здається, що в 1904 році приїхав він до Галичини і був разом зі мною на зборах "Січі" в Залукві коло Галича. Це тоді вперше побачив він справжні народні збори, і можна собі уявити його враження. Коли пізніше Жебуньов приїхав до Відня, пізнався з редактором німецького журналу "Ruthenische Revue" Романом Сембратовичем. Одного разу, сидячи з ним в гостинній кімнаті, Сембратович перечитував редакційну переписку, м.і. листа від славного німецького історика Моммзена. Одержавши кілька чисел "Ruthenische Revue", Моммзен нарікав на те, що ось він, написавши обширну історію римського народу і проживши вже довше як 80 років, ще нічого дотепер не знав про існування такого великого і культурного народу, як русини-українці! Моммзен сердечно дякував Сембратовичеві за те, що той своїм журналом познайомив його з таким важливим питанням. Ось хоч би на цьому прикладі бачимо, наскільки потрібна широка пропаґанда між чужинцями про Україну і її визвольні змагання! Перечитавши того листа від Моммзена, Сембратович залишив його на столі в кімнаті і

вийшов з Жебуньовим до міста. А служанка, роблячи порядки, кинула його в піч... "Бо як же це? Всі важливі папери лежать у кабінеті, а той лист, залишений в гостинній, також був потрібний?!" – оправдувалася. Так пропав документ від такої авторитетної людини, як Моммзен! Помер він в 1903 році, а Жебуньов – у 1919-му. Було кілька братів Жебуньових, і всі революціонери. Так і називали їх жартома "сенжебуньости", за зразком французьких економістів сенсімоністів.

Ювілейне свято в честь Лисенка в Києві пройшло величною. З галичан, крім мене і моєї дружини (буковинки), був, мабуть, лише відомий патріот Кость Паньківський, також з дружиною. На бенкеті було кількадесят осіб. Коло ювілянта сиділи Олена Пчілка й Іван Нечуй-Левицький, проти мене і дружини сидів Євген Чикаленко (якого всі кликали "пан", бо був великим землевласником) зі своїм сином у студентському мундирі. Володимир Антонович був важко хворим. Не було Людмили Драгоманової й Арабажина, котрий у тому часі зовсім розійшовся з українцями. Зате була його сестра, дружина проф. Перетца. Між бесідниками, що вітали ювілянта, був і я.

Святочний концерт також гарно удався. Між публікою видно було багато пань з Києва й інших міст у народніх строях. Моя дружина була в стилевому народньому одязі з Буковини. Сорочка з прекрасної шовкової матерії, що узори на ній вишивала жінка з села Оршівці Кіцманського повіту. Киптар був з такого білого сукна, що мали австрійські генерали на своїх святочних мундирах – також вишиваний на зразок ноші в Оршівцях. Як вибухла перша

війна в 1914 році, частину народнього строю моєї дружини покрали таки наші люди, ще заки прийшло російське військо. А вже самі москалі, з пімсти, що не змогли захопити мене у свої руки, знищили весь січовий архів і прецінну, понад 1500 томів, бібліотеку.

З нагоди нашого побуту в Києві були ми обоє на виставі "Запорожець за Дунаєм", в якій виступав брат Миколи Садовського Саксаганський. Бачили ми теж п'єсу Ґорького "Дачники". В тому часі були в Києві сильні морози, на вулицях палили великі вогні, при яких грілися візники.

Ми спішилися до Коломиї, щоби з дітьми відсвяткувати Святвечір 6 січня 1905 року. Та не судилося! На пограничній залізничній станції в Новоселиці виявилося, що не маємо закордонних паспортів: забули їх у київському готелі. Так що той Святвечір відбули діти з моєю тещею Марією Попович і з моїм незабутнім секретарем Іваном Чупреєм, що наче належав до нашої родини (всі ми та його ближчі приятелі кликали його "Чупчик"). Під свіжими враженнями з Києва мав я у залі Народнього Дому в Коломиї доповідь про згадане ювілейне свято.

По подорожі до Києва бував я з дружиною на виставах театру "Руської Бесіди" під дирекцією славного артиста Миколи Садовського. Незабаром я мусів їхати до Станиславова у справі одного процесу і тоді знову мав нагоду подивляти мистецьку гру Садовського і Заньковецької. Мала вона якийсь неприємний голос, але сама її гра була надзвичайною. Того вечора Садовський виступав у ролі бурлаки, а коли я по виставі зайшов до його ґардероби,

мав почування, що опинився в якійсь "святая святих"... Ледві відважувався говорити до нього, така сила, якась артистична еманація била від нього! Ще й пізніше, по першій війні, стрічався я з ним у Празі.

По ув'язненні у Львові я знову кинувся до січової роботи –зорганізував делеґацію "Січей" і повіз її до Відня, зі скаргою на галицьку адміністрацію, тобто на Потоцького. В колоновій залі парляменту "Січовики" у своїх народніх ношах, з січовими відзнаками, робили велике враження на послів і журналістів. Наш посол Василь Яворський попровадив делеґацію до міністрів Бека і Бінерта.

Тут мушу дещо згадати про залю австрійського парляменту. Був це будинок з років 1874–1883, що виріс під керівництвом архітекта Теофіла Ганзена і коштував 14.500.000 корон, клясичної краси, стислатицького старинного стилю. Ділився він на дві частини: палату послів і палату панів, тобто сенат. Залю послів прикрашено пізніше прегарним мальованим фризом, що простягався наоколо неї. Фриз цей не був фрескою, отже мальований не на самій стіні, але олійними фарбами на довгому полотні, приліпленому на стіні. Був я свідком, як виконували ту роботу під наглядом автора-артиста маляра. Він не міг ходити, і його носили на кріслі. Відповідно до духу старинної грецької скульптури, яка любувалася тілом гарних голих жінок, не бракувало їх і на тім чудовім фризі, з яркими веселими барвами. Прізвища цього мистця я не затямив, а могло воно сміло станути поруч Ганса Макарта і Семірадського, відомих

малярів того самого жанру. Фриз, намальований на полотні, а не на самім мурі, уважаю дуже доцільним, бо маємо на "Тайній вечері" Леонардо да Вінчі відстрашуючий приклад, що може статися і з найбільш геніяльним твором, коли він мальований "аль фреско".

Апеляційна судова розправа проти мене відбулася у Найвищому Касаційному Трибуналі у Відні, будинок якого містився у гарній палаті ренесансового стилю. Трибунал складався майже з самих поляків, а тільки для прикраси було там і кілька русинів, між ними і надвірний радник Лонгин Бучацький, колись суддя в Коломиї, як я ще практикував у тому суді. Бучацький був спершу у мандрівному театрі. Пригадую, перед виставою "Маруся", одягнений в народній ноші, він виголосив пролог, що його написав з тої нагоди проф. Омелян Огоновський. Мав Бучацький одну фізичну ваду – ґулю на голові, – і тому носив австрійський "банячок", урядову шапку, а на театральній сцені завжди виступав з кучмою на голові. При цій темі пригадую ще такий випадок: лікар, адмірал австро-угорської фльоти д-р Ярослав Окуневський приїхав раз на відпустку до свого батька, греко-католицького пароха в Яворові на Гуцульщині. На храмі в сусідньому селі побачив священика з такою ґулею на чолі і, маючи з собою торбу з лікарськими речами, зараз же її зоперував.

Перед Найвищим Трибуналом у Відні я боронив себе українською мовою. Здається, що був це одинокий випадок, коли підсудний у Відні говорив рідною мовою. Не зважаючи на дуже влучні правничі арґументи, приготовані ще д-ром Євгеном Олесницьким і д-ром Лезе-

ром, трибунал признав вирок суду у Львові чинним, але змінив міру кари: мені з одного місяця в'язниці на вісім днів, а Яцкові Войчукові з трьох місяців на один. Пізніше мав я у Львові ще розправу перед дисциплінарним виділом Адвокатської Палати, який визнав безглуздя цілої справи і покарав мене лише наганою. Тут моїм оборонцем був д-р Ціппер, провідник сіоністів, який запросив мене перебувати на той час у його мешканні.

По розправі у Відні я залишився там ще на деякий час і написав обширну інтерпеляцію у справі того процесу, яку вніс у парляменті посол Василь Яворський. В тій інтерпеляції я спростував арґументації предсідника львівського суду Пржилуського, доказав, що він, обґрунтовуючи свій вирок, цілком фальшиво зацитував з протоколу розправи зізнання головного свідка, що мене обтяжував. Посол Яворський вимагав у своїй інтерпеляції ще раз розслідувати всю справу і поновити судовий процес. Інтерпеляцію і парляментарний протокол я передав віденському адвокатові д-рові Пресбурґерові, а він помістив дуже гостру статтю у найвпливовішій газеті "Neue freie Presse". Крім того ще й голова Союзу послів-адвокатів, німець д-р Сильвестер зробив окрему інтерпеляцію в тій справі. Минув одначе рік і другий, але міністерство судівництва мовчало. Тим часом став і я послом до віденського парляменту і виголосив велику промову, в якій таврував зловживання австро-польської адміністрації. Прислухувалися їй і чужі посли, кидаючи прихильні оклики. Але були й такі, що реаґували вороже, наприклад польський ксьондз Ржешутка, якому я гостро

відповідав. По тій промові прокуратура у Львові скасувала звинуваченя проти свідків, що говорили в мою користь на процесі у Львові. На моє прохання посол д-р Євген Петрушевич вніс інтерпеляцію у справі мого процесу і домагався вияснення від міністерства судівництва. При цій нагоді прикро мені згадати той факт, що посол д-р Лев Бачинський, мій товариш з радикальної партії, не схотів підписати тої інтерпеляції, сказавши: "Це ж прецінь ідеться тільки про вісім днів в'язниці!..". Відмова поставити підпис була мені спершу незрозумілою, бо я ніколи нічим не спричинив його ворожого наставлення до мене. Аж пізніше зрозумів я справу: була це особиста зависть Бачинського до мене, до мого виїмкового успіху при виборах до парляменту в 1907 році.

У зв'язку з моєю апеляційною розправою у Відні треба згадати про о.Данила Танячкевича. Був це великий чоловіколюбець, а передовсім старався за допомоги для вдів по священиках. Це легше приходило йому тоді, як сам був послом, бо, заплативши двісті корон, міг їхати залізницею у другій клясі по цілій Австрії. Гірше було, як вже не був послом і на всякі подорожні видатки мусів брати векслеві позички, за які ручив звичайно його стриєчний брат, Олекса Танячкевич. Цей також був своєрідним типом. Д-р Андрій Чайковський розказував мені, що як адвокат в Бережанах знав того Олексу, тоді судового радника. За його завзяте українофільство прозвали його "Кулішем".

Отже, о.Данило Танячкевич приїхав до Відня, щоби клопотатися в моїй справі. Пригадую, раз ми пішли до

ресторації, а по обіді я хотів платити, то о.Данило: "Цириль! Що це ти собі думаєш?".

Мій побут у Відні старався я використати для оглядин бодай центра міста. Його головною артерією є Рінґштрассе (Ring – перстень, Strasse – вулиця). Цей рінґ виріс зі своїми величавими будинками на місці колишніх мурів, що оточували місто і боронили його перед ворожими нападами, м.і. облогою турецького війська в 1683 році. На тій Рінґштрассе є "Бельведер" – палата колишнього австро-угорського престолонаслідника архикнязя Фердинанда, який враз з дружиною згинув 28 червня 1914 року в Сараєві від куль сербського націоналіста Ґавріла Прінціпа. Була це одна з причин вибуху першої світової війни. Недалеко палати "Бельведер" стоїть Гофопер (цісарська опера), а за нею цісарський замок Гофбурґ. Крім нього, є ще інший цісарський замок – Шенбрун – в дальшій дільниці міста. Бурґтеатр – цісарський театр... Недалеко Гофбурґу – парк, а в ньому прегарний пам'ятник цісаревій Єлисаветі, що її вбив у Женеві італійський анархіст Люкені. Напроти парку стоїть величавий будинок австрійського парляменту, а поблизу нього – міська ратуша, університет і Найвищий Судовий Трибунал. Треба ще згадати про два музеї на тому "перстені" і між ними величний пам'ятник цісаревій Марії Терезії. Панувала вона в тому самому часі, що цариця Катерина II. Люди, що не зовсім добре орієнтуються в діях історичних осіб, не раз різні факти з життя Катерини причіпляють до Марії Терезії. Прекрасний пам'ятник Марії Терезії на коні поставили мадяри у Пресбурґу (Братіслава)

на площі над Дунаєм, але чехи, прилучивши Словаччину до своєї держави, прибрали його. Тепер Братіслава є столицею Словаччини. На Рінґштрассе був колись Рінґштрассетеатр, який згорів у 1882 році, при чому загинуло кількасот людей. Вогонь спалахнув на сцені театру, а що не було залізної заслони, перекинувся на залю. Нещастям було й те, що всі двері театру відкривалися до середини залі, і сотні людей, тиснучися до виходу, душилися і горіли. По тій катастрофі всі театри мусіли мати залізну завісу на сцені, а двері заль мусіли відкриватися назовні. Того нещасного вечора виставляли оперу Офенбаха "Оповідання Гофмана" й опісля довший час її не було на театральних сценах. На тій опері був і Коритовський, пізніше намісник цісаря у Львові. Розказував мені, що врятувався завдяки сірникам, головки яких були на воскових шнурочках. Світивши тими сірниками, найшов окремий вихід на сходи.

Мистецький вигляд Рінґштрассе зіпсував великий будинок банку "Кредітанштальт", що був на тій вулиці наче якась скринька-інтруз. Будинки такого стилю поширилися по Европі і ставлять їх за зразком тих, які казав будувати Мусоліні на висушених болотах Кампанії. Ті болота недалеко Риму, що затоплювали малярією цілу околицю, вже давно старалися висушити римські кесарі і папи, але аж Мусоліні поклав їм край. Так на тих колишніх болотах виросло місто Літторія. Палата Найвищого Судового Трибуналу у Відні згоріла в 1927 році наслідком заворушень робітників. А сталося це так: у містечку Шаттендорф дійшло до бійки між робітниками і бюрґе-

рами, в якій згинуло кілька робітників. На карній розправі перед судом присяжних у Відні, що складалася лише з самих таких бюрґерів, підсудних звільнили. Це так обурило віденських робітників, що вони кинулися на палату трибуналу, підпалили і дуже пошкодили. Пропали тоді важливі судові акти, але найбільшою шкодою було те, що загинули урядові акти австрійських міністрів з часів перед вибухом революції 1848 року. Бурґомістер Відня, соціял-демократ Зайц старався успокоїти обурених робітників, але це не помагало. Що гірше, за наказом начальника поліції, ворога робітників д-ра Шобера поліція застрілила 85 робітників, а майже тисячу арештовано. В пізніших роках Відень пережив ще страшніші часи, але події з 1927 року були наче їх прологом. А закінчилися вони т.зв. аншлюсом – прилученням Відня і всієї німецької Австрії до Німеччини Гітлера.

В часі мого побуту у Відні був я в "Театер ан дер Він". Ця назва походить з того, що театральний будинок поставлено над забудованою річкою Він, тобто Відень. Бачив я п'єсу "Джоконда", мабуть, італійця Д'Аннунціо, в якій виступала славна італійська артистка Елеонора Дузе, що була якийсь час його коханкою. Хоч вона говорила на сцені по-італійськи, та глядачі, що знали ту п'єсу з численних перекладів, могли добре слідкувати за її грою. Дузе не була красунею, але її гра була чудовою. Зміст п'єси: вождь облягає якусь дуже виголоджену твердиню, але зречеться тієї облоги, якщо дружина коменданта твердині Джоконда з'явиться нагою в його шатрі.

До історії Леґіону Українських Січових Стрільців

Як прийшло до зародка нашої військової сили? Вже в 1912 році визвольні війни сербів, болгар і греків проти Туреччини вказували на те, що йде до загальної війни в Европі. Царська Росія не тільки хотіла поширити свої впливи на Балканах, але передовсім знищити "мазепинське кубло" у східній Галичині і в північній Буковині. Отже, руханкові товариства "Січ" не відповідали духові часу, треба було організувати народ у товариствах військового характеру. По завзятій боротьбі з австро-польською адміністрацією мені вдалося здійснити стрілецьку ідею студента Івана Чмоли і заснувати 18 березня 1913 року у Львові товариство "Українські Січові Стрільці" (УСС), головою якого став д-р Володимир Старосольський. Ця дата має велику історичну вагу: вперше за багато віків українці почали відновляти свою військову силу! Душею того товариства був Іван Чмола, але він став на становищі, що вперед слід вишколювати старшин, отже приймав у члени товариства лише студентів чи людей з вищою освітою. Можна собі уявити почування робітників, які теж хотіли вивчати військове

діло. Тому я, при помочі студента Романа Дашкевича, заснував товариство УСС II, кошовим якого став власне він. Почалися курси навчання стрілецької справи, і Дашкевич, син заможного батька, купив сто звичайних крісів і два машинові. Коли члени УСС II і "січовики" львівського повіту дещо підучилися військового діла, весною 1914 року на львівському передмістю Кайзервальд відбулися маневри, яким приглядалися старшини військової залоги. Опісля головними вулицями Львова маршували перші передвісники майбутнього Леґіону УСС. Дуже прислужилися для нашої військової справи організатори "Січей" та УСС Осип Демчук і Осип Семенюк, які зладили перший військовий підручник українською мовою "Впоряд піхотинців", що його присвятили мені.

Коли на Україні в часі революції зорганізувалися Січові Стрільці (київські) під командою полк. Євгена Коновальця, полк. Роман Дашкевич зорганізував їхню артилерію. Це була перша того роду військова частина, бо за австро-російської війни Леґіон УСС такої ще не мав.

На 28-ій сторінці "Історії Леґіону Українських Січових Стрільців" Осипа Думіна, що її видала "Червона Калина" у Львові 1936 року, читаємо, що від 14-го до 17 серпня 1914 року посли Василько і д-р Кость Левицький переговорювали з графом Станиславом Шептицьким у справі його команди над Українським Леґіоном. Тим часом Станислав Шептицький не пішов слідами свого брата, митр. Андрея, але почувався поляком, а то й польським патріотом, бо 14 листопада 1916 року перебрав команду

над польським Леґіоном. Отже Осип Думін дивувався пропозиції наших політиків, які повинні були знати про польське наставлення Станислава Шептицького.

У статті "Про причини ограничення чисельности Леґіону УСС", яку Осип Думін помістив у "Вістнику" з 1934 року, він пише так: "Найповажнішим є здогад, що "numerus clausus" Леґіону УСС спричинила вища рація австрійської державної політики, обосновуючись на ідеї про можливість узгіднити австрійські і російські інтереси... Дозволяючи на організацію українського війська – так мусіли розважати австрійські військові круги – Австрія роздражнить Росію до крайности і зірве всі мости до порозуміння... І тільки повищим здогадом можна пояснити, чому українцям дозволили на організацію австрійського відділу в силі трьох тисяч, а опісля 2 вересня тільки до двох тисяч, а полякам на організацію двох Леґіонів по 9 курінів (вісім лінійних й 1 запасному), як також 2-3 сотні кінноти кожний".

Здогад О.Думіна, мовляв, дозволяючи організувати українське військо, Австрія роздражнить Росію, неправильний, бо ж значно більшим "роздражненням Росії" було підпирання поляків у їхніх плянах здобути незалежну польську державу. Прецінь австрійські кола вже мали кандидата на польський престол – архикнязя Стефана з Живця у західній Галичині. Знову ж з вибухом війни начальний російський вождь, Великий Князь Николай Николаєвич обіцяв у своїй відозві до поляків "злучення польського народу в одне тіло під жезлом російського царя і відродження Польщі під тим жезлом – свобідної

щодо своєї віри, мови і самоуправи". Отже суперечності між Австро-Угорщиною і Росією були засадничі.

Здогад Думіна щодо обмеженої чисельности Леґіону УСС більш правдоподібний. Було те, що Бойова Управа УСС не допустила до походу УСС на Почаїв чи Кам'янець-Подільський зараз же з вибухом війни, що його хотів спровокувати висланець міністерства закордонних справ і австро-угорського генерального штабу консул Урбас (про провокацію Урбаса писав Микола Залізняк в "Неділі" ч.15 з 1928 року). Не можна було допустити до такого самовбивчого виступу Січових Стрільців – зовсім військово не вишколених, та ще й зі старими крісами Верндля, на один набій! Бо тоді здійснилась би мрія наших польських ворогів – вже в зародку було б знищено наше національне військо!

Про це написав я більше у статті "З моїх споминів. Початки стрілецької організації і Боєва Управа" в календарі "Червоної Калини" на рік 1927-й. Наводжу витяг з неї:

"Знизу інтриґував проти Українського Леґіону граф Лямезан, згори Василько. Якщо ж Леґіон УСС все таки додержався до кінця світової війни, то тут не мала заслуга команданта кадри УСС д-ра Никифора Гірняка і таких спритних організаторів, як Микола Саєвич і кількох других. Лямезан грозив навіть раз д-рові Гірнякові воєнним судом за різні штучки, яких він уживав для доповнення Леґіону. Раз підслухали наші стрільці таку телефонічну розмову Лямезана з полк. Граніловичем в начальній команді (АОК) в Тешені: "То що ти думаєш, – питав Гранілович, – було би найліпше зробити з українським Леґіоном? Розігнати?" – "Ні! – відповів Лямезан. – Нехай ліпше сам вигине!"".

Зрозуміємо лють Лямезана, коли д-р Гірняк і М.Саєвич у кадрі, а ми з Бойової Управи у Відні не давали Леґіонові зникнути з лиця землі.

У тій статті я розказував про те, як у справі організації Леґіону УСС мусів бувати в розвідувальному бюрі австро-угорського міністерства війни у Відні. Було це останніми днями липня 1914 року. Коридор, що провадив до того бюра, був замкнений спеціяльно залізною брамою і щойно на дзвінок її відкривали, впускали досередини і впроваджували до кімнати, в якій стояла книжкова шафа зі скляними дверима, столик з часописами та більший стіл, при якому сідали ті, що розмовляли між собою. Вже по війні я довідався, що кожного гостя, який прийшов на таку розмову, фотографували (ясна річ, він про те не знав), навіть знімали відтиски з його пальців, мабуть при помочі тих газет на столику. Розуміється, що через відповідно поміщені отвори за ним уважно спостерігали. Вже по самій поведінці людини, яка гадає, що за нею ніхто не спостерігає, можна було виробити собі переконання, прийшла вона сюди зі злими намірами чи ні. Бо людина з якимись непевними, підозрілими намірами буде нервово поводитися і неспокійно ходити по кімнаті. Чекаючи на старшину, військового референта, я зацікавився книжками у шафі і приглядався їм через скляні двері. Зауважив я м.і. книжку російського генерала Куропаткіна про російсько-японську війну, яку сотник Ронґе, вже по нашій конференції, визичив мені. Цікаве, що вже перед моїм відходом той Ронґе спитався мене: “А не маєте, пане после, яких вістей про одеський військовий округ? Чи в

ньому також почали мобілізацію?”. На це я заявив йому, що шпіонажем не займаюся. В кожному разі таке питання сотника Ронґе вказувало на те, як погано стояла в австро-угорському генеральному штабі справа військової розвідки. Зі статті О.Думіна у 10-ій книжці “Вістника” з 1934 року бачимо, що щойно 15 серпня 1914 року першу вістку про сформування трьох російських західніх дивізій подав австрійський консул в Яссах. На другий день зголосив те саме полковник жандармерії на Буковині Фішер. Виглядало, одначе, що шеф штабу австро-угорської армії генерал Гецендорф або не одержав цього повідомлення, або його злегковажив. При цій нагоді слід пригадати, що Фішер був спричинником масових убивств невинних людей на Буковині. Він видав злочинний розпорядок проти уявних шпіонів, наказав вішати людей, бодай підозрілих у шпіонажі на користь російських військ. Про ті злочини Фішера учитель Ілярій Карбулицький видав у 1929 році німецькою мовою брошуру п.н. “Вішання на Буковині”.

Та повертаюся до моєї статті в календарі “Червоної Калини”.

В березні 1916 року виїхав я на фронт до Українських Січових Стрільців, котрі тоді в складі військ німецького генерала Ботмера стояли над Стрипою. Німецька команда в Бережанах дуже прихильно поставилася до моєї поїздки, але в Підгайцях мене затримав і не пустив дальше граф Лямезан, по телефонічній розмові з Бережанами. У “Пратері” у Відні влаштовано велику військову виставу, з якої пізніше залишилася дуже оригінальна вежа. Бойова

Управа УСС рішила взяти участь в тій виставі. Поїхав я до Бялої на Шлезьку, де тоді урядувало евакуоване зі Львова галицьке намісництво, при якому працював інж. Лушпинський. Я привіз його з собою до Відня, де він накреслив плян нашого павільйону на згаданій виставі. І сам будинок у гуцульському стилі за його проєктом, а далі – велика мапа Европи, на котрій проф. Степан Рудницький яркою червоною краскою зазначив всю українську етнографічну територію, та й сам зміст нашого павільйону був величезним засобом пропаґанди для нашої справи. Виставлено велику кількість фотографічних знімків з життя УСС, портрети старшин і т.п. Були там також предмети давнього історичного значення, як наприклад прапор української ґвардії (з левом) в Яворові з 1848 року, як теж лента від прапора галицько-руського Леґіону з 1849 року, яку мала дарувати архикнягиня Софія, мати цісаря Франца-Йосифа. Ця лента залишилася потім у музею УСС у Львові, при вулиці Потоцького. Цікаве, що польський Леґіон в тій виставі не брав участи.

Святочне відкриття нашого павільйону було 1 липня 1916 року. Бойова Управа УСС запросила на те свято нашу еміґрацію, представників влади і преси. Я виголосив промову, очевидно, в дуже льояльному дусі, бо інакше й не могло бути. При дирекції вистави було окреме кореспонденційне бюро, котре розсилало до преси обширні звіти. Одначе на другий день появилася в газетах лише коротка вістка про відкриття нашого павільйону. На мій запит шеф кореспонденційного бюра Форст показав мені гектографований листок кореспонденції про від-

криття нашого павільйону – широкий опис нашого свята і дуже обширний зміст моєї промови, але весь той уступ цензура скреслила! Я хотів знати, хто причинився до конфіскати, з'ясовував і в міністерстві війни, і в міністра внутрішніх справ Гогенлоге (званого "червоним принцом"), але ніхто не хотів відкрити мені, звідки походила інтрига, а Гогенлоге, прочитавши оригінал повідомлення, таки дуже дивувався конфіскаті. На відкритті нашого павільйону не появилися ані Василько, ані інші з нашої верхівки, отже виходило на те, що це зробив той, що мав з того користь, а Василько не міг був допустити, щоби ще хтось інший – у цьому випадку я як голова Бойової Управи УСС – мав добру опінію у військових сферах. Василька ми хоч запросили на відкриття павільйону, але не пропонували виголосити промову.

Наші посли з Буковини, під проводом Василька, завжди голосували за законопроєкт австрійського уряду, а що Василько був одним з близьких довірених прем'єр-міністра графа Штірка, то й знав про зміст маніфесту двох цісарів з 5 листопада 1916 року – оголошення незалежної Польщі, але з таємною клявзулею, що східня Галичина має до неї належати, але ті польські землі, що були під Німеччиною, – ні. Василько припускав обурення наших послів, а може і якогось атентату на нього, тому сховався, нібито через недугу, до санаторії, а пізніше виїхав до Берліна, де тоді перебувала його коханка, театральна артистка Ґерда Вальде.

Проф. М.Галущинський, спершу комендант Леґіону УСС, у своїх спогадах "З Українськими Січовими Стріль-

цями" оповідає про свій приїзд до Львова 18 серпня 1914 року і про те, як він зголосився до служби у шефа штабу львівського корпусу австро-угорської армії, полк. графа Лямезана:

"Я йому представився і подав причину своєї в нього появи, просив дальших наказів. У відповідь я почув, що маю зголоситися до митр. Шептицького, а там дістану потрібні вказівки".

"Радник Рожанковський не хотів прийняти проводу сотні, бо казав, що як артилерист не має відповідного знання у піхотній службі, отже не може брати відповідальности за евентуальні наслідки".

Дивним виглядало те, що Лямезан вмішував у справу організації Леґіону УСС митр. Шептицького, замість того, щоби сам командант Лямезан, в порозумінні зі своєю вищою владою у Відні, вирішував такі стисло військові справи. Але в тому й сук, що в розвідувальному бюрі міністерства війни мав важливе слово брат митр. Шептицького, полк. Станислав, а він почувався польським патріотом, отже був рішучим ворогом УСС. Дивне також, що тоді, в липні 1914 року, д-р Кость Левицький і Василько пропонували якраз полк. Ст.Шептицькому перебрати команду над Леґіоном УСС, йому, що пізніше, як генерал-губернатор австро-угорської армії у Любліні, дуже перешкоджав в організуванні нашого шкільництва на Холмщині і Волині, яким займалися приділені до тієї праці УСС.

Спершу мав я до діла у Львові з начальником генерального штабу при львівськім корпусі полк.

Ріммелем і його помічником, поручником генерального штабу Відеріном. Ще від березня 1913 року, коли я заснував у Львові товариство УСС, оба вони дуже симпатизували цій ідеї. Я був переконаний, що вони інформували про січово-стрілецький рух міністерство війни у Відні, і дуже здивувався, що в розвідувальному бюрі нічого про те не знали. Це діялося тоді, коли війна вже наближалася. У Відні не розуміли значення української справи, але її добре зрозуміли польські політичні сфери. То й вирішили як не знищити відразу Леґіон УСС, то саботувати його існування. Такої тактики весь час додержувався Лямезан, що прийшов на місцеРіммеля.

У розпалі організування Леґіону УСС траплялися перешкоди й зовсім особистого характеру – 6 серпня 1914 року захворів я нагло на сечовий міхур і мусів пролежати в ліжку вісім днів. Було це якраз у тому часі, коли вже згадуваний Урбас старався здійснити свою провокацію – самовбивчий виступ УСС на Почаїв чи Кам'янець-Подільський. Про це повідомив мене начальник стрілецької секції Українського Січового Союзу і тодішній член Бойової Управи УСС Дмитро Катамай. Звісно, я доручив йому рішуче виступити проти такої затії, на що й погодився також тодішній командант УСС сотник Рожанковський.

Увечері 27 серпня 1914 року, як у Львові була паніка ("Москалі вже перед Личаківською рогачкою!" – ширилася чутка), Дмитро Вітовський заалярмував січово-стрілецьких добровольців, що зібралися в Академічному Домі і, розбивши двері до пивниці, роздав патрони до крісів

Верндля. А в корпусній команді Вітовський доповів про свою готовість полк. Лямезанові. Він ніби похвалив за це Вітовського, але призначений з Відня на організування нашого Леґіону полк. Моллік загрозив командантові УСС проф. Галущинському, що коли ще раз щось подібне трапиться, то він “розжене цілу банду”! Такі то настрої панували тоді щодо тих, що добровільно зголосилися в ряди оборонців Австрії, а насправді стали на захист українського народу!

З початком серпня 1914 року дістав я дозвіл від полковника генерального штабу у Відні Граніловича на організацію Леґіону УСС, але в половині серпня посли д-р Кость Левицький і Василько за вказівкою прем’єр-міністра графа Штірка також з’явилися у полк. Граніловича – і полк. Шептицького... Виглядає, що оба наші посли вже тоді погодилися на чисельність нашого Леґіону – три тисячі чоловік, але про це ані слова не сказав д-р Кость Левицький на засіданні Головної Української Ради. Командант УСС проф. М.Галущинський дізнався про те аж від полк. Молліка. Знаючи наставлення полк. Ст.Шептицького до українців, треба дивуватися, що ті наші посли взагалі могли пропонувати йому команду над УСС.

Проф. Галущинський пише у своїх спогадах: “Коли я 2 вересня 1914 року зголосився у команданта корпусу у Львові, щоби його повідомити про намір УСС скласти присягу, застав я вже там наказ Начальної Команди Армії (АОК), щоби задержати лише дві тисячі добровольців, а інших розпустити додому. Що саме вплинуло на видання такого наказу, годі було мені знати і про це я й донині не довідався”.

Бойова Управа Леґіону УСС у Відні старалася збільшити число добровольців, і про її ухвалу в цій справі появилася вістка у віденському часописі "Die Zeit" в половині жовтня 1914 року. Одначе не тільки національні вороги ставили нам всякі перешкоди, але й між нашими послами були такі, що нам не сприяли. Ось на засіданні делеґації Головної Української Ради у Відні посол Василько сказав до мене зі злорадісним усміхом: "З Вашого другого полку нічого не буде! Міністерство противиться тому!".

Що це таке “бронзування”?

Якщо мистець створить якусь статую з не дуже гарного матеріялу (наприклад з чавуну або з бетону), то потім таку статую покривають згори бронзовим покостом і виглядає вона так, начебто й справді зроблена з золотистого бронзу.

Звісний професор львівського університету Т.Бой-Желенський, який переклав стокількадесят творів найкращих французьких авторів (багато з них 18-го сторіччя), ужив назви “бронзування” для означення намагань багатьох польських істориків зобразити у принадному світлі не дуже симпатичних людей і події сумнівної вартости. Роблять вони це в такий спосіб, що погані прикмети чи діла тих людей, шкідливі для загального добра події або промовчують, або самовільними додатками стараються їх прикрасити.

Крім згаданого Бой-Желенського, в останніх часах ще й Ванда Василевська старається “відбронзувати” деяких людей і події та показати їх у правдивому світлі.

По невдалому повстанні поляків проти царської Росії в 1830–1831 роках багато визначних польських діячів

пішло на еміґрацію. З ностальгії вони представляли Польщу у принадних барвах і вкінці з туги за нею називали її “Христом народів”... А тимчасом, як побачимо дальше, шляхетську Польщу зовсім не можна було аж так ідеалізувати.

Польський шляхтич Ян Пасек залишив цікаві спогади, які поет Адам Міцкевич називає навіть історичним романом. Це, одначе, не перешкоджає проф. Хржановському схарактеризувати того Пасека як пияка, авантурника і заведія.

Пасек оповідає м.і. про одну цікаву подію з його відносин з королем Яном Собєським: він дарував королеві освоєну видру, яка дуже спритно ловила у воді рибу і виносила її наверх. Одного разу зауважив її вояк, що стояв на сторожі замку, і, думаючи, що це якась дика і шкідлива звірина, убив її пострілом з рушниці. Розлючений король приказав розстріляти вояка й аж на великі прохання надвірного капеляна присудив перегнати вояка вулицями, що в дуже частих випадках кінчалося мученицькою смертю.

Спогади Пасека появилися вперше щойно 1836 року, але цілу ту подію “забронзовано”, значить промовчано: не хотіли кидати на короля поганого світла перед потомками, хоч би й 150 років пізніше. Щойно десь коло 1935 року один варшавський журнал ту подію “відбронзував”. А король Собєський умів і на палю людей саджати, як про це без якогось жалю признається він в листі до своєї улюбленої жінки Марисеньки, що його вислав з Угорщини, повертаючись в 1683 році з виправи під Відень, якому помагав у визволенні від турецької облоги.

Ця справа з видрою Собєського нагадує славословіє французького письменника Вольтера цариці Катерині II за те, що вона знесла кару смерти. Це правда, що знесла, зате впровадила биття батогом. Йшлось, одначе, про те, скільки мало бути ударів і чи та кара не виглядала таки на кару смерти. Бунтівникові Пугачову стято голову, а "ласка" полягала в тому, що перед тим не відтинали йому рук і ніг.

Одною з найчастіше "бронзованих" тем була загально відома Конституція 3 травня 1791 року. Ту конституцію ухвалив сойм аж при помочі державного перевороту, звичайною більшістю голосів. Бо передше кожний законопроєкт ухвалювали одноголосно. Звичайний оклик якогось посла "Nie pozwalam!" не допускав до ухвалення. Ця "маєва" конституція скасувала передовсім те "nie pozwalam!" (право вето), а також постановила, що король у тій дивній республіці (!) не має бути вибираний по смерті попереднього (що звичайно викликувало замішання), але що цей уряд має бути дідичним в династії саксонського електора. ("Електорами" або "курфюрстами" звалися ті німецькі князі, що мали право вибирати цісаря у т.зв. святій римській державі німецької нації.)

Конституція вирішила, що пануючою релігією в Польщі є католицька і що шляхта задержує всі свої привілеї. Кріпацтва селян цілком не знесено, а міщанам хоч і надано дуже обмежене і посереднє виборче право, але міщанські посли могли забирати слово лише в міських справах.

Поступовий польський історик Ґрабєц каже: "Щоб ослабити значення міщанського стану, шляхта зобов'язала кожний майбутній сойм 30 міщан-землевласників

підносити до шляхетського стану". Ця постанова стала пізніше причиною того, що всякі люди старалися конче дістатися між шляхтичів. Два роки перед цим (1789) французька революція знесла всі привілеї шляхти. В Польщі було навпаки: число шляхтичів побільшували. Так і остання Польща, безпосередньо перед своїм розвалом, підпирала "Towarzystwa szlachty zagrodowej". До тих товариств втягали багатших селян, що могли поклику-ватися на традицію свого шляхетського походження. Це був один з чинників, заплянованих польським урядом, щоби скріплювати на українських землях польський елемент.

Як бачимо, та "маєва" конституція не була чимсь таким, щоби мала викликувати в поляків виїмкову гордість. Та поляки ще за часів Австрії дуже нею чванилися і кожного року влаштовували гучні свята "Тшецеґо мая", між іншим для ослаблювання робітничого свята 1 травня. (На свято 1 травня 1892 року видав я в Коломиї першу українську летючку з портретом К.Маркса, мій вірш і статтейку про Маркса пера Леся Мартовича.)

Одною з найбільше "бронзованих" постатей польської історії був Тадеуш Косцюшко, який і справді брав участь у визвольній боротьбі північно-американських поселенців проти Англії. Цю постать сильно "відбронзував" проф. А.Скалковський в 1924 році у своїй книжці п.н. "Косцюшко в світлі нових поглядів".

Між іншим проф. Скалковський оповідає, що Косцюшко радив при помочі пропаґанди за греко-католицьку унію польонізувати українських бідних селян. Та ще більше

відкриття зробив наш львівський академік проф. Василь Щурат: Косцюшко був сином греко-католицького священика, очевидно, білоруса, бо поляків греко-католиків не було.

Ґрабєц у своїй "Історії польського народу" пише: "Щоби здобути симпатії селян, Косцюшко оголосив 7 травня 1794 року в таборі під Поланцем маніфест, у якому надавав особисту свободу (треба розуміти свободу переселювання. – **К.Т.**), всім селянам, а тим, що вже посідали землю, віддавав її на власність, але під умовою, що виконуватимуть певні обов'язки. Рівночасно зменшив він панщину з 6 днів у тижні на три, а тим селянам, що робили панщину 5 днів, зменшив на один день. Ці полегші дуже обурили шляхту, бо селян відривали від робіт і сприяли селянським розрухам".

Як бачимо зі знаменитої п'єси Ванди Василевської "Бартош Ґловацький", коли Косцюшко іменував цього заслуженого вояка старшиною і звільнив його від панщини, то поміщик з Жендовіц Шуйський не тільки це злегковажив, але ще й казав дати тому Ґловацькому публічно перед громадою 50 буків, а відтак віддав його до австрійського війська, де треба було служити аж 15 років.

Так отже Ванда Василевська "відбронзувала" історію Войцеха Бартоша Ґловацького, який став героєм цілої леґенди про нього і дуже популярної патріотичної пісеньки.

Уміла вона представити й жахливі відносини робітників у Варшаві в часі недавньої Польщі, як і лихоліття наших селян на Поліссі. Човном по Прип'яті перепливла вона від села до села та наочно в цьому переконалася.

Ось один польський поміщик-граф ловлю риб узяв в аренду, а селянам через своїх посіпаків забирав навіть човни і сіті. При цій нагоді мушу завважити, що в одній повісті, яка недавно появилася друком, можна читати про графів у сімнадцятому сторіччі. Насправді титули графів і баронів діставали польські маґнати аж по розборі Польщі, з ласки цісарів-займанців.

За свою відвагу "відбронзовування" визначних постатей з польської історії Василевська виставила себе на небезпеку зі сторони злочинців, жертвою яких став її, теж ідейний, муж.

Тринадцять років по повстанні Косцюшка, цебто в 1807 році, цісар Наполеон, з вдячности за польські леґіони на його службі, заснував так зване "Варшавське князівство", що мало 1860 квадр. кілометрів обширу, а 2400000 населення. Він надав йому конституцію, четверта стаття якої звучала: "Неволя зноситься. Всі громадяни перед лицем закону рівні". Наполеон увів в життя також французький цивільний кодекс, що стоїть на тому самому становищі. Одначе та конституція, хоч і признавала селянам особисту свободу, не давала їм ніякого права власности на землі, які вони обробляли, так що один жартівник сказав тоді ось що: "Наполеон хоч і здійняв з ніг селян кайдани, але разом з ними й чоботи...". А шляхта тим положенням селян зовсім не турбувалася; отже вийшло на таке, що селяни, хоч ніби й свобідні, але були примушені і дальше відбувати панщину, щоби могти якось животіти. Яку ж ролю відігравали тоді римські папи? Щодо селян, то папи завжди йшли рука в руку зі

шляхтичами, зате Рим був дуже стурбований тим, що цивільний кодекс Наполеона дозволяв громадянські (цивільні) шлюби, а ще й можливість розводів та цивільне судівництво в подружніх справах.

По погромі французького цісаря Наполеона відбувався у Відні 1814–1815 років конґрес, на якому монархи уклали "священний союз", що на довгі роки став підпорою найчорнішої реакції у всіх державах. На тому конґресі створено "Польське Королівство". Королем став російський цар Олександер І. До цього королівства не належала вся польська етнографічна територія, як наприклад західня Галичина чи землі, що опинилися під владою Німеччини, а вже ніяк Литва, Білорусь і правобічна Україна, на що дуже зазіхала польська шляхта. Королівство мало куцу, а все таки якусь конституцію, і Олександер І доручив т.зв. комітетові реформи обдумати, як поліпшити долю селян та створити їм можливість незалежного життя. Одначе той комітет не мав відваги щось рішучого запропонувати, бо будь-який проєкт на користь селян автоматично мусів обмежувати самоволю шляхти. І хоч те королівство існувало 16 років, але, як каже Фр.Скарбек, ані уряд, ані сойм не подбали за видання закону, що докладно означив би взаємні відносини між селянами і поміщиками. Панщина спиралася на традиційних звичаях, а почасти й на надужиттях, проти яких не було до кого апелювати, бо адміністративна влада була в руках поміщика.

А вже найприкрішими для селян були всякі "даремщини", приклад яких подає автор брошури з 1818 року

“Про хлопів”. Один селянин мав виконати сім таких “даремщин”. Шляхетська самоволя була такою нахабно немилосердною, що для поповнення своїх дібр не раз виконували над селянами т.зв. руґі[1]. Забирали ту землю, що на ній селяни віддавна жили, та переносили їх на інше, менш вигідне поселення. Не дивне, отже, що в повстанні проти царя 1830 року військо, яким командували польські старшини-шляхтичі, не мало симпатій серед селянства. Згадує про це Шанявський, наводячи слова селян: “Ojczyzna! I cóż nam z tej ojczyzny? Jeden pan sprzedaje nas drugiemu, a król ten... nic nam nie zelży!”[2]. А сойм, відступаючи від недавніх, свободолюбних традицій французьких, впровадив до карного закону ще й буки... М.Офманський каже у своїй книжці “Королівство польське”: “З ціллю зближення станів (кляс) видано в 1817 році закон, що значно полегшував нобілітацію (допущення до шляхетського стану). Кожний учитель, по 10 роках служби, кожний військовий, почавши від капітана, кожна заслужена і талановита людина діставала шляхетський титул. Та найменше зроблено на користь польського селянина”.

Як бачимо, в руках шляхти польська держава ішла у свому розвою назад від засад французької революції: замість усувати шляхетські титули, надавали їх ще більше. Польські історики представляють добу Польського Королівства у якнайкращому світлі, промовчуючи

---

[1] rugi (*польськ.*) – виселення, вигнання.

[2] “Вітчизна! І що нам із тої вітчизни? Один пан спродує нас іншому, а король той... нічого нам не помагає!” (*польськ.*).

жахливе положення селян. Найшовся, одначе, польський учений Марцелі Гандельсман, який у 1907 році видав дуже цікаві спогади народнього учителя, селянського сина Казіміра Дечинського. Той писав їх, поселившись в 1833 році у французькому містечку Брів, як еміґрант по невдачі польського повстання 1830–1831 років. У Польщі був він давніше, крім свого учительського звання, дорадником і повновласником двох сіл, що належали до державного скарбу. Вони боролися проти свого посесора Чартковського. Він не тільки надуживав панщину, а ще й накладав на селян всякі "даремщини". Отже Дечинський висилав в обороні тих селян скарги до "комісій", що були адміністраційною владою в Польському Королівстві. За те посесор Чартковський пімстився – усунув Дечинського зі становища учителя та віддав його до війська, а там переслідували його як "бунтівника і неспокійного духа". Все ж таки по погромі польських військ в 1831 році Дечинський став старшиною-підпоручником – таким чином його відзначено за відвагу в бою. І це власне було для нього порятунком, бо прусаки свобідно перепускали всіх польських військових старшин через свій кордон в переїзді до Франції. Натомість звичайних вояків і підстаршин видавали Росії, а вона запроторювала їх у свої військові лави.

Дечинський, обурений не тільки на шляхтичів, як той Чартковський, але й на польські уряди ("комісії"), які завжди ставали по їх стороні, докладно описав у своїх спогадах ганебне використовування селян. Хотів видати ті спогади французькою мовою, але польські старшини, що були

шляхтичами, підступно видурили від Дечинського його рукопис і не хотіли його віддати. Дійшло до поганої сцени – граф Мостовський, що мав той рукопис, у присутності французів кинувся зі стільцем в руках на Дечинського... Коли ж Дечинський визвав його на поєдинок, Мостовський відмовив йому сатисфакції, мовляв, Дечинський оббрехав польський нарід. Тоді Дечинський зажадав від французького суду, щоби він урядовим шляхом відобрав насильно забраний в нього рукопис. Граф Мостовський, одначе, представив Дечинського перед владою як московського шпіона і зажадав здержати слідство, доки цю справу не вирішить "польський комітет" у Лондоні як начальна влада над польськими еміґрантами. Та цей комітет під проводом генерала Дверніцького також став проти Дечинського, і його спогад про використовування шляхтичами селян, написаний французькою мовою, йому таки не віддали. Тоді Дечинський написав спогад польською мовою під наголовком "Опис життя польського селянина". Задержався він в польській бібліотеці в Парижі і щойно 70 років пізніше проф. Гандельсман видав його друком з відповідним вступом. Поява того спогаду була "відбронзуванням" польської шляхти, що виступала як геройська кляса у повстанні проти царської Москви.

На підставі спогаду Дечинського Леон Кручковський написав і видав свій роман "Кордиян і хам", що в 1933 році появився другим виданням. За Дечинським Кручковський ілюструє тодішні відносини в польському "судівництві": на селянські скарги проти шляхтича Чартковського представник влади заїжджає до нього та

пересиджує там три тижні... Можна собі уявити "безсторонність" того пана, який має вести слідство проти того, що його гостить у себе! Коли ж польська шляхта так ганебно використовувала своїх селян, то як же це виглядало щодо українських! Події в західній Галичині описує граф Старжинський з російського Поділля (це видрукував "Літературно-науковий Вістник" в 1907 році). 1846 року вибухло повстання польських селян, і тоді згинуло майже дві тисячі шляхти. Жахливі злочини польської шляхти щодо селян діялися головно ще перед знесенням кріпацтва. Були вони й тоді недозволені, але, як каже російсько-український революціонер Сидорацький, який жив у Лондоні на початку цього сторіччя: "Взятка – это русская конституция". Чому, зрештою, годі дивуватися, коли подібні відносини були також у Польщі перед її останнім розгромом! Поміщик села Старий Гвоздець коло Коломиї барон Горох казав своїм пільним робітникам цілувати себе в руки і стояти перед ним без шапки на голові. Якщо хтось не послухав, діставав від пана барона в лице. А був він і чваньком, хвалився, що по "куделі" походить від польського гетьмана Яблоновського. Його пам'ятник у Львові побронзували наново, перед кількома роками.

До речі: як виглядало кріпацтво в царській Росії, писав Шевченко 1845 року у своєму славному "Кавказі": "Продаєм або у карти програєм людей... не негрів, а таких таки хрещених... но простих". Найкращою ілюстрацією до цього твердження є ось яка вістка, що появилася в газеті "Донские Ведомости" з 7 жовтня 1853 року під

рубрикою “Про продаж майна”. Подаю в українському перекладі: “Черкаський окружний судовий уряд оголошує, що в його бюрі буде продаватися дня 12 жовтня 1853 року на аукціоні дівчина селянка, що належить до жінки козака Пелагеї Піємонової. Та дівчина зветься Параска Ігнатів (тут описаний її зріст, вік і обличчя. – **К.Т.**), і вона оцінена на 41 рубль сріблом. Аукціон відбудеться на заспокоєння претенсії жінки козака Марії Львової. Хто хоче купити ту дівчину, має ставитися в бюрі”.

Як бачимо, то тут йдеться про справу між двома жінками багатших селян, що мали таких кріпаків, як та Параска Ігнатів. Тарас Шевченко не діждався знесення кріпацтва в Росії, бо маніфест царя в тій справі оголошено кілька днів по його смерті.

Найславнішим документом “бронзування” відносин в колишній Польщі, зокрема на Білорусі, що до неї належала, є гарна поема Адама Міцкевича “Пан Тадеуш”. Автор представляє життя польської шляхти в дуже симпатичних барвах і обережно торкається факту, що шляхта та жила коштом білоруських селян-кріпаків. Цікаве, що й сам Міцкевич був білоруського походження, а його дядько був греко-католицьким священиком. “Советская Белоруссия” в Мінську в числі від 26 листопада 1940 року пише, що Міцкевич народився і прожив своє дитинство та молодість у глухих, хоч і мальовничих закутках Білорусі. Та він сам не зазначує цього, зате у майже веселкових барвах змальовує життя тамошньої шляхти. Поема “Пан Тадеуш” скріпила в польських дрібноміщанських кругах гін до “нобілітації”, тобто до набування шляхетських

титулів, як також до поширення між поляками духу шовіністичного імперіялізму. Щойно сто років пізніше почало приходити отверезіння, як це бачимо з події, що її описала "Gazeta Warszawska" 28 грудня 1932 року. Читаємо: "На зборах 152 народніх учителів Шамотульського повіту виголосив учитель Бонткевич доповідь, в якій м.і. сказав ось що: "Ви питаєте мене про засоби виховання в "державному дусі"? Отже я вам скажу: треба передовсім усунути зі школи Міцкевича "Пан Тадеуш", ту поему обжерства, як і трилогію Сенкевича, бо це отруя!"".

Проф. Бой-Желенський пише в "Нових виднокругах" (Москва, 1941) у статті "Старі і нові дороги знання про Міцкевича": "У післяслові до "Пана Тадеуша" Міцкевич мріє про те, щоби колись селянки взяли до рук ті "книги такі прості, як їхні пісні". Творчий матеріял Міцкевича не був дуже простий, як і не прості були умови національного буття, в яких виросла його творчість".

"Бронзуючи" цілою силою свого таланту польську шляхту, лише один раз у своїй поемі Міцкевич вороже висказався про шляхтича Волка з Лаґонович, що був "тираном хлопства і слугою москалів". Це виказав також професор університету Піґонь на підставі одного рукопису з бібліотеки Чарториських. Волк, званий Ланевським, допускався великих звірств на своїх селянах-кріпаках. Дійшло до того, що навіть російський уряд віддавав його під суд, але він всякими хабарями викручувався від кари. Правнук "по куделі" цього Волка Іполит Корвін Мілевський видав у 1931 році "Спогади за сімдесят літ", в яких захищає свого прадіда та старається виправдати його

поведінку з селянами. Мав їх, тих кріпаків, чотири тисячі, а державну владу над ними, тим живим інвентарем, міг виконувати тільки при помочі "січення"... А що в тодішніх часах "сікли" всюди – батьки дітей, учителі учнів – то й Волкові нічого іншого не залишалося. Коротко – правнук Мілевський, хоч в дуже наївний спосіб, хоче "бронзувати" прадіда.

Та й сам Міцкевич став предметом "бронзування" – той період його життя, коли він підпав під вплив містика й фарисея Андрія Товянського. Проф. Бой-Желенський пише в першій книжці "Нових виднокругів": "Щоб оправдати участь Міцкевича в секті товянщиків, треба було й Товянського піднести до висоти якогось святого, а це вже не йде в парі з научним пізнанням. Також слід брати під увагу, що існування групи Товянського – це було найменше десять років у житті Міцкевича. Думаю, що історію про "товянізм" і ролю Міцкевича на тому тлі треба би наново написати від "а" до "я"".

Бой-Желенський розказує, що одного разу питав про цю справу одного визначного польського історика, мабуть, проф. Ашкеназе. А той відповів: "Доки ми не знаємо про те, що писав російський амбасадор в Парижі до Петербурґу, доти ми нічого не знаємо про Товянського". А якраз те незнання коріниться в одному: що пляново промовчували листи Міцкевича! В тому напрямі діяв його син Володислав – нищив усі документи, що стосувалися батька, – з часів "товянщини", як і з пізніших, коли той видавав французькою мовою часопис "Трибуна народів" і стався навіть соціялістом. Професор польської літератури

в Кракові граф Станислав Тарновський навіть їздив до Парижу та вимагав від Міцкевичевого сина, знищити все, що торкалося діяльности його батька з часів видавання того часопису.

Проф. Бой-Желенський пише: “Десятками років були промовчувані й інші моменти з життя і діяльности Міцкевича. Наприклад, еврейський леґіон в Царгороді. Була це військово-політична комбінація: паризький Ротшільд мав стати князем Єрусалиму, коли він фінансово помагатиме леґіонові євреїв. А цей леґіон мав би боротися разом з польсько-козацьким леґіоном (Чайковского-Садика паші) проти царату у кримській війні. Та Адам Міцкевич помер 26 листопада 1855 року, здається, отруєний якоюсь польською організацією, щоби не компромітував польської справи тим еврейським леґіоном. Про це більше писали “Wiadomości Literackie” в 1932 році.

Польський письменник Юрій Борейша виголосив у листопаді 1938 року у Львові доповідь п.н. “Міцкевич і сенсімонізм”. Він твердив, що: 1) не можна говорити про якийсь соціялізм Міцкевича, хіба лише про деякі соціялістичні елементи в його світогляді; 2) суперечні елементи в його думках були у постійному драматичному конфлікті; 3) він був революціонером-демократом епохи перелому і тому в його творчості відзеркалювалися суперечності його часу.

Мушу зауважити, що Міцкевич мав і другого сина, Рафала. Коли по першій війні постала Польща, цей дідок заробляв на прожиток грою на фортепіяні в нічних кафешантанах в Парижі.

Бой-Желенський пише, що на підставі дослідів російські пушкіністи ствердили: – одеська і кримська "муза" молодого Міцкевича графиня Кароліна Собанська (гляди його "Кримські сонети") була царським шпіоном, отже не одного російського революціонера вислала на шибеницю.

Польські еміґранти – військові старшини опинилися в Парижі по невдалому повстанні 1830–1831 років. Одначе не було між ними єдности – одні заснували у Версалі "Товариство демократичне", другі – в Парижі "Єдність народову", що групувалася коло графа Адама Чарториського. В 1836 році "Товариство демократичне" оголосило маніфест, в якому твердило, що селянським масам треба дати землю на власність, і тоді вони схочуть боротися за незалежність Польщі. Між тими демократами були й крайні ліві, як наприклад Генрик Каменський, який під псевдонімом Філярета Правдовського видав брошуру "Суттєві правди польського народу". В ній зовсім одверто радить вирізати польську шляхту, бо вона добровільно ніколи не зречеться панщини. Це дуже перелякало польську аристократію на еміґрації, і її представник поет Жиґмонт Красінський написав вірш, в якому каже до земляків: "Гайдамацькі ножі киньте!". Зрештою, ці крайні кличі не доходили до неграмотного польського селянства на батьківщині, а якщо й дійшло до "різаниці", як казали на Покутті, то це сталося в західній (польській) Галичині наслідком звірств шляхти і її посіпак.

Праве крило польської еміґрації, тобто "Єдність народова", групувалося коло князя Адама Чарториського.

Його фактичним батьком був князь Репнін, посланник цариці Катерини II у Варшаві, до якого Адам був дуже подібний. Репнін був приятелем великого князя Олександра (пізніше царя) і з його жінкою "постарав" дівчинку. Коли графиня Лівен показала цього новородка цареві Павлові, він спитався її: "Скажіть, графине, чи батько й мати русяві можуть мати дитину чорняву?". На це графиня: "Ваша Величносте! Бог є всемогучим...". (Про це писав проф. С.Ашкеназе у своїх спогадах.) Великий князь Олександер знав про ці взаємини свого приятеля з його жінкою, а як став царем, іменував його міністром закордонних справ Росії. В часі повстання 1830–1831 років А.Чарториський був головою польського революційного уряду, а коли царат сконфіскував його великі земельні добра, він, маючи у закордонних банках великі капітали, провадив широку польську самостійницьку політику і висилав до різних держав своїх людей, як ось і Міцкевича до Царгороду. Так що прихильники Чарториського звали його "королем Адамом I"... Він не вірив у те, що самою обіцянкою знесення панщини можна буде намовити селян до чинної участи в повстанні, але надіявся, що якісь воєнні заколоти в Европі сприятимуть незалежності Польщі. Сам він був за знесення панщини, але з відповідним відшкодуванням для поміщиків.

А тим часом в січні 1846 року з'їхалися у Кракові польські змовники, вибрали з-поміж себе "Тимчасовий національний уряд" та прийняли плян повстання і навіть день назначили, коли воно мало би початися – за п'ять тижнів. Плян той прислав з Парижа революціонер

Мерославський. Ось що писав Іван Франко про той плян у статті п.н. "Різня в 1846 р. і реґуляція панщини": "На папері виглядав той плян дуже гарно, але для кожного незасліпленого і знайомого з крайовими відносинами в Галичині він мусів видатися не видумкою розумного чоловіка, але хіба вибриком фантазії божевільного. Треба було не знати краю ані людей, щоби хоч на одну хвилину подумати, що селянин український чи польський, битий і гноблений досі шляхтою, на саму голословну обіцянку полегші повірить тій шляхті і піде з нею проливати кров за віднову Польщі, піде бити того німця, в котрому досі звик бачити свого опікуна, свій захист проти шляхетської самоволі". (Ці погляди Франко розвинув ширше в поемі "Панські жарти".)

У "Нових виднокругах" (І том, стор.106) наведено статтю з "Радянської України" від 26 листопада 1940 року, яка пригадує історію невдатного шляхетського повстання в 1846 році. Вночі з 18-го на 19 лютого повстанці зайняли містечко Пільзно і рушили на місто Тарнів. Настрічу їм вийшли селяни, узброєні в ціпи і коси. Клич визволення Польщі вони зрозуміли як клич зміцнення панщини. Повстання "панів" викликало революційний рух селянських мас, провідником яких став селянин Яків Шеля. Доведені до крайности селяни-панщизняки рушили на замки і двори. За короткий час пустили з димом 152 дворів і вбили коло 1500 шляхтичів. (Історик Ґрабєц каже, що вбито їх 2000, а Осташевський-Баранський устійнює число спалених дворів на 369.) Для польської еміґрації, що через своїх висланців керувала повстанням, вісті про

ці події видавалися незрозумілими і жахливими. Виявилося повне банкрутство традиційних ілюзій про національну єдність.

Щодо цього повстання хочу додати, що польські селяни, головно в округах Тарнів і Бохня, нищили не тільки мужчин-шляхтичів, але й не раз і жінок та дітей. Така була це пімста за сотні років знущання шляхти над селянами, за те "січення", про котре писав Корвін Мілевський. З особливою заїлістю мстилися мазури на так званих "мандаторах", які в імені поміщика виконували над селянами патримоніяльну владу. Мазури називали поміщиків і їх посіпак "польоками" та "цярахами" і "шарґами". Натомість себе – "цісарськими дітьми".

Були випадки, що "цярахів", котрі вже занадто знущалися над мазурами, перерізували живцем поперек пилами. З часів цеї т.зв. раґації походить і та страшна мазурська поговірка: "A rzniej że go powoli, bo to był dobry...". Або: "Wal go maczugą, niech się nie męczy długo!"[1]. І пише автор в "Радянській Україні": "Серед гістеричних плачів і різних поглядів пронісся одинокий розумний голос – Адама Міцкевича, "короля поетів". Силою своєї інтуїції він зрозумів усе те, що сталося в Галичині, глянув правді в очі і публічно висловив її. А те, що він сказав, потрясло польською еміґрацією не менш сильно, як вісті про криваві події в Галичині. Слова ті обвинувачували шляхетський устрій, експлуатації якого та еміґрація у своїй клясовій сліпоті і в націоналістичному запалі "не завважила"". Адам

---

[1] "А ріж його поволі, бо цей був добрий..." – "Забий його дрюком, хай не мучиться довго!" (*польськ.*).

Міцкевич сказав: “Хлопи довго зносять утиски і терплять, а кінчають тим, що вирізують поміщиків”. Великий поет виправдав повстання панщизняних хлопів і признав їх порахунок з поміщиками за слушний і справедливий. Виступ А.Міцкевича викликав серед еміґрації заколот: одні були обурені, другі задумувалися над гіркою правдою його слів, а аристократичні кола почали його поборювати. Коли шляхтичі накинулися на таку людину, як Міцкевич, то з божевільною ненавистю напали на провідника селянських повстанців Якова Шелю. Він виступав головно в окрузі Тарнів і як оборонець використовуваних селян пригадував Казіміра Дечинського, про якого я вище згадував.

Яків Шеля був панщизняком із села Смаржова, що належало поміщикові Боґушеві. Роман Верфель у статті “Дембовський і Шеля” у другому томі “Нових Виднокругів” з 1941 року пише таке: “Боґуш був добрий “господар” і дер із селян десяту шкіру. З селянами поводився по-шляхетськи (тобто “сік” їх при кожній нагоді. – **К.Т.**). А тих, що боронилися від такого ярма, потрапили такі Боґуші ломити. В цьому переконався на власній шкірі представник селян зі Смаржової і Седліськ Яків Шеля. До сьогодні лежать у Львові акти процесів громад Смаржової і Седліськ з паном Боґушем, що тягнулися п’ятнадцять років. Сидів Шеля і в двірському арешті в Смаржовій, били його панські посіпаки, а Боґуш при помочі інтриґ позбавив його права депутованого від згаданих громад. Треба було відкликуватися аж до надвірної цісарської канцелярії у Відні, щоби селян міг

заступати в процесі їх власний представник. Маючи домініяльну владу у своїх руках, Боґуші дуже болісно давали це відчувати такому бунтівничому хлопові. Сина Шелі віддали до війська – служити в ньому 15 років. Зокрема Віктор Боґуш дався взнаки Шелі. Що ж дивного, що до ума хлопського революціонера Шелі не дійшла вістка про демократичний рух, який ніс свободу, що Шеля уважав єдиним місцем, де треба б шукати справедливости, надвірну цісарську канцелярію!".

Шеля не був пересічним селянином, подивляли його навіть шляхтичі, свідки "раґації", як це видно з їх звітів. Шеля був письменним, визнавався на законах і процесувався з поміщиками не лише у власних справах, але був правним дорадником селян. Осташевський-Баранський у своїй книжці "Кривавий рік" пише про Шелю: "Шеля мав надзвичайну пам'ять, навіть по 20 роках добре пам'ятав кожну дрібницю. Одягнений в довгу полотнянку, а риси його лиця не були неприємні. Обличчя було поважне, але й хитре". А Роман Лукомський пише, що з обличчя Шелі "пробивалася енерґійна і безоглядна воля".

Навівши ці цитати, Верфель каже: "Шеля зрозумів, що його кривда не була тільки єдиною, але кривдою всієї хлопської верстви".

Відносини в Галичині перед стома роками мали ще ознаки давнього, хоч уже вигасаючого, феодалізму. Всі селяни були панщизняками, мусіли безплатно працювати на дідичів. Дальше Верфель пише: "Ще довго перед 1846 роком Шеля почав боротися з панами. Вже замолоду був повний ненависти до "цярахів" і "шарґів". Одверто

говорив, що треба нарешті покінчити з ними, бо інакше не збудуться панщини. І завдяки таким його виступам мав він необмежений вплив і в громаді і в цілій седлецькій парохії. Одначе його пристрасна ненависть до панів була без політичної свідомости і поза Боґушами не бачила найбільшого поміщика – самовладного монарха та цілої панщизняної держави".

Австрійська влада в Галичині вже віддавна знала, що польська шляхта готується до повстання. А що та влада мала замало війська, щоби з тим повстанням упоратися, то користувалася ненавистю селян до поміщиків. Так австрійський окружний староста Тарнова Брайнль дня 3 грудня 1845 року вислав до війтів такий заклик: "Якщо б виглядало на якісь безпорядки і будь-яка проволока мала зашкодити, то громади – не побоюючись якоїсь відповідальности – можуть кожного підозрілого придержати і зв'язаного доставити до окружного уряду, за що дістануть відповідну нагороду. Тому, що злонамірені можуть бути озброєні і допускатися насильств, громади повинні у власному інтересі подбати про мужчин зі зброєю та приготовитися до оборони. Доручаючи громадам, щоби пильно стерегли безпеки своєї й уряду, уряд добре віддячиться за службу для вдержання спокою і безпеки". (Осташевський-Баранський, "Кривавий рік".)

На такім і подібних документах спиралися опісля оборонці цього безглуздого повстання польської шляхти (не лише Іван Франко, але й польський історик Бобржинський) і твердили, що це австрійський уряд спровокував різню шляхти й опісля платив за убитих чи лише арештованих "від штуки".

Знаючи про вплив Шелі на селян, Брайнль був з ним у тихому порозумінні. По невдатному повстанні шляхти селяни, очевидно, й не думали виконувати панщину, бо ж, як казали, "діяли в обороні цісаря"... І тут виявилася підступність австрійського уряду – той же сам Брайнль видав наказ селянам (2 березня 1846 року) спокійно поводитись і – виконувати панщину! А що селяни не дуже то хотіли до неї вертатися, бунтувалися, то уряд слав проти них військо. В такій ситуації Шеля був невигідний для австрійської влади, його арештували, вислали на Буковину і там поселили. По якомусь часі "хтось", правдоподібно з польської шляхти, Шелю застрілив.

Польська преса і література негідно поставилися до Шелі, цього борця за селянські права. Ось польський поет, але й шляхтич і поміщик, Корнель Уєйський написав з нагоди згаданої різні шляхти, тобто бунту польських селян, вірш "З димом пожарів", що став наче ще одним польським національним гімном. А дальше – польський поет і географ Вінценти Поль у своїй поемі "Слуги гетьманські" вихвалює тодішню польську шляхту. Цю поему ілюстрував Коссак, і враз із "Паном Тадеушом" Міцкевича (з ілюстраціями Андріолі) були ці видання настільними в домах поляків. Станислав Виспянський у драматичному творі "Весілля" представляє Шелю як упиря, що прийшов на те весілля й домагається відра з водою, щоб обмити свої закривавлені руки...

Так то ті поети своїми творами забронзовували справжнє обличчя шляхти, але ніхто з них не старався показати свому громадянству жахливе використовування

тією шляхтою своїх селянських невільників, в обороні яких став Яків Шеля. Прізвище цього провідника польських селян сталося навіть синонімом зради! Треба було чекати аж до 1926 року, коли в Парижі Бруно Єленський написав поему “Слово про Якова Шелю”, в якій бере його в оборону як месника селянських кривд.

Одною з подій польської історії, яку дуже забронзовували, було повстання 1863 року. У Варшаві “Центральний Комітет Народовий” проголосив себе “Тимчасовим урядом народовим” та видав відозву до народів Польщі, Литви і Руси... Закликав до повстання проти Росії. Селянам надавав на власність ті землі, що панщиною обробляли, а поміщикам обіцяв винагороду зі скарбу незалежної Польщі (Ґрабєц, “Історія польського народу”). Те посягання згаданого комітету на “Литву” (тобто на Білорусь і Литву), як також на “Русь” (цебто правобічну Україну), відразу вороже наставило і тих поступових москалів, які признавали полякам право до незалежної держави, але в етнографічних границях. Одначе селяни не вірили обіцянкам того анонімного, без жадних прізвищ, комітету, отже не тільки самі не підтримали повстанців, але ще й видавали їх в руки царської влади. А якщо й найшлися селянські добровольці, то не раз головусий комендант не те, що зневажливо ставився до них, а ще й брався їх карати за будь-який непослух. Зате поблажливо відносився до всяких підлизнів.

Багато є польської белетристики, що дуже сильно “бронзує” польську шляхту в тому повстанні, але траплялися й такі, що одверто відкривали обличчя тієї

шляхти. Ось так читаємо у часописі “Niepodległość”, що його редаґує Леон Василевський, в числі з 1932 року про спогади Томи Ночніцького. Це селянин-самоук, що був одним з перших міністрів відбудованої перед 22 роками Польщі. Написав багато статтей, а м.і. брошуру “Про душу польського селянина”, в якій розказує про бідного селянина Пилипа, свідка різних кар на польських дворах. “Заки описуватиму мою молодість, – пише Ночніцький, – розповім, як мій виховник (також селянин) і його сусіди гляділи на повстання 1830–1831 років, проти царської Росії, а як на повстання в 1863 році. До цього останнього мали селяни поважні застереження. Сталося таке, що два панщизняки з села Воля Поґрошевська украли кілька снопів збіжжя з двірського поля. За те поміщик наказав повісити їх. Аж як жінки і діти винуватців, а зокрема мій виховник Карло Юзьвяк, всіма дуже поважаний, кинулися до ніг поміщика, щоби їх цілувати та просити пана дарувати “злочинцям” їх вину, то поміщик змилосердився та наказав дати кожному з провинників по 50 буків. За таку “ласку” мали вони ще й поцілувати панові ноги...”.

Певно, не треба кращого “відбронзування” польської шляхти в тому повстанні. Та наведу ще уступ з “Вперeду”, що виходив 1875 року в Лондоні: “В січні 1875 р. відбувся в Лондоні бенкет, присвячений повстанню 1863 року. В ньому взяв участь також і Карл Маркс, а промовляв м.і. Судзиловский з Могилівської губернії. Він ствердив, що народ на Білій Русі не був по стороні польських революціонерів, бо були це повстанці – польські шляхтичі, а не весь народ”. Отже, польські революціонери не

повинні б забувати, що як польській шляхті надоїло російське ярмо, то не менше польському народові надоїло ярмо шляхетське. Дух февдалізму і тупого імперіялізму не кидав поляків під владою трьох цісарів. Пілсудський видав 26 квітня 1920 року відозву "до всіх мешканців України", про яку 20 років пізніше Ванда Василевська писала в "Комуністі" (ч.134): "Україна була утомлена війною, післявоєнним голодом, була зруйнована, виснажена. Але понад тим всім виростав імперіялістичний сон – "Золоті Ворота" Києва, широкий Дніпро, далекі безмежні поля України. Сон, що снився польським панам сотні років. Сон, червоний від козацької крови і гіркий від селянських сліз. Настирливий сон Юзефа Пілсудського. Адже голосно говорили про те, що під час визначення кордонів польської держави, коли вона творилася, Пілсудський готовий був зректися багатства Шлезьку, віддати копальні вугілля і шахтаря, похиленого під кайлом, за українську рівнину. І радий був зректися чистих, прекрасно забудованих сіл Помор'я за українські села. В той бік прямували його пляни, успадковані від поколінь шляхетських родів, які у своїх маєтках багатіли працею українського селянина, були володарями життя і смерти сотень тисяч людей".

Оповідання очевидців ще доповняють ті слова Ванди Василевської. А ті очевидці кажуть, що тоді, 1920 року, за польською армією тягнулися цілі табори всяких возів з польськими панами, які поверталися до своїх маєтків. У Вінниці бачили такого панка, що їхав у підводі, запряженій в чотири коні, – наче провокаційно був певний перемоги

Пілсудського. Наші дядьки тільки підсміхувалися, приглядаючись польській, добре озброєній французами армії. Одного з тих усміхнених дядьків спитався мій пізніший інформатор: “І чого то ви так радієте?”– “Та як нам не радіти, коли ми певні того, що вся та зброя опиниться таки в наших руках?”. Так незабаром і сталося, і польські поміщики втікали стрімголов у напрямку Варшави.

Шляхетська пиха і вдача польських поміщиків виявлялася і в часі, коли Галичина була під владою Австрії, бо цісар Франц-Йосиф І при кінці 60-их років минулого сторіччя віддав Галичину під необмежену владу польської шляхти. Так всі урядові становища, від найвищих, хоч формально по назві австрійські, були в польських руках. Очевидно, що польські судді не були безсторонніми, якщо йшло про польські інтереси. Яскравим прикладом того був мій великий політичний процес в січні 1905 року у Львові, зорганізований цісарським намісником графом Андрієм Потоцьким, великим ворогом українців. Щоби обезголовити “Січі”, знищити мене як їх засновника й організатора, Потоцький висунув проти мене не будь-який закид – а державної зради!.. Мовляв, я хочу стати “королем русинів”.

У 1923 році антанта передала Галичину Польщі, а тоді й судівництво не було, за латинським висловом, “Justitia est fundamentum regnorum”...

Літературно-художнє видання

Д-р Кирило Трильовський

З мого життя

Редактор *Володимир Кулик*
Технічний редактор *Майя Притикіна*
Коректор *Вадим Дивнич*
Комп`ютерна верстка *Дмитро Шваб*

Підп. до друку 12.11.98. Формат 60×84/$_{16}$.
Папір офс. №1. Гарн. Times New Roman. Офс. друк.
Ум.-друк. арк. 16,96. Ум. фарбо-відб. 17,28.
Обл.-вид. арк. 12,5. Наклад 1000. Зам. 7013

Віддруковано в Чернівецькій облдрукарні.
274018, м. Чернівці, вул. Головна, 200.